

62726

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ MÜFESSİRLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

MUSTAFA YAVUZ

Danışman
Yrd.Doç.Dr. Mustafa Bilgin

BURSA - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TAYİN MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR
ÖNSÖZ

GİRİŞ

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ İSLAM DÜNYASINA TOPLU BİR BAKIŞ

I - SİYASİ AÇIDAN	2
II - KÜLTÜREL AÇIDAN	5
A- İCTİMAİ HAYAT	5
B- İLMİ HAYAT.....	7
C - DİNİ HAYAT.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ İSLAM COĞRAFYASINDA TEFSİR ve MÜFESSİRLER

I-ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE İSLAM COĞRAFYASINDA TEFSİR	11
A- ANADOLU SELÇUKLULARINA KADAR TEFSİR FAALİYETLERİ	11
B- ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE TEFSİR FALİYETLERİ	14
II - ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE İSLAM COĞRAFYASI MÜFESSİRLERİ	
A- HİCRİ V. ASIR MÜFESSİRLERİ	15
B- HİCRİ VI. ASIR MÜFESSİRLERİ	36
C- HİCRİ VII. ASIR MÜFESSİRLERİ	111
D- HİCRİ VIII. ASIR MÜFESSİRLERİ	147

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ
ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASINDA TEFSİR VE MÜFESSİRLER

I- ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASINDA TEFSİR.....	151
A- ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASINDA İLMİ HAYAT.....	151
B- ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASINDA TEFSİR FAALİYETLERİ.....	155
II- ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASI MÜFESSİRLERİ.....	159
A- AHMED B. EBİ BEKR el-KAZVİNİ (625/1228'den sonra).....	159
B- MUHAMMED er-RAZİ (666/1267 'den sonra).....	159
C- SADRUDDİN el-KONEVİ (673/1274).....	163
D- KUTBU'D-DİN eş-ŞİRAZİ (710/ 1310).....	176
E- ALİ B. İSMAİL el-KONEVİ (729/1328).....	187
SONUÇ.....	188
BİBLİYOGRAFYA.....	190

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.y.	: Aynı yer
b.	: ibn
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölümü
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İFAV	: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Miladî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
no.	: Numara
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Suppl.	: Supplementband
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversitesi
vr.	: Varak

ÖNSÖZ

Tefsirin İslâmî ilimler içinde seçkin yeri olduğu kabul edilir. Asr-ı Saadet'ten günümüze kadar İslam âlimleri ihtisas sahaları ne olursa olsun Tefsir ilmi ile özellikle ilgilenmişlerdir.

İlk dönemlerden başlayarak bir çok âlim , Kur'ân Tefsirine dair mustakil eserler telifine yönelmiş ve böylece zengin bir tefsir literatürü teşekkül etmiştir.

Arap asıllı müfessirlerin yanında , muhtelif milletlere mensup kimseler de Tefsir'de temayüz etmişlerdir. Bunlar arasında Türk asıllı âlimlerin bu ilme katkıları küçümsenemeyecek bir yer tutmaktadır.

Tefsir çalışmalarında sıhhatli yaklaşımlar ortaya koyabilmek için , eslafın bu babta yaptığı çalışmalara müracaat etmek , o muazzam külliyattan istifade etmek kanaatimizce bir zorunluluktur. Burada Tefsir tarihi çalışmaları daha bir önem arz etmektedir.

İşte biz de bu çalışmamızda Tefsir Tarihi'nin bir dilimini : Anadolu Selçukluları Dönemini (470-718 / 1077-1318) ele aldık.

Tezimizi giriş ve iki bölüme ayırdık.

Giriş bölümünde Anadolu Selçukluları döneminde İslâm Dünyasına, siyasî ve kültürel açıdan toplu bir bakış yaptık..

Birinci bölümde , Anadolu Selçukluları döneminde İslâm coğrafyasındaki tefsir faaliyetlerine kısaca değindikten sonra , bu dönem İslâm coğrafyası müfessirlerini , ilgili eseri olsun olmasın, V., VI, VII, ve VIII. asır müfessirleri başlığı altında verdik..

Ele aldığımız âlimin ,künyesini , ihtisası olan ilimleri , rihlelerini, ihraz ettiği ilmî ve idarî makamları ve ilgili eserini / eserlerini belittik.İlgili eserler yazma ise hangi kütüphanede bulunduğunu , matbu ise nerede basıldığını tespit edebildiğimiz kadarıyla kaydetmeğe çalıştık. .

İkinci bölümde ise Anadolu Selçukluları coğrafyasında ilmî hayata ve Tefsir faaliyetlerine temas ettikten sonra bu coğrafyada yetişen müfessirleri ele aldık.

Aynı şekilde künyesi ni, ihtisası olan ilimleri ,rihlelerini , ihraz ettiği ilmî ve idarî makamları belittik.İlgili eserini / eserlerini geniş bir şekilde tanıttık. .

Şahısları , kronolojik sıralamayı esas alarak inceledik..

Anadolu Selçukluları dönemi Tefsir çalışmalarını tespit etmeye ve tanıtmaya çalıştığımız bu etüdümüzde başta ilk tez danışmanım, Prof. Dr. Sakıp Yıldız Bey 'in ve daha sonra danışmanlığımı üstlenerek yardımlarını , değerli fikir ve katkılarını esirgemeyen Yrd.Doç .Dr. Mustafa Bilgin Bey'in ve kıymetli tenkitlerini lutfeden Prof.Dr. Abdurrahman Çetin ve Doç.Dr. İbrahim Çelik Bey'lerin ve daha bir çok kişinin emeği geçmiştir.Bu vesileyle hepsine şükranlarımı arz ederim.

*Mustafa Yavuz
İstanbul- 1997*

GİRİŞ

***ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ
İSLAM DÜNYASINA TOPLU BİR BAKIŞ***

I. SİYASİ AÇIDAN

Anadolu Selçuklu Devleti hüküm sürdüğü zaman (470-718 H.) İslâm dünyasında Büyük Selçuklu Devleti(429-552 H.) ,Abbasî Devleti (132-656 H.),Fatimîler (297-567 H.), Eyyübîler (567-648 H.) , Memlukler (648-922 H.)Tevâif-i Mulûk(422-485 H.) , Murabıtlar(479-543 H.), Muvahhitler (543-629 H.),Beni Ahmer Devleti(630-897 H.) ve irili ufaklı bir çok Beylikler mevcuttu.

Abbasî Halifeleri siyasî nüfuzlarını yitirmişti.Bir çok vali istiklalini ilan etmişti.İslam dünyasında siyasî yapı işte böyle bir haldeydi. Anadolu selçuklu devleti önceleri Büyük Selçuklu Devletine tabiyken bilahare istiklalini ilan etmiştir.Büyük Selçukluların yıkılışıyla da İslamın hamisi rolünü üstlenmiştir.

Rum selçukluları da denilen “Anadolu Selçukluları”nın kurucusu, Selçuk oğlu İsrail oğlu **Kutalmış Bey**’dir. **Tuğrul Bey** tarafından “Batının fethi” için görevlendirildikten sonra Anadolu’ya gitmiş ve Bizanslılardan bir çok yer almıştır.Bunun üzerine kendisine Selçuklu adetlerine göre feth ettiği yerlerin valiliği hem de bir derece istiklâl ile verilmiştir.

Tuğrul Bey’in vefatından sonra yerine **Alp Arslan** geçince,**Kutalmış Bey**, istiklâlini ilân etmiş, **Rey** şehri civarında **Alp Arslan**’la yaptığı savaşta maktül düşmüştür.Bu duruma son derece üzülen **Alp Arslan** , **Kutalmış**’ın yerine oğlu **Süleyman**’ı vali tayin etmiştir. **Anadolu Selçukluları**’nın gerçek kurucusu da **Süleyman Bey** kabul edilmektedir. ¹

Böylece Selçuklu devletleri arasında en uzun ömürlü olan **Anadolu Selçuklu Devleti** , **Rukneddin Süleyman Şah** tarafından 1075 yılında kurulmuştur. ²

¹ Tefik, Ali , *Fezleke-i Târih-i Umûmî* ,İstanbul,ts. II ,143; Hasan, H.İbrahim, *İslâm Tarihi* (Çev. İsmail Yiğit) İstanbul, 1988, V , 114.

² Turan ,Osman,*Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları,İstanbul,1993, s.215;

Süleyman Şah Anadolu'da yaptığı fetihlerle saltanatını genişletmiştir. 1086 yılında **Halep** önlerinde **Tutuş** emrindeki **Büyük Selçuklu** kuvvetleriyle yaptığı muharebede maktül düşmüş, ordusu dağılmıştır.

O'nun ölümünden sonra oğulları yakalanarak **İsfahan'a Melik Şah**'ın sarayına gönderilmiştir. Ancak **Süleyman Şah**'ın oğularından **I.Kılıç Arslan** bu hadiseden altı yıl sonra **Anadolu Selçuklu** tahtına geçmeyi başarmıştır (1092).

Haçlı belasını atlattıktan sonra **Konya'yı** kendisine merkez yapmıştır. **Malatya'yı Danişmedliler'den** almış (1106),**Büyük Selçuklu** emiri **Çavlı** ile **Musul** önlerinde yaptığı savaşı kaybedince atını **Habur Çayı'na** sürüp boğulmuştur (1107).

Kılıç Arslan'dan sonra yerine oğlu **Melik Şah (Şehinşah)** geçti (1109-1116).Ancak fazla bir iş yapamayan **Melik Şah**'ın yerine kardeşi **Mesud** geçmiştir (1116).

Mesud, kayınpederi Danişmend'li **Emir Gazi'nin** desteği ile tahtını kardeşlerine karşı korudu.Haçlıları **Konya** yakınlarında perişan etti.Bu zafer İslâm dünyasında şöhretini iyice artırdı.Devletini üç oğlu arasında taksim etti.Büyük oğlu **II.Kılıç Arslan'ı** sultanlığa , diğerlerini melikliğe getirdi. Kısa bir süre sonra da vefat etti (1115).³

II.Kılıç Arslan tahta geçince (1155), kardeşleriyle mücadeleye mecbur kaldı.**Bizans** imparatorunun yardımıyla tahtını kurtardı. Daha sonra **Bizans'ı miriokefalon** denilen yerde yendi. Memleketi on bir oğlu arasında taksim etti.Taht mücadelesi başladı.Sonunda oğullarının taht kavgaları arasında vefat etti (1192).

II.Kılıç Arslan vefat ettikten sonra yerine oğlu **Gıyasettin Keyhüsrev** geçti(1192). O da kardeşleriyle mücadele etti.Bizans'la uğraşırken kardeşi **Süleyman** tahtı ele geçirdi (1196-1204) . **Gıyasettin** iki oğluyla beraber **İstanbul'a** yerleşti. **Süleyman**, ikinci bir **Gürcistan** seferine hazırlanırken ani olarak vefat etti.Vefatından sonra yerine oğlu **III.Kılıç Arslan** geçti.Ancak **Gıyasettin Keyhüsrev** adamlarının gayretiyle yeğeninden Selçuklu tahtını alarak, ikinci defa sultan oldu (1205).**Antalya** şehrini ele geçirdi.Böylece Türklere Akdeniz'de bir liman şehri kazandırdı(1207).

Merçil, Erdoğan,*Müslüman -Türk Devletleri Tarihi* , Tarih Kurumu Basımevi , Ankara,1993, s.103.

³Kafesoğlu,İbrahim, *Selçuklu Tarihi* ,İstanbul,1972,s. 92-93.

Iznik-Bizans imparatoru ile **Alaşehir Ovası**'nda yaptığı savaşta şehit düştü.Ordusu dağıldı(1211).

Yerine oğlu **İzzettin Keykavus** geçti.**İzzettin**,kardeşi **Alaaddin**'in isyanını bastırdı.**Sinop**'u ele geçirdi.**Trabzon Rum İmparatoru**'nu ve **Ermeniler**'i vergiye bağladı.**Ermeniler** ile anlaşma yapan **Eyyübiler**'in üzerine sefer düzenledi.Başarılı olamadı.Üzüntüsünden verem oldu.İkinci bir **Eyyübi** seferine hazırlanırken vefat etti (1220).⁴

Kardeşinin ölümü üzerine **Anadolu Selçuklu** tahtına geçen **Alaaddin Keykubat** zamanında , devlet , en güçlü dönemini yaşamıştır.İlk olarak **Alâiyye** üzerine sefer yapılmıştır.Böylece **Selçuklular Akdeniz**'de ikinci bir liman şehrine sahip olmuştur.Kendisini devirmek isteyen emirlerini etkisiz hale getirmiş,**Anadolu** birliğini kurma yolunda çalışmıştır.**Harzemşahlar**'ı **Yassıçemende**(1230),**Eyyübileri** de **Harput** eteklerinde mağlup etmiştir(1234). Daha sonra **Moğollar**'a karşı beraber hareket etme konusunda **Eyyubiler**'le anlaşmışsa da **Kayseri**'de yediği av etinden zehirlenerek ölmüştür(1237).

Babasının vefatı üzerine tahtı ele geçiren **Gıyasettin Keyhusrev**, devlet işlerini **Sadettin Köpek** isimli vezirine bıraktı. Fakat vezir, devlet işleriyle uğraşacağına şahsi işleriyle uğraştı.Hatta sultanı ortadan kaldırmak istedi.Ancak öldürüldü(1239). Bundan sonra devlet biraz toparlandı.**Baba İshak** adında biri,etrafırnda toplanan **Türkmenleri** sultana karşı isyana teşvik etti.**Baba İshak** öldürüldü.O'na bağlı **Türkmenler** de **Kırşehir** yakınlarında güç bela mağlup edildi(1242).⁵

Selçuklu Devleti'nin zayıfladığını gören **Moğollar**, **Anadolu**'da işgal ve tahribe başladılar.**Kösedağ** mevkiinde Selçukluları büyük bir bozguna uğrattılar(1243).Bu bozgunndan sonra çöküş süreci başlamış, devlet istiklâlini kaybetmiştir.

II. Keyhüsrev'in 1246'da ölümü ile başlayan taht mücadeleleri vezir **Muinuddin Pervane** ile sona erdi.Vezir **Pervane** devrinde (1261-1277) **Anadolu**'da sükûn ve istikrar sağlandı.⁶

Vezir **Pervane**'nin (1277) 'de idamından (1318) yılına kadar geçen dönem

⁴Ünlü,Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*,İFAV ,İstanbul, 1984,s.187.

⁵ Turan , a.g.e. ,s. 228; Kafesoğlu,a.g.e., s.105.

⁶Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s.506.

Selçuklular'ın yıkılış devridir.Bu dönemde **Selçuklu** hanedanı fiilen yoktur. **Büyük Selçuklular**'da olduğu gibi , **Anadolu selçukluları** sultanları da bu dönemde **Moğollar**'ın aleti durumunda olmuşlardır.⁷

II. KÜLTÜREL AÇIDAN

A- İctimâî Hayat :

İslam toplumu , adet olarak “havas” ve “avam “ adı verilen iki tabakadan oluşuyordu.Havas tabakası ,halifenin yakınları, şerifler, vezirler, komutanlar, katipler, kadılar, âlimler, edipler gibi yüksek devlet ricalinden teşekkül ediyordu.Bu gruba mensup olanların halifeyle görüşmeleri için hususî bir kapı tahsis edilmişti.Onlardan başkasının bu kapıdan girmesine izin verilmezdi.

Avam tabakası ise halkın ekseriyetini teşkil ediyordu.Bu tabaka , sanatkarlar, ustalar, tüccarlar, çiftçiler, askerler ve kölelerden meydana geliyordu.

Bu dönemde **Anadolu**'da ise iki ana sosyal tabaka bulunmaktaydı.Bunlar müslüman **Türkler** ve **Hristiyanlar**dı.

Anadolu'ya gelen Türklerin hepsi **Oğuz** boylarına mensubtu.Hristiyan ahâlî ise **Rumlar**,**Ermeniler** ve **Süryânîler** olmak üzere üç gruptu.Ayrıca devlet yönetiminde görevli, çok az müslüman **Fars** azınlığı da bulunuyordu.

Anadolu'da halk tabakalarının başlıcaları:Şehirliiler,köylüleri ve konar-göçerlerdi.

Türkler **Anadolu**'ya konar-göçer olarak gelmişlerdi.ancak **Anadolu**'da tedricî olarak yerleşik hayata geçtiler.Mezraalar ve köyler kurdular.**Bizans**'a ait boşalmış şehirleri doldurdular.Bunun yanında kendilerine ait şehirler de meydana getirdiler.Bu şehirleri büyük kültür merkezleri yaptılar.⁸

Şehir sakinleri de kendi içlerinde farklı gruplara ayrılıyordu.Bu grupların başlıcaları şunlardı:

⁷ Ünlü,Nuri,a.g.e.,s.189; Turan ,a.g.e,s.403-457.

⁸Küçükdağ,Yusuf-Arabacı,Caner, *Selçuklular ve Konya*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları,Konya,1994,s.154-160;Yücel,Yaşar- Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi*, s.367-368; Turan, Refik - Ergezer,Nevin, *Genel Türk Tarihi III* , Ocak Yayınları,Ankara,1994,s. 120-123.

a- Resmî ,sivil devlet adamları ve memurlar: Saray,hükümet,maliye ,adliye ve ordu teşkilâtında,devlete doğrudan bağlı insanların gelirleri, devlet tarafından ödeniyordu.Toplumda itibarı olan bu gruplar,ekonomik ve kültürel seviye bakımından üst düzeydeydiler.

b- Tüccarlar ve esnaflar: XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da çok canlı bir ticaret hayatı vardı.Bunun sonucu geniş bir tüccar sınıfı oluşmuştu.Şehirlerin en kalabalık kesimini esnaf kesimi oluşturuyordu.Bunların **Ahî** denilen meslek teşkilatları vardı. Bu teşkilat, esnafın eğitiminden,evlenmesine, çeşitli ticarî meselelerinden, devletle olan ilişkilerine kadar pek çok meseleyle ilgilenirdi.Böylece teşkilât ,bir bakıma esnaf içinde otokontrolü sağlıyordu.

Şehirdeki **Hristiyan** esnafın da kendilerine mahsus ayrı teşkilâtları vardı.Onlar din farklılığı sebebiyle **Ahî** teşkilâtına giremezlerdi.

c- Bilim ,fikir ve sanat adamları: Devletin eğitim kurumlarından yetişmiş **müderrisler** ve **kadılar**, tekke ve zaviye **şeyhleri** , çeşitli **edip** ve şairler bu grubun içindeydiler.Bu kişiler,halkı fikirleriyle aydınlatırlar,devlet adamlarına fikir verirlerdi.

Köy ve mezraalarda oturanlar,tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı.Arazi devlete ait olduğundan,köylüler toprağı işledikleri müddetçe kullanıyorlardı.Toprağı ekip biçme karşılığında devlete vergi veriyorlardı.

Başlangıçta Anadolu'ya gelen Türkmenlerin hepsi **.konar-göçer** durumdaydılar.Hayvancılıkla geçiniyorlardı.Bunlara halk arasında **yörük** deniliyordu.

Başta sultanın sarayı olmak üzere beylerin ve zenginlerin konaklarında **bezm** denilen meclisler düzenlenirdi.Buralarda sohbetten,müziğe çeşitli sosyal faaliyetler yapılırdı.

Tekke ve zaviyeler, halkın boş zamanlarında uğradıkları ve faydalandıkları yerlerdi.Şeyhler, halk üzerinde etkili olan kişilerdi.

Kanunlar karşısında herhangi bir kişinin imtiyazı yoktu.Toplumunu oluşturan fertlerin herbirinin çocuğunun, yükselerek en üst seviyeye çıkması mümkündü.

Devletin de önderliğinde toplum içinde sıkı bir yardımlaşma vardı.Hükümdar ve ileri gelenler, başta hastahane olmak üzere çeşitli sosyal müesseseler

açmışlardı.**Dâru's-şifâ** 'larda bakım ücretizdi.Bu tür sosyal müesseselerin her biri vakıf sistemiyle çalışıyor, kendi kendilerini idare ediyorlardı.

B- İlmî Hayat

Bu dönemde İslam dünyasında her türlü ilimle uğraşılmış ve pek değerli eserler ler vucuda getirilmiştir.İslâmî ilimler *Kufe* ve *Basra* 'dan sonra *Bağdat* ' ta gelişmeye başlamış Kur'an , Tefsir , Hadis, Fıkıh ve Lisan ilimlerinde pek çok alim yetişmiş ve önemli eserler kaleme alınmıştır.Öte yandan Astronomi, Tıp ve Coğrafya sahalarında da önemli çalışmalar yapılmıştır.

Türk İslâm dünyası ise , bilim ve öğretim kurumlarıyla, kütüphaneleriyle,bilim adamları ve düşünürleriyle **Orta Çağ**'da dünyanın en güçlü topluluğu haline geldi. Özellikle **Büyük Selçuklu Devleti** döneminde bilim ve kültürün gelişmesine verilen önem, **medreselerin** kurulmasıyla ispatlandı.Daha önceleri dağınık; kısmî ve özel bir şekilde yapılan öğretim, ilk defa **Sultan Alp Arslan** ile programa bağlandı.Öğretim **devlet** himayesine alındı.**Tuğrul Bey**'den itibaren kurulmaya başlanan **medreseler** , birer ilim yuvası olarak **devlet** tarafından teşkilatlandırıldı.Öğrenimin **vakıflar** sayesinde ücretiz olarak sürdürülmesi ve **İslâm** dünyasına yayılması **Selçuklular** döneminde gerçekleştirildi.⁹

Büyük Selçuklu Devleti döneminde medreseler,ilim ve fikir hayatında önemli rol oynadı.**Medreselerden** yetişen birçok ilim,din ve sanat adamı **İslâm** medeniyetinin gelişmesine katkıda bulundu.**Selçuklu** medreseler, **Orta Çağ**'da **Avrupa**'da kurulan yüksek okulları etkiledi.

Anadolu Selçukluları döneminde de medrese, fikir ve bilim hayatının gelişmesinde rol oynadı. **Anadolu Selçuklu Devleti**'nin kuruluş yıllarında , öğrenim için genellikle **İran** ve **Arap** memleketlerine gidildi.Ancak,**Anadolu**'da XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok **medrese** açıldı. **I. Alâeddin Keykubat** dönemi, her alanda olduğu gibi bilim ve fikir hayatında da devletin en parlak dönemini teşkil etti.

⁹Kayaoğlu,İsmet,*İslâm Kurumları Tarihi II* ,Konya,1994,s.48-52; Çetin,Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı* , İstanbul, 1981,s.147.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde medreselerdeki öğretim ve düzen , **Büyük Selçuklu Devleti'ndeki** gibiydi.Medreselerde **Kur'an, Hadis, Kelâm,Fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, Veraset Hukuku, Dil, Mantık , Hendese , Yıldızlar bilimi (nucûm)**, ve **Tarih** dersleri okutuluyordu.

Anadolu'da medreselerin yanı sıra , gelişen tıp ve sağlık işleri için, hastahaneler (**dâru's-şifalar**) açıldı.Buralarda tedavinin yanında tıp öğrenimi verilerek,bilim adamları yetiştirildi.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde pek çok mutasavvıf, filozof,bilgin,sanatçı ve ilim adamı yetişti.Özellikle **Asya'daki Moğol hâkimiyeti** ile pek çok filozof,bilgin ve sanatkâr **Anadolu'ya** göç etti.**Sultanlar** onları korudular, desteklediler ve hürmet ettiler.Yüksek maaşlar , mevkiler verip , ihsanda bulunarak bilim ve düşünce hayatının, kısaca kültür hayatının gelişmesi için gayret ettiler. **Sultanlar** her türlü taassuptan uzak kimselerdi. Bu hoşgörü ortamında yaşayan halk,filozoflar ve din adamları da serbest düşünceye sahiptiler.¹⁰

C- Dinî Hayat

Bu dönemde İslam dünyasında bir çok siyasî ve dinî hareketler neşv u nema bulmuştur.İslam dünyası bir tür kültürler mozayigini teşkil etmekteydi.

Türklerin **Büyük Selçuklularla** başlayan ve **Türkiye Selçukluları** ile devam eden **Anadolu'ya** yönelik askerî faaliyetlerdeki amaçları, sadece **Bizans'ı** çökertmek değildi.Amaç ,alınan yerlerde aynı zamanda **İslâmiyet'i** yaymaktı.

Selçuklu sultanları,İslâm dininin **Sünnî** akidesini benimsemişlerdi.Buna rağmen kendilerinin dışındaki din , inanç ve mezhep sahiplerine hoşgörülü ve adaletli davranmışlardı.**Hristiyan** prenslerle evlenen **Selçuklu** sultanları bile, onları kendi dinlerine girmeye zorlamamıştı. **II. Kılıç Arslan, Malatya patriğiyle** kucaklaşacak kadar dostluk kurmuştu.**Kitâb-ı Mukaddes** üzerinde münakaşa yapacak kadar hoşgörülü idi.

¹⁰Turan ,Refik- Ergezer,Nevin, a.g.e. , s.142-143 ; Turan,Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul,1993, s.331-341; Topaloğlu,Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988,s.32-35.

II.Kılıç Arslan, Alâuddin Keykubat gibi sultanlar, saraylarında ayrı mezhep imamlarını tartıştıracak kadar ileri görüşlüydüler.Selçukluların bu din anlayışları sebebiyle , haçlı askerlerinden bile İslâmiyet'i kabul eden olmuştu.

Kösedâğ bozgunundan sonraki iç isyanlar, Moğol baskısı ve zülmü, Anadolu halkını yalnızlığa itmmişti.Ümitleri kırık ve bir desteğe muhtaç olan halk,tasavvuf telkinleriyle rahatlıyordu.İşte böyle bir ortam içinde Anadolu'da birçok tarikat ortaya çıktı.

Her bir tarikat bulunduğu alanda etkili olarak Anadolu halkını birleştirici ve bütünleştirici çalışmalar yapıp, İslâmlaştırma siyasetinde önemli rol oynadı.Anadolu'daki tarikatların en önemlileri şunlardır: Babâîlik, Bektaşîlik, Mevlevîlik ve ekberîlik. ¹¹

¹¹Turan,Refik-Ergezer,Nevin, a.g.e., s.134-136; Ayverdi, Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*,Damla Yayınevi,İstanbul,1977, I , 63-72.

I.BÖLÜM
ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ
İSLAM COĞRAFYASINDA TEFSİR VE MÜFESSİRLER

I. Anadolu Selçukluları Döneminde İslâm Coğrafyasında Tefsir

A- Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Tefsir Faaliyetleri

Kur'an-ı Kerim ümmî bir peygambere ve ümmî bir topluma inmişti. Bu insanlar iletişim vasıtası olarak sadece dillerini kullanıyorlar, kültürel faaliyetleri ancak o hârikulâde hâfızâları sayesinde kendilerinden sonrakilere intikâl ettiriyorlardı. Ne yazı biliyorlardı, ne kitap tanıyorlardı.

Kur'an'ın inişi esnasında , edebiyâta son derece ileri gitmişlerdi. Şiirlerinde, ***hâkikât , mecâz, tasrîh, kinâye, îcâz ve itnâb*** gibi pek çok edebî sanatı en mahirâne bir şekilde kullanıyorlardı. Ancak şiirlerin muhtevası, ***tasvîr , hikmetli sözler, hikâye ve rivâyetler ve nesebîyât*** ile ilgili bilgileri aşmıyordu/aşamıyordu.

Allah'ın (c.c) ,peygamber göndermede koyduğu kanuna uygun olarak, ***Kur'an-ı kerîm*** Arap lisanıyla inmiştir: “ ***Biz her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın...***”¹

İşte bundan dolayı ***Kur'an-ı kerim*** de - Arapların kelâmalarında kullandıkları tarza uygun olarak - ***hâkikât , mecâz, tasrîh, kinâye, îcâz ve itnâb*** gibi edebî sanatları kullanmıştır. Ne ki, ***Kur'an***, mu'cizevî bir kitap olduğunu ortaya koymak ve “ ***Hâkîm ve alîm olan Allah'ın katından geldiğini***”² ispat için o eşsiz uslûbu ve edebiyâtı ile Arapları hayretlere düşürmüş ve şaşkına çevirmiştir.

Peygamber (S.A.V) 'in Allah (c.c) 'ün tekeffülünden sonra Kur'an'ı icmâlen

¹ İbrâhîm Sûresi : 13/4.

² Neml Sûresi : 27/6.

ve tafsîlen anlaması son derece tabî bir durumdur: “ *Onu (senin kalbinde) toplamak ve (sana) okumak bize düşer.O halde sana Kur’an okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et.Sonra onu açıklamak ta bize düşer.*” ³

Arapların da Kur’an’ı zahirine nisbetle icmâlen anlaması tabî idi.Ancak tafsilî olarak, bütün esrarına vâkıf olacak tarzda anlamaları ancak,araştırma,tefekkür ve peygambere müracaat etmeleriyle mümkündü.Zira peygamber (s.a.v), tebliğ etmekle mükellef olduğu gibi açıklamakla da mükellefti:“*Sana da o Zikr’i indirdik ki,kendilerine indirileni insanlara açıklayasın,tâki düşünüp öğüt alsınlar.*” ⁴

Alimler, peygamber (s.a.v) ‘in **Kur’an**’ın ne kadarını tefsir ettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.Bazı alimler, peygamber’in, Kur’an’ın tamamını tefsir ettiği görüşündedir.Bunların başında **İbnTeymiye** (v. 728 H.) gelmektedir.Bazı alimler de peygamber’in Kur’an’ın bir kısmını tefsir ettiği görüşündedir.Bunların başında da el- **Hûfi** (v. 430 H.) ve es-**Suyûtî** (v. 911 H.) gelmektedir.

Bize göre peygamber (s.a.v), **Kur’an** manalarının bir çoğunu ashâbına açıklamıştır.Nitekim sahih hadis kaynakları bu hususa tanıklık etmektedir.**Peygamber** (s.a.v), **Kur’an**’ın manalarının tamamını tefsir etmemiştir.Çünkü, **Kur’an** manalarından bir kısmı vardır ki, **Allah** onun bilgisini kendine ayırmıştır.Bir kısmı vardır ki, âlimler onu bilirler.Bir kısmı vardır ki, **Araplar** onu luğat bilgilerine dayanarak bilirler.Bir kısmı da vardır ki, onu bilmeme konusunda hiç kimse mazur sayılmaz...

Peygamber’in (s.a.v) **Araplara** luğat bilgilerine dayanarak anlayabilecekleri hususları,ilk bakışta anlaşılabilir konuları, **Allah**’ın (c.c) bilgisini kendisine ayırdığı mevzûları açıklamadığı açıktır. **Peygamber** , bilakis onlara , **Allah**’ın sadece kendisini muttali kıldığı **muğayyebâtı** ve **mücmelin** beyanı, **âmmın** tahsisi, **mutlakın** takyidi gibi **mübhem** ve kapalı konuları açıklamıştır.

Peygamber’in vefatından sonra **sahâbe-i kirâm**, Kur’an hakkında , **peygamberden** direkt yahut indirekt olarak işittiklerini, **esbâb-ı nüzûl**’den

³ Kıyâmet Sûresi : 75/ 17-19.

⁴Nahl Sûresi : 16/ 44.

tanık olduklarını ve Allah'ın rey ve içtihat yoluyla kendilerine lutfetiğini söylüyorlar ve Kur'an'ı bu minval üzere tefsir ediyorlardı.

Sonra **tâbiûn** asrı geldi.Bunlar da Kur'an'ı, sahâbeden işittikleri ile ve rivâyetlerin yetmediği noktalarda re'y ve içtihatları ile tefsir ediyorlardı.

Daha sonra **tebeu't-tâbiîn** dönemi geldi.Bunlar da **tâbiûn**'dan işittikleri ile ve aynı şekilde rivayetlerin yeterli olmadığı noktalarda kendi re'y ve içtihatlarıyla Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.Bu durum **tedvîn** dönemi başlayana kadar bu minval üzere gitmiştir.

Bu dönem birinci asrın sonu,ikinci asrın başlangıcı itibariyle başlar.Bu dönemde, tefsir bir çok merhalelerden geçmiştir.Her merhalenin kendine has özellikleri vardır.

1..Merhale :

Bu merhale hadis ilminin tedvîni ile başlamıştır. Tefsir bu aşamada hadis ilminin bablarından bir bab olarak mütalaa ediliyordu.Hadis toplamak için İslâm ülkelerine rihleye çıkan alimler bu arada tefsir konusunda peygamberden gelen rivayetleri de topluyorlardı.Bu aşamada tefsir hâlâ müstakil bir ilim olmamıştır.

2.Merhale :

Bu merhalede tefsir hadis ilminden ayrılmış, müstakil bir ilim olmuştur.Artık Kur'an baştan sona ayet ayet tefsir edilmeye başlanmıştır.Kur'an'ı böyle baştan sona tefsir etme işi ilk olarak : **İbn Mâce** (v. 273 h.) , **İbn Cerîr et-Taberî** (v. 310 h.) ve **İbn Ebi Hâtim** (v. 327 h.) gibi âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu tefsirlerin hemen hemen tamamı Resulullah'a varan isnadlarla yapılan rivayetlerle doluydu. **et-Taberî** (v. 310 h.)'ninki hariç , hepsinde **me'sûr** tefsir vasfı galipti. **et-Taberî** ise âyetle ilgili görüşleri zikrediyor, tercihini yapıyor,ihtiyaç hasıl oldumu **i'rab** konularına temas ediyor ve hükümler çıkarıyordu.

3.Merhale :

Bu merhalede de tefsir rivâyet vasfını devam ettirmiştir.Ancak, artık rivayetler senedlerle yapılmıyor, senedlerde ihtisar yapılıyor;rivayetler ilk sahibine dayandırılmıyordu.İşte bundan dolayı bu dönemde tefsir kitaplarına uydurma rivayetler ve **isrâiliyât** girmiştir.

4.Merhale:

Abbasi'ler döneminden günümüze kadar devam eden bu merhale tefsirin geçirdiği merhalelerden en uzun olanıdır.Artık bu aşamada gerek yabancı kültürlerin **İslâm** dünyasına girmesi, gerek çeşitli ilimlerin tedvini,gerekse farklı i'tikâdî ve siyâsî mezheplerin ortaya çıkması dolayısıyla tefsirde ğalip vasıf rivayet olmaktan dirâyet olmaya doğru kayma göstermiştir.

Bu aşamada herkes kendi zaviyesenden Kur'an'a yaklaşıyordu.Fıkıhçı,fıkıh açısından;nahivci,nahiv açısından;tarihçi,tarih açısından;bilim adamları ,bilimsel açıdan;mezhebî taassubta olanlar, mezhepleri açısından; sûfîler , tasavvufî açıdan...Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.⁵

İşte, **tefsir ilmi, Anadolu Selçukluları'**na kadar kısaca arz etmeğe çalıştığımız bu merhalelerden geçmiştir.

B - ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE TEFSİR FAALİYETLERİ

İkinci bölümde bu konuyu tekrar ele alacağımız için burada sadece şunu ifade edelim : Bu dönemde Tefsir çalışmaları yok denecek kadar azdır.Elde mevcut çalışmalara bakıldığında bu coğrafyadaki yönelişin Tasavvufî yöneliş olduğunu söylemek mümkündür.

⁵Geniş bilgi için bkz.ez-Zehabî,Muhammed Hüseyin, el-İtticâhâtü'l-münharifetü fi tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim,Mektebetü Vehbe,Beyrût,1986,9-15;Aynı zat,et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Beyrût, 1976, I,31- 146.

II. Anadolu Selçukluları Döneminde İslam Coğrafyası Müfessirleri

A- Hicrî V. Asır Müfessirleri

1 el-Müezzin en-Neysâburî (388-470 H. / 998- 1078 M)

(المؤذن النيسابورى)

Ebû Salih Ahmed b. Abdi'l-melik b. Ali b. Ahmed b. Abdi's-Samed b. Bekr el-Müezzin ,en-Neysâburî .

Zamanının Horasan muhaddisi, Tarih ve Tefsir âlimidir. *Curcân ,Dimeşk, İsbehân, Menbec, Mekke ve Bağdat*'ta hadis *semâ*'ında bulunmuştur.

el-Medresetu'l-Beyhakiyye minaresinden Allah rızası için, senelerce, ezan okuduğu için kendisine *el-müezzin* lakabı verilmiştir. ⁶

⁶ el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-üdebâ*, Kahire, 1980, III, 224-226; ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân , *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şu'ayt el-Arnaut- Muhammed el-' Arkûsî), Beyrût, 1984, XVIII , 429; İbnu'l-İmâd, Şihhabu'd-dîn Ebî'l-Feth 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-'Akrî, el-Hanbelî, ed-Dimeşkî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Beyrût, 1989, (thk. Muhammed el-Arnaut), V , 301; Hacı Halife , *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn* , Beyrut, 1986, I , 303; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Beyrut, ts., V, 310 ; Nüveyhid, 'Adil, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hattâ'l-'asri'l- hâdir*, Lübnan, 1988, I, 47; *İslâm Alimleri Ansiklopedisi* , Hey'et, İstanbul, 1986, IV , 325- 326.

İlgili eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

2 **İbnu Muhriz** (? - 470 H. / ? - 1077 M.)

(ابن محرز)

Ebu'l-Hakem , el-'Âs b. Halef b. Muhriz el-İşbîlî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Ancak hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.²

İlgili Eseri:

— *et-Tezkire fi'l- kıraâti's-seb'* ⁸

— *et-Tehzîb fi'l-kıraât* ⁹

3 **Muhammed ed-Dânî** (v. 470'den sonra)

(محمد الداني)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî , ed-Dânî.

Kıraât ilminde ihtisas sahibidir.Kıraât ve Arap diline ait eser verdiği kaydediliyorsa da eserleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Kaynaklarda hayatı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.Ancak (470 h.) yılında hayatta olduğu kaydedilmektedir.¹⁰

İlgili Eseri : Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

⁷ ez-Zehebî, Şemsu'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân , *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-'a'sâr* (Thk. Dr. Tayyar Altıkulaç), İstanbul, 1995, II , 835; İbnu'l-Cezerî , Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed , *Ĝ âyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*, el-Kâhire , 1993, I , 346; Kehhâle,a.g.e. V, 51.

⁸ ez- Zehebî, *Ma'rife*, II, 835.

⁹ ez- Zehebî, a.g.e., a.y.

¹⁰ ez- Zehebî, *Ma'rife* , II , 854; İbnu'l- Cezerî, *Çağ*, II , 319;Kehhâle, a.g.e., VIII , 236.

4 'Abdu'lkâhir el-Cürcânî (? - 471 H. / ? - 1078 M.)

(عبد القاهر الجرجاني)

Ebu Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed ,el-Cürcânî .

Nahiv, Belâğat , Kelâm,Fıkıh ve Tefsir dallarında ihtisas sahibidir.Belâğat ilminin kurucusudur.Cürcân¹¹ 'da doğmuş ve orada vefat etmiştir (471 H.).¹²

İlgili Eseri :

— *Tefsîru'l-Fatiha*¹³

— *Durcu'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver* ¹⁴

— *I'câzu'l-Kur'ân* ¹⁵

¹¹Taberistân ile Horosân arasında bir şehir.el-Hamevî,Yâkût,*Mu'cemu'l-Buldân* ,Beyrût,1977,II,119.Hazar denizinin güneyinde eyalet. Eski adı **Hayrkania** 'dır.Meydan Larus,İstanbul,1988, III ,108.)Taberistanda yani şimdiki Mazenderân eyaleti dahilinde vakı' Cürcan nehrinin bahr-ı Hazer'e munsab olduğu mahalle karib yerde bir şehri kadimdir.Ahmet Rif'at,*Luğat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye* ,İstanbul,1299, III,24.

¹² ez-Zehebî,*Siyer* , XVIII, 432;İbn Tağriberdî, Cemalüddin Ebu'l-Mehâsin el-Hanefî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kâhire* , Kâhire,1972, V , 108; ed-Dâvûdî , Şemsu'd-din Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn* ,Mekke,1983,I,336-337; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerât* , V ,308; ez-Ziriklî, Hayruddin,*el-A'lâm*,Beyrut,1992, IV,48-49; Kehhâle, a.g.e., V, 310;Nüveyhid,a.g.e., I ,295.

¹³Hacı Halife, *Kesf* , I , 454.

¹⁴Bu eser Nuriosmaniye ktph. 306 , Köprülü ktph. 94 ve 95 nu'larda kayıtlıdır.Eser hakkında değerlendirme için bkz. Özgel , İshak, *Büyük Selçuklular Dönemi Müfessirleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa, 1996, 55.

¹⁵ Bu eser *Selâsu resâil fî i'câzu'l-Kur'ân* adı altında ,Muhammed Za'ğlul Selam'ın tahkiki ile Kahire'de tab edilmiştir.

5 *Şahfûr el-İsferâyînî* (? - 471 H. / ? - 1074 M.)

(شهفور الاسفراييني)

Ebu'l-muzaffer Şahfûr/ Şâhfûr b. Tâhir b. Muhammed el-İsferâyînî.

Şâfiî fakihlerindendir.Tefsîr ve Usûl ilminde ihtisas sahibidir.

Nizâmu'l-Mülk tarafından Tus'da ikâmet ettirildi.Orada senelerce kaldı.Vefatına kadar tedrisde bulundu.¹⁶

İlgili Eseri:

_____ *Tâcu't-terâcim fî tefsîri'l-Kur'ân li'l-e'âcim* ¹⁷

6 *Ebü'l-Velîd el-Bâcî* (403-474 H. / 1013-1081 M.)

(ابو الوليد الباجي)

Ebu'l-velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb b. Vâris et-Tucîbî el-Kurtubî, el-Bâcî .

Mâliki fakihlerinin büyüklerindendir. Hadis hâfızıdır. Tefsîr,Kelâm, Usûl ve Edebiyât dallarında ihtisas sahibidir.

Bağdat,Mavsıl, Dimeşk ve Halep'e ilim tahsili için gitti, dönüşünde Endülü's'ün bazı kazalarında kadılıkta bulundu ¹⁸

İlgili Eserleri:

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁹

¹⁶ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 212; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa , *Hediyetu'l-'ârifîn*, Beyrût, 1982, II , 430; Kehhâle, a.g.e. IV , 310; Nuveyhid, a.g.e., I , 227; Bilmen , Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi* , İstanbul, 1973, I , 428.

¹⁷ Bu eser Süleymaniye ktbh. Fatih 302/1, Millet ktp. 61 ve Rüstem Paşa 28'de kayıtlıdır.Farsça bir Kur'ân mealidir.

¹⁸ el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XI , 246; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 208; İbnu'l- 'Îmâd, *Şezerât*, V , 315; Kehhâle , a.g.e., IV , 261; Nüveyhid, a.g.e, I / 215.

¹⁹ ed-Dâvûdî , *Tabakât*, I , 210

— *en-Nâsîh ve'l-mensûh*²⁰

7 ***Ebû'l- Hattâb Ahmed el-Bağdâdî*** :(392-476 H. / 1002-1084 m.)

(ابو الخطاب احمد البغدادي)

Ebû'l-Hattâb Ahmed b. Ali b. Abdullah el- Bağdâdî .

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Sûfî'dir.Hanbelî mezhebindedir.

Bağdat'ta kıraât şeyhlerindendi.

Hicrî 476 senesinde vefat etmiştir.²¹

İlgili Eseri :

— *Kasîde fî 'adedi'l-ây*²²

8 ***İbn Şurayh*** (392- 476 H. / 1002- 1084 M.)

(ابن شريح)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Şurayh b. Ahmed b. Şurayh b. Yûsuf er-Ru'aynî , el-İşbîlî . el-Endelûsî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Endülüslüdür.Ebu Zer el-Herevî , Mekkî b. Ebî Talib ve bir çok zevattan ilim almıştır.

Hicrî (476) yılında şevval ayında seksen dört yaşında vefat etmiştir.²³

²⁰ed-Dâvûdî,Bu iki eserin de nâ-tamam olduğunu belirtmektedir.*Tabakât*, I, 210.

²¹ez- Zehebî , *Ma'rife*, II ,855; İbnu'l- Cezerî, *Çöze*, I , 85 ; İbn u'l-'İmâd , *Şezerât*, V , 329;Kehhâle,a.g.e., II , 13;

²²ez- Zehebî, *Ma'rife*, II , 855.

²³ ez-Zehebî, *Siyer*, XVIII,554; *Ma'rife*, II , 824; İbnu'l-'İmâd , *Şezerât* , V , 330 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II / 74;Kehhâle,a.g.e., X, 66.

İlgili Eseri :

___ *el-Kâfi fi'l-kıraâti's-seb'* ²⁴

___ *et-Tezkîr* ²⁵

9 Ebû 'Amr en-Nesevî (378-478 H. / 988 - 1085 M.)

(ابو عمر النسوي)

Ebû Amr Muhammed b. Abdirrahman b. Ahmed b. Ali en-Nesevî ,eş-Şâfiî.

Luğat,Nahiv,Tefsîr, Fıkıh ve Hadis dallarında ihtisas sahibidir.Şâirdir.

Emîru'l-mü'minin el-Kâim bi-emrillah tarafından Irak havalisine kadı olarak nasb edildi, kendisine “ Akda'l-kudât” lakabı verildi.

Selçuklu Sultanlarının itimadına mazhar oldu Hatta Tuğrul Bey tarafından Halifeye elçi olarak gönderildi.

Hicrî 478 senesinde vefât etti.²⁶

İlgili Eseri : Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

10 Ebû Ma'ser et-taberî (? - 478 H. / ? - 1085 M.)

(ابو معشر الطبري)

Abdulkerîm b. Abdisamed b. Muhammed b. 'Ali el-Kattân, et-Taberî .

Kıraât , Tefsîr ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî mezhebindendir.Mekke mukrii(=okuyucusu) olarak bilinmektedir.

Hicrî 478 de Mekke'de vefat etmiştir.²⁷

²⁴ez-Zehabî, *Ma'rife*, II ,824.

²⁵ez- Zehabî, a.g.e.,a.y.

²⁶ed- Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 181; Kehhâle , a.g.e., X , 134.

²⁷ez- Zehabî, *Ma'rife*, II , 827; İbnu'l- Cezerî , *Çöze* I , 401; ed-Dâvûdî , *Tabakât* , II , 338-339 ; İbnu'l-'İmâd , *Şezerât* , V , 338; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 608; ; Kehhâle,a.g.e.,

İlgili Eseri:

— *ed-Dürer fî tefsîri'l-Kur'ân*²⁸

— *Sâku'l-'arûz*²⁹

— *er-Reşâd fî şerhi'l-kıraâti's-şâzze*³⁰

— *Tabakâtu'l-kurrâ*

— *Ta'dâdu'l-ây*

— *el-Mesâhif*

— *et-Telhîs fî'l-kıraâti's-semân*³¹

11 İmâmu'l Haremeyn el-Cüveynî (419- 478 H./ 1028 - 1085 M.)
(امام الحرمین الجوينی)

İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-meâlî Abdulmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Abdullah Ziyâuddîn el-Cüveynî.

Şâfiî fukahasının büyüklerindedir.Usûl,Kelâm ve Tefsîr gibi islâmî ilimlerde geniş malûmât sahibi bir âlimdir.

Cüveyn'de doğdu.Orada yetişti.Bağdat'a gitti. Orada sema'da bulundu.Hicaz'a gitti.Tedris ve ifta makamlarını ihraz etti.

Nizâmu'l-mülk “ *Nizâmiye Medresesi*” ni onun için yaptırdı.Oranın ilk müderrisi oldu.

V , 316; Nüveyhid, a.g.e., I ,297; Bilmen, a.g.e., I , 432.

²⁸ez- Zehebî, *Ma'rife*, II ,828.

²⁹Brockelmann, Carl,Geschichte der Arabschen Litteratur (GAL) , Leiden, 1943, I , 408.

³⁰Bu ve bundan sanraki eserler için bkz. ez-Zehebî, *Ma'rife*, II, 828.

³¹ Bu eser , 1992 de Cidde'de , Muhammed Hasen 'Akîl /'Ukayl Mûsâ'nın tahkiki ile tab' edilmiştir.

Buṣṭenikân ³²’da vefât etti.Nisâbur’da defnedildi(478 h.).³³

İlgili Eseri :

— *Tefsîru’l-Kur’ân* ³⁴

12 *el-Ferezdakî* : (? - 479 H./ ? - 1086)

(الفرزدقي)

Ebu’l-hasen Ali b. Faddâl b.Ali b. Ğâlib b. câbir b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Amr b. b. İlsâ b. Hasan b. Zem’a el- Mücâşîf , el-Kayravânî .

Edebiyât,Nahiv,sarf, Luğat,Tefsir ,Tarih ve ‘Arûz ilimlerinde yed-i tûlâ sahibidir.

Şâ’ir Ferezdak’ın zürriyetindedir. “ el-Ferazdak “ diye ma’ruftur. Kayravan halkındandır.

Mısır,Şam , Irak ve ‘Acem beldelerini dolaştı.Gazne’de bir müddet kaldı.Sonra Irak’a döndü.Bağdat’ta kaldı.Orada nahiv ve sarf dersleri verdi.Bir ara Nisabur’da da bulundu

Hicrî 479 ‘da rebî’ulevvel ayının 12 sinde vefat etti. ³⁵

İlgili Eseri:

— *el-Burhânu’l-’umeydî* ³⁶

³² Nisâbur’un köylerinden ve dinlenme yerlerinden.el-Hamevî,*el-Büldân* , I,425.

³³ ez-Zehebî ,*Siyer*, XVIII , 468; İbnu’l-’İmâd , *Şezerât* , V , 338, el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 626;Nüveyhid,a.g.e., I ,333-334.

³⁴Hacı Halife, *Keşf*, I ,443.Hacı Halife, eseri “ *Tefsîru İmâmi’l-Haremeyn* “ olarak vermektedir.

³⁵ el- Hamevî,*el-Üdebâ* , XIV ,90-98; ez-Zehebî, *Siyer*, XVIII , 528; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I ,425-426;İbnu’l-’İmâd , *Şezerât* , V , 345 el- Bağdâdî, *Hediyye*, I ,693;. Kehmâle , a.g.e., VII , 165;Nüveyhid,a.g.e., I / 373.

³⁶Bu ve diğer eserler için bkz. ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I ,426. ed-Dâvûdî ve el-Bağdâdî ilk eserin yirmi cilt, müteakip eserin otuz cilt olduğunu kaydederler.

- *el-Iksîr fî 'ilmi't-tefsîr*
— *en-Nüket fi'l-Kur'ân*
— *Şerhu Bismillâhirrahmânirrahîm*

13 **İbnu Asbe'** (? - 479H. / ? -1086 M.)

(ابن اصبع)

Ahmed b. Yusuf b. Esbağ b. Hadr el-Ensârî el-Mâlikî.

Tefsîr,Hadis ve Ferâiz âlimidir.Kâdî'lık yapmıştır.Mâlikî fakihlerindendir.

Endelüs'de Tuleytula halkındandır.Orada yetişdi ve öğrenim gördü.Doğuya rihle yaptı.Hacc farizasını edâ ettikten sonra memleketine döndü ve “kaza” makamını ihraz etti.

Hicrî 479 senesinde Kurtuba'da vefât etti.³⁷

İlgili eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

14 **el-Herevî:** (396- 481 H. / 1005- 1089 M.)

(الهروي)

Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Ca'fer b. Mansûr el- Ensârî el-Herevî el- Hanbelî .

Tefsir,Luğat,Hadis,Tarih , Usûl, Kelâm ve Nesep âlimidir.İlmî dirayeti dolayısıyla “ Şeyhu'l-İslâm “ diye anılmaktaydı.Kendisi ezberinde on iki bin hadis olduğunu, istese bir oturuşta hepsini sayabileceğini söylerdi.

Pek çok talebe yetiştirmiştir.Bir ara tefsir dersleri de verdi.Kendisi tefsir derslerini yüz yedi tefsir kitabından hulasa ettiğini söylerdi.

Kandehâr ³⁸da doğdu(396 h.), Herat³⁹ 'ta (481 h.) tarihinde , zilhicce ayında,

³⁷ ed-Dâvûdî , *Tabakât* , I , 99-100;Nüveyhid,a.g.e., I ,83.

³⁸ Afganistan'da bir vilayet merkezi.Bkz.Rıf'at,Ahmet ,a.g.e.,VI ,31.

seksen bir yaşındayken vefat etmiştir.⁴⁰

İlgili Eseri :

— *Tefsîru'l-Kur'ân*⁴¹

15 *el-Pezdevî* (400- 482 H./ 1010-1089 M.)

(البزدوي)

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm b. Mûsâ b. 'Îsâ b. Mücâhid el-Pezdevî.

Fıkıh,Usul,Hadis, Tefsir gibi ilim dallarında geniş ma'lûmât sahibi bir âlimdir.Hanefi mezhebinin büyüklerindedir.

Semerkandıdır.Nisbesi Nesef yakınlarındaki kaleyledir.

Keşş⁴² de vefat etti.Naşı Semerkand'a nakledildi ve orada defnedildi.⁴³

İlgili Eseri:

— *Keşfu'l-estâr fi't-tefsîr*⁴⁴

³⁹Horasan'ın merkez şehirlerinden meşhûr ve büyük bir şehir.Bkz.el-Hamevî, *el-Buldân*, V , 396.

⁴¹ Bu eser Beyazıt Devlet Ktbh. , Beyazıt / 8310 no'da kayıtlıdır.Eserin tanıtımı için bkz. Özgel, a.g.e., 59-61.

⁴² Cürcan'a üç fersah mesafede bir dağ köyü. Bkz.el-Hamevî, *el-Buldânc*, IV, 462.

⁴³ İbnu Kutluboğa,Zeynuddîn Kâsım, *Tacu't-terâcim fi men sannefe mine'l-Hanefiyye*(Thk.İbrahim Sâlih),Beyrut, 1992, 30-31; Taşkoprüzâde, Ahmed b. Mustafa , *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* ,Beyrût,1985, II ,164. el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 693; Kehhâle,a.g.e., VII, 192; Bilmen,a.g.e., II, 435.

⁴⁴ Bu eser herbiri Mushaf-ı Şerif hacminde yüz yirmi (120) ciltten müteşekkil imiş.Bir cildi Esat Efendi Kütüphanesinde (145) numarada mukayettir.Bkz.Bilmen II ,435-436.

16 İbnu'l-Cevzî (428- 483 H. / 1037 - 1090 M.)

(ابن الجوزي)

Ebû Bekr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali /Ya'lâ b. Muhammed b. Velîd b. 'Ubeyd el-Me'âfirî, el-İşbîlî.

Mâlikî fakihlerindendir. Tefsîr ve kelâm ilimlerinde de temâyüz etmiştir.

Aslen Kurtubalı'dır. Tunus'a gitmiş ve orada ed-Dîbâcî ve başka alimlerden ilim ahzetmiştir.

Hicrî 483 yılının safer ayında vefat etmiştir.⁴⁵

İlgili Eseri :

— *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁴⁶

17 es-Sandalî (? - 484 H. / ? - 1091 M.)

(الصندلى)

Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali es-Sandali en-Nîsâbûrî el-Hanefî.

Mu'tezile mezhebi müfessirlerindendir. Aslen Nisâburludur. Tuğrul Bey 'le beraber Bağdat'a girmiş , daha sonra Nisâbur'a dönmüş, orada vaizlik yapmış, zühd hayatı yaşamıştır.

Hicrî 484 senesinde, rebîulevvel ayının on dokuzunda vefat etmiştir.⁴⁷

⁴⁵ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II,215; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II,75. Kehhâle,a.g.e.,XI,61; Nüveyhid,a.g.e.,II,5;

⁴⁶ ed-Dâvûdî müellifin, bu eseri tamamlamadan vefat ettiğini belirtmektedir. Bkz. *Tabakât*, II, 215.

⁴⁷ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I / 402-403; el- Bağdâdî, *Hediyye*, I ,693; Kehhâle,a.g.e., V , 67; Nüveyhid,a.g.e., I , 358; Bilgin, Mustafa , *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* , (Basılmamış Doktora Tezi),Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Bursa, 1991, 200-201.

İlgili Eseri:

— *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁴⁸

18 **el-Kaşğarî** (? - 484 H. / ? -1091 M.)

(الكاشغري)

el-Hüseyin/ el-Hasan b. Ali b. Halef b. Cibrîl b. el-Halîl b. Sâlih b. Muhammed el-Elme'î el-Kâşğarî.

Kaşğar halkındandır.Vaiz olarak şöhret yapmıştır.

Kaynakların beyanına göre Tefsir, Hadis ,Fıkıh ve Ahlak'a dair yüz yirmiyi aşkın eser telif etmiştir.

Salih ve mütedeyyin bir zattı.Ancak kitaplarında ğarip rivayetlere yer verdiği için za'f ve kizble ithâm edilmiştir.

Hicrî 484 senesinde vefat etti.⁴⁹

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

19 **İbnu Nâkiyâ** (410 - 485 H? / 1020 -1092 M.)

(ابن نايقيا)

Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Dâvud b. Nâkiyâ . Tefsir ve Arap dili mütehassısıdır.Şâirdir.Edebiyâtla da meşgul olmuştur.

Aslen Bağdatlıdır.Büyük Selçuklu hükümdârı Sultân Melikşâh'ın has adamlarından idi.

⁴⁸ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 693.

⁴⁹ İbnu'l-Esîr , İzzuddîn el-Cezerî,*el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb*,Beyrut,ts., III , 77;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 158; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 310; Kehhâle,a,g,e, IV, 31;Nüveyhid,a,g,e., I,156;

Bağdat'ta vefât etti.Babu'ş-Şâm mezarlığına defnedildi(485 H.).⁵⁰

İlgili Eseri:

— *el-Cumân fî teşbîhâti'l-Kurân* ⁵¹

20 es-Şirazî (? - 486 H./ ? -1093 M.)

(الشرازی)

Ebu'l-Ferec Abdu'l-vâhid b. Muhammed b. Alî b. Ahmed eş-Şirâzî, el-Makdisî ed-Dimeşkî , el-Ensârî , es-Sa'dî , el-'Ubâdî,el-Hazrecî.

Sa'd b. 'Ubade'nin neslindedir.Zamanında Şam şeyhi idi.Tefsir ilminde temayüz etti.Hanbeli fakihlerindedir.

Aslen Şirazlıdır.Bağdat ve Rahbe'de fıkıh öğrenimi gördü.Bir müddet Kudüs'te ikamet etti.Akabinde Dimeşk'e yerleşti.Ve orada Ahmed b. Hanbel'in mezhebini yaydı.

Kaynakların beyanına göre son derece âbid ve zâhid bir insandı.Keramet sahibi idi. Pek çok talebesi ve müridi vardı.Şam emiri Tutuş kendisine saygı duyardı.

Hicrî 486 senesinde zilhicce ayının on sekizinci günü Dimeşk'te vefat etti." *el-Bâbu's-sağir* " kabristanına defnedildi. Kabri ziyaretgâhtır. ⁵²

İlgili Eseri :

— *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân* ⁵³.

⁵⁰ el-Bağdâdî,*Hediyye*, I / 453; Nüveyhid,a.g.e., I , 322.

⁵¹Bu eser, Dr. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî'nin tahkikiyle (1974)'de İskenderiye'de neşredilmiştir.

⁵²ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I , 366-368; İbnul-'Îmâd ,*Şezerât*, V , 369; el-Bağdâdî,*Hediye*, I , 634;Nüveyhid,a.g.e.,I , 336.

⁵³ Kaynaklarda bu eserin otuz (30) cilt olduğu belirtilmektedir.Bkz.Dâvûdî,*Tabakât*, I, 368.

21 İbnu Ğ as sâl (? - 487 H. / ? - 1094 M.)

(ابن غسال)

Ebu Muhammed Abdullah b. Ferc b. Azlûn el-Yahsubî.

Aslen Tuleytulalıdır.Fakat daha sonra Gırnata'ya yerleşti."İbnu Ğ assal" diye iştihar etti.Hadis ilminde Hafızlık payesini ihraz etti.Mâlikî fakihidir.Tefsir ile de iştiğal etmiştir.

Kaynakların beyanına göre Tefsir ve Fıkıh tedrisinde bulundu ve kitap telif etti.Ğ ırnata Camiinde vâizlik yaptı.

Hicrî 487 yılında Ğ ırnata'da vefat etti. ⁵⁴

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

22 İbnu Bündâr (393- 488 H./ 1003 -1095)

(ابن بندار)

Ebû Yusuf Abdu's-selâm b. Muhammed b. Yusuf b. Bündâr el-Kazvînî

Zamanında Mu'tezile mezhebinin ileri gelenlerindendi. Aslen Kazvinlidir.İlmini Kâdı 'Abdu'l-Cebbâr'dan almıştır.

Mısır'da kırk sene kaldı.Trablu's-Şâm'da ikamet etti. Bağdat'a gitti ve orada vefât etti (-488 h.).⁵⁵

İlgili Eseri :

— Hadâiku zât-i behce fî tefsîru'l-Kur'ân ⁵⁶

⁵⁴ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I ,249;Kehhâle , a.g.e. , VI , 101;Nüveyhid,a.g.e.,I ,319.

⁵⁵ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I ,308-309; İbnu'l-'İmâd,Şezerât, V , 381; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 569;Kehhâle,a.g.e.,V , 231; Nüveyhid, I , 283-284; Bilgin , a.g.e., 201-207.

⁵⁶Kaynaklarda bu eserin üç yüz (300) cilt olduğu belirtilmektedir.Bkz.el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn* , Beyrut, 1982. (*Keşf* ve *Hediyye* ile birlikte) V , 569..Ayrıca bu tefsir kaynaklarda , “ *Tefsîru'l-Kazvînî* “ , “ *et-Tefsîru'l-kebir* “ , “ *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Kerîm* “ gibi isimlerle

23 el-Husrî (415-488 H. / 1024- 1090 M.)

(الحصري)

Ebu'l-Hasen Âli b. Abdu'l-ğanî el-Fihri, el-Husrî, ed-Darîr .

Kayravanlıdır."el-Husrî " diye iştihar etmiştir.Kıraât ilmiyle meşgul olmuş ve eser vermiştir.Şairdir.Bir şiir divanı ve bir de antolojisi vardır.

Hicrî 488 'de Tanca 'da vefât etmiştir.⁵⁷

İlgili Eseri :

— *el-Kasîdetu'l-Husriyye fî kiraâtı Nâfi'* ⁵⁸

24 el-Herevî (? - 489 H./ ? - 1096 M.)

(الهروي)

Abdu'l-melik b. Ali el- Herevî.

Luğat ve Tefsir âlimidir.Herat'ta hocalık yaptı . Oranın bir çok ileri geleni ondan okudu.es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinde bu zattan bahsetmiş, onun bid'at ehli olduğunu söylemiştir.

Hicrî 489 da vefat etti. ⁵⁹

İlgili eseri :

de gösterilmektedir.Bkz. Bilgin, a.g.e., 204.

⁵⁷el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XIV ,39-41 ; İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-'e'yân ve enbâi ebnâi'z-zemân* , Kâhire, 1948, III , 19-21 ;ez-Zehabî, *Siyer*, XIX ,26; *Ma'rife*, II , 869; es-Safedî , Salâhuddîn Halîl b. Âybek , *el-Vâfi bi'l-vefeyât* , 1983, WIESBADEN, XXI ,249-251; İbnu'l- Cezerî, *el-Lübâb* , I , 550-551 ; İbnu'l-'İmâd , *Şezerât* , V , 381; el-Bağdâdî,*Hediyye* , I , 693;Kehhale,a.g.e., VII , 125.

⁵⁸el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 693.

⁵⁹ ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I , 360;el- Bağdâdî, *Hediyye* , I ,62; Kehhâle, a.g.e., VI ,186;Nüveyhid,a.g.e., I ,334.

__ *el-Müntehab min tefsîri'r-Rummânî* ⁶⁰

25 *İbnu. Serrâc* (400 - 489 H. / 1009 -1095 M.)

(ابن سراج)

Ebû Mervân Abdu'l-melik b. Serrâc b. 'Abdullah b. Muhammed Serrâc el-Enevî el-Ğ imâfî.

Tefsir âlimidir.Endülüs'ün Luğat ve Edebiyat otoritelerindendir.

Benî Umeyye'nin mevlâsıdır.

Hicrî 489 yılında arefe gecesini vefat etti.Gündüzün *Rabad* denilen yere defnedildi. ⁶¹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

26 *er-Râmuşî* (404-489 H. / 1013 - 1096 M.)

(الرامشى)

Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Hümeiyâh er-Râmuşî. ⁶²

Hadis,Tefsir , 'Ulûmu'l-Kur'ân gibi dini ilimlerde ihtisas sahibi bir âlimdir.Ayrıca Nahiv ve Luğat gibi ilim dallarıyla da iştiğal etmiştir.

Asen Nisaburludur.İlim tahsili için , Irak ,Hicaz,Şam ve Mısır'a gitmiştir.*Ma'rratü'n-Nu'mân*⁶³da Ebî'l-'Alâ 'nın rahle-i tedrisinde bulunmuştur.Kendisi için Nisabur'da bir *imlâ* ⁶⁴ meclisi kurulmuştur.Ve

⁶⁰el-Bağdâdî, bu eseri “ *Muhtasarı tefsîri'l-Kur'ân li'r-Rummânî* “ adıyla vermektedir.Bkz.*İzâh*, V , 626.

⁶¹ez- Zehebî ,*Siyer* , XIX , 133;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I , 357-358.

⁶²ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 233-234.

⁶³ Halep ile Hama arasında, Hıms'a bağlı kadim,meşhûr ve büyük bir yerleşim birimi.el-Hamevî,el-*Büldân* , V / 156.

⁶⁴ Söyleyip birine yazdırma : Te'lifâtını , tadrîs ederken talabelerine imlâ ederdi (

Nizâmiyye Medresesi'nde *imla*'da bulunmuştur.

Hicrî 489 'da Nisabur'da vefât etmiştir.⁶⁵

İlgili Eseri : *Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.*

27 es-Sem'ânî (426 - 489 H. / 1030 - 1096 M.)

(السمعاني)

Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed b. Abdilcebbâr b. Fadl b. er-Rebi' b. Müslim b. Abdullah es-Sem'ânî , et-Temîmî , el-Mervezî.

Tefsir ve Hadis ilimlerinde ihtisası vardır.

Aslen Mervlidir.Orada doğmuş ve orada vefat etmiştir.Hanefi mezhebine bağlı iken , (461 h.) 'de Bağdat'a gidince Şâfi mezhebine geçmiştir.Fakat ülkesine dönünce bu durum halk tarafından hoş karşılanmamıştır.Bunun üzerine Tus'a , oradan da Nisabur'a göç etmiştir.Burada bir müddet kaldıktan sonra tekrar ülkesine : Merv'e dönmüştür.

Nizamülmülk O'nu akranlarından üstün tutardı.

Hicrî 489 senesi rebi'ulevvel ayının yirmi üçünde Merv 'de vefat etti.⁶⁶

İlgili eseri :

— *Tefsîru'l-Kur'ân*⁶⁷

ettirirdi dememeli). Sami, Şemseddin , *Kamûs-i Türkî* , İstanbul,1989,s.166.

⁶⁵el- Hamevî , el-*Üdebâ* , VII , 100 ;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 233 Nüveyhid,a.g.e., II , 61.

⁶⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb* , II ,141;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 339-340; 'İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , V , 394; el-Bağdâdî,*Hediyye*, II , 473;Kehhâle,a.g.e., XII ,20; Nüveyhid,a.g.e., II , 689.

⁶⁷ed-Dâvûdî ,bu eserin üç ciltlik bir tefsir olduğunu belirlemektedir. Bkz. *Tabakât* , II , 340.

28 **el-Herevî:** (405-489 H./ 1014-1096 M.)

(الهروي)

Ebubekr Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Herevî, ed-Darîr .

Kıraât ilminde ihtisası olan bir âlimdir.

Dımeşk'e gitmiştir. Kıraât tedris etmiştir. İbrahim b. Hamza el-Cürcânî ve diğerleri kendisinden ilim almıştır.

Hicrî 489 da Kudüs'de seksen iki yaşında vefat etmiştir. ⁶⁸

İlgili Eseri :

— *et-Tezkire fi'l-kırâati's-semân* ⁶⁹

29 **İbnu'l-Lecâliş** (? - 490 H. / ? - 1097 M.)

(ابن اللجاليش)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Meriyy.

Nahiv ve usûl ilminde ihtisas sahibidir. Tefsirle de iştiğal etmiştir. Maliki mezhebindedir.

Endülüs'ün el-Meriyye kazasındandır. Doğuya rihle yapmış , Mekke' ye yerleşmiştir.

İmam-ı Cüveynî'den ve Kerîme el-Merveziyye'den ilim ahzetmiştir. Kendisinden de pek çok kişi ilim almıştır. ⁷⁰

İlgili Eseri :

— *Muhtasaru tefsîri't-Taberî* ⁷¹

⁶⁸ ez-Zehebî, *Ma'rie*, II , 849 ; İbnu'l- Cezerî, *Çöze.*, I , 125; Kehlâle, a.g.e , II , 136.

⁶⁹ ez-Zehebî, *Ma'rife*, II , 849.

⁷⁰ Kehlâle, a.g.e., VIII , 284; Nüveyhid, a.g.e., II , 476 .

⁷¹ Kehlâle, a.g.e., VIII , 284.

30 el-Fetâ en-Nehrevânî (? - 493 H. / ? - 1100 M.)

(الفتى النهرواني)

Ebû Abdillâh Şelmân / Süleymân b. Abdillâh b. Muhammed en-Nehrevânî, el-Hulvânî.

Luğat ve Nahiv dallarında mahir bir zattır. Tefsir ve Kıraât ilimleriyle de iştiğal etmiştir.

Irak'a gitmiş ve orada nahiv ilmini neşretmiştir. Daha sonra Isbahan'a yerleşmiştir.

Hicrî 494 senesinde safer ayının on ikisinde vefat etmiştir.⁷²

İlgili Eseri :

— et-Tefsîr 'ale'l-kırâât⁷³

31 Şeyzele (? - 494 H. / ? - 1100 M.)

(شيزلة)

Ebu'l-Meâlî, 'Azîzî b. 'Abdilmelik b. Mansûr el-Cîlî.

Fıkıh, Usûl, Hadis, Kelâm ve Kur'an ilimlerinde ihtisas sahibidir. Ayrıca diğer bir çok ilimde de malumat sahibidir.

Cîlân⁷⁴ 'da öğrenimini tamamladı. Bağdat'ta kadılık yaptı. Ve (494 h.) 'de safer ayında orada vefât etti.⁷⁵

⁷² el-Hamevî, *el-Üdebâ* , , XI , 234-236; ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I , 198-199; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerât* , V , 404; Kehhâle, a.g.e., IV , 239; Nüveyhid, a.g.e., I , 212.

⁷³ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 199.

⁷⁴ Taberistân bölgesinin ötesinde bulunan bir yerleşim birimi. el-Hamevî, *el-Buldân*, II , 201.

⁷⁵ İbnu'l-'Îmâd, *Şezerât* , V , 408; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 663; Kehhâle , a.g.e., VI , 281.

İlgili Eseri :

— *el-Burhân fî müşkilâti'l-Kur'ân* ⁷⁶

32 *İbnu Kerrâme* (413-494 H. / 1022-1101 M.)

(ابن كرامة)

Ebû Sa'd , el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Cüşemî el-Beyhakî .

Tefsir , Kelâm ve Usûl ilimlerinde ihtisası olan bir âlimdir.

Hicrî 413 senesinin Ramazan ayında Neysâbûr'un nahiyelerinden *Beyhak*'a bağlı *Cüşem* karyesinde doğmuştur.

Önceleri Hanefî iken daha sonra Zeydiyye mezhebine intisab etmiştir.

Mu'tezile mezhebinin ileri gelen âlimlerindendir.ez-Zemahşerî'ye hocalık yapmıştır.

Yemen'e gitti.San'â'da iştiâr etti.Kendisi “ *el-Hâkim el-Cüşemî* “ olarak da anılmaktadır.

Hicrî 494 senesinde *Mekke*'de bir suikast sonucu şehit edildi.⁷⁷

İlgili Eseri

— *et-Tefsîru'l-mesbût* ⁷⁸

— *et-Tefsîru'l- mücez*

— *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Kurân* ⁷⁹

⁷⁶Hacı Halife, *Kesf*, I,241.

⁷⁷ez-Ziriklî, *el-A'lâm* , V , 289; Kehhâle, a.g.e., VIII,187 ; Nüveyhid, a.g.e., II , 463-464 ; Bilgin, a.g.e., 207-213.

⁷⁸ Bu ve müteakip eser Farsça olup günümüze ulaşmamıştır.Bkz. Bilgin, a.g.e, 210.

⁷⁹ Hacı Halife, *Kesf*, I , 517.

33 es-Selemâsî (433 - 496 H. / 1041 - 1093 M.)

(السلماسي)

Ebû Tâhir İbrâhîm b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Selemâsî el-Vâiz.

Tefsîr ve hadis ilimlerinde ihtisas sahibidir.Edebiyât , metin ve sened dallarında allâme idi.

Hicrî 433 'de Azerbaycan'ın bir şehri olan **Selemas'** da doğdu.Ve hicrî 496 'da yine Azerbaycan'ın bir şehri olan **Huveyy'**de vefât etti.⁸⁰

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

34 İbnu'l-Cerrâh (409- 497 H. /1018-1104 M.)

(ابن الجراح)

Ebu'l-Hattâb 'Ali b.' Abdirrahman b. Hârûn b. 'İsâ . b Hârûn el-Bağdâdî .

Kıraât ve luğat ilimlerinde ihtisas sahibidir.Ayrıca nâzım ve kâtip (hattat)dır.

Hicrî 409 'da Bağdat'ta doğmuş, orada tahsilini tamamlamış ve orada tedrisde bulunmuştur.

Hicrî (497) tarihinde orada vefat etmiştir.⁸¹

İlgili Eseri :

— *Kasîde fi'l-kıraât* ⁸²

⁸⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakât* ,I , 5;Nüveyhid,a.g.e., 1 , 9.

⁸¹ez-Zehebî,*Siyer* , XIX , 172;*Ma'rife*, II ,876; İbnu'l- Cezerî, *Ğaye* , I , 548-549;İbnu'l-'İmâd, *Şezerât* , V , 416;Kehhâle, a.g.e., VII , 121.

⁸²ez-Zehebî, *Ma'rife*, II , 876.

B- Hicrî VI. Asır Müfessirleri (500-599)

1/ 35 'Abdolvahhâb el-Fâmî eş-Şirâzî (414-500 H. / 1023-1107 M.)

(عبد الوهاب الفامي الشرازي)

Ebû Muhammed Abdolvahhâb b. Muhammed b. Abdolvahhâb b. Muhammed b. Abdolvâhid el-Fâmî eş-Şirâzî.

Âlim bir zattır.Tefsir, Fıkıh ve Tarih ilimlerinde ihtisası vardır.Bağdat'ta *Nizamiyye Medresesi* nde ders verdi ve fetva makamını ihraz etti.*Mu'tezilî* olmakla ittiham edildi. Bir süre sonra da muhtemelen bu ithamlar dolayısıyla azl edildi.Şiraz'a döndü.

Hicrî 27 Ramazan (500) tarihinde Şiraz da vefât etti. ¹

İlgili Eseri :

--- *Tefsîru'l-Kur'ân* ²

¹ez- Zehebî ,*Siyer* , XIX , 248; İbnu'l- 'Îmâd,*Şezerât* , V , 428 ; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 637; Kehhâle,a.g.e., VI , 229;Nüvyhid, a.g.e, I ,339; Bilgin, a.g.e., 220-222.

²Bu eser kaynaklarda "*et-Tefsîr* " , *Tefsîru'l-Kur'ân* " ve "*et-Tefsîru'l-Kebîr* " ve "*Tefsîru's-Şirâzî* " olarak geçmektedir.Bkz. Hacı Halife, *Keşf* , I ,451.

2/36 el-Kirmânî (v. 500/ 1107'den sonra)

(الكرمانى)

Ebû 'l-Kâsım, Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî.

Tefsir,Kıraât ve Nahiv dallarında ihtisası vardır. "*Tâcu'l-kurrâ* " diye ma'ruftur.

Kirmanlıdır.Son derece zeki, ince kavrayışlı, orijinal fikirleri olan bir zattır.Bu hususun en büyük delili , vatanından hiç ayrılmadığı halde pek çok kıymetli ve orijinalitesi olan eserler vermesidir.

Hicî 500 senesiden sonra vefat etmiştir. ³

İlgili eseri:

___ *Lubâbu't-tefsîr* ⁴

___ *el-Burhân fî müteşâbihi'l-Kur'ân* ⁵

___ *Hattu'l-mesâhif* ⁶

___ *el-'Acâib ve'l-ğarâib* ⁷

___ *el-Hidâye fî şerhi Ğâyeti'b-ni Mihrân* ⁸

³el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XIX , 125;İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*, II ,291; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 312-313;el- Bağdâdî,*Hediyye*, II , 402; Kehhâle,a.g.e., XII , 161; Nüveyhid,a.g.e., II , 662; Özgel İshak, a.g.e., 97-102.

⁴Brockelmann, GAL, I, 413;Eser Hacı Selimağa Ktp. Nurbânu 28-29 no'da iki cilt halinde kâmilin, Süleymaniye Ktp. Fatih 417, Serez 246 ve Mesihpaşa 8 ve Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyuddîn 249 no'da nâ-tamam olarak mevcuttur.

Hasan Keskin "*Tâcu'l-kurrâ el-Kirmânî ve Lübâbu't-tefâsir Adlı Eseri* " adıyla bir çalışımı yapmıştır.(Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üni. S.B.E., İstanbul, 1989.

⁵Be eser Abdulkadir Ahmed 'Ata tahkikiyle basılmıştır.Beyrut,1986.

⁶ed- Dâvûdî, *Tabakât*, II , 312.

⁷Hacı Halife, *Keşf*, II , 1197.

⁸ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 312.

3/37 el-Mu'addel (? - 500 H./ ? - 1106 M.)

(المعدل)

Ebû İsmâil Mûsâ b. el-Hüseyn b. İsmâil el-Hüseynî ..

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Mısırlıdır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.” *El-Mu'addel* “ diye ma'rufdur.

Hicrî 500 tarihinde vefât etmiştir.⁹

İlgili Eseri :

___ *er-Ravza fi'l-kıraâti's-seb'* ¹⁰

4 / 38 Ahmed el-Horâsânî (v. 500/1107 'den sonra)

(احمد الخراساني)

Ebu Abdullah Ahmed b. Ebî Ömer el-Horâsânî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmiyor.

Hicrî (500) 'den sonra vefat etmiştir.¹¹

İlgili Eseri :

--- *el-îzâh fi'l-kırââti'l-'aşr'* ¹²

5 / 39 el-Hasen el-'Ummânî (v. 500 H./ 1107 M.'den sonra)

(الحسن العماني)

Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Sa'id el-'Ummânî.

⁹ İbnu'l- Esîr, *el-Lübâb* , II , 318-319;İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*, II , 318; ez-Ziriklî,*el-A'lâm* , VII ,322;Kehhâle,a.g.e, XIII , 38.

¹⁰Hacı Halife,*Keşf* , I , 931.

¹¹İbn u'l- Cezerî, *Ğâye*, I , 93;Kehhâle,a.g.e. , II ,30.

¹²İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*,I ,93.

Kıraât ilminde ihtisası vardır. Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Ancak Hicrî 500' den sonra Mısır'da bulunduğu belirtilmektedir.¹³

İlgili eseri :

---- *el-Vakf ve'l-ibtidâ* ¹⁴

6 /40 **el - Hemezânî** (500 H. / 1107 M. 'den sonra)

(الهمذاني)

Ebûlkâsım el-Hasen b. el-Feth b. Hamza b. el-Feth el-Hemedânî.

Tefsir,LuğatEdebiyât,Kelâm ve Belâğât gibi ilimlerde yed-i tûlâ sahibidir.

Aslen Hemedanlıdır.Ömrünün son yıllarında Bağdat'a yerleşmiştir.

Hicrî (500) den sonra vefat etmiştir. ¹⁵

İlgili Eseri:

---- *el-Bedi' ve 'l-beyân 'an ğavâmidi'l-Kur'ân* ¹⁶

7 /41 **Muhammed b. Muzâhim** (? - 502 H./ ? - 1108 M.)

(محمد بن مزاحم)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Muzâhim el-Ensârf, el-Hazrecî,et-Tuleytulî.

Kıraât ve Arap dili konularında ihtisas sahibidir.Aslen Uşbûnelidir.Bir ara Mısır'a gelmiştir.Doğuya rihle yapmıştır.

¹³ İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*, I,223;Kehhâle,a.g.e, III,254.

¹⁴ İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*, I,223.

¹⁵ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I ,142; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 278; Kehhâle,a.g.e., III , 269 ; Nüveyhid,a.g.e., I, 143.

¹⁶İki ciltlik bir Kur'ân tefsiri.Bkz. Hacı Halife, *Keşf* ,I,236.

Hicrî 502 senesinde Batalyûs'¹⁷da vefat etmiştir. ¹⁸

İlgili eseri :

_____ *en-Nâhic (fi) li'l-kırâât* ¹⁹

8 / 42 **er-Rağıb el-İsfehânî** (? - 502 H./ ? - 1108 M.)

(الراغب الاصفهاني)

Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin /(el-Mufaddal) b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsbahanî (İsfahânî).

Tefsir ve Luğat dallarında ihtisası vardır.Edebiyatçıdır.Filozof-âlimlerdendir. “*er-Râğıb el-İsfehânî* “ diye ma’ruftur.

Aslen Isbehânlıdır.Bağdat'ta ikamet etmiştir.

Mu'tezilî olduğuna dair rivayetler vardır.Yazdığı eserler bir çok meşhur âlim tarafından kaynak olarak alınmıştır.

Hicrî 502 tarihinde vefat etmiştir.²⁰

İlgili Eseri :

_____ *Câmi' u't-tefâsîr* ²¹

¹⁷ Endülüs'de büyük bir şehir. el-Hamevî,*el-Buldân*, I , 447.

¹⁸ İbnu'l- Esîr ,*el-Lubâb*, II , 277-278; ez-Zehebî , *Ma'rife*, II ,900;İbnu'l- Cezerî, *Çâye*, II , 277.el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 78; Kehhâle,a.g.e, XII ,111.

¹⁹el-Bağdâdî, *İzâh* , II , 617 (*en-Nâhic li'l-kırâât bi eşheri'r-rivâyât*).

²⁰ed-Dâvûdî , *Tabakât* , II ,329;Taşkoprîzâde, *Miftâh*, II , 70 ; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 311; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II,255; Nüveyhid, a.g.e., I , 158.

²¹Bu eser ayrıca “ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* “ ve “ *Tefsîru'r-Râğıb* “ şeklinde de geçmektedir.Eser na-tamam olarak şu ktp.lerde kayıtlıdır : Süleymaniye Ktp.,Ayasofya 212, Laleli 171, Köprülü Ktp. 100.

Bu eserin baş tarafı Dr. Ahmed Ferhad tahkikiyle *Mukaddimetu Câmi'ut-tefâsîr* adıyla Kuveyt'te tab' edilmiştir.

_____ *el-müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* ²²

_____ *Hallu müteşâbihâti'l-Kur'ân* ²³

_____ *Tefsîru'l-Fâtihâ* ²⁴

_____ *Tefsîru sûreti'l-Asr* ²⁵

9 / 43 *el-Hatîb et-Tebrîzî* (421-502 H./ 1030-1109 M.)

(الخطيب التبريزي)

Ebû Zekerîyyâ İbnu'l-Hatîb Yahyâ b. 'Ali b. Muhammed b. Mûsâ b. Bistâm eş-Şeybânî, et-Tebrîzî.

Tefsir,Nahiv,Edebiyât ve Luĝat dallarında ihtisası vardır.Luĝat,Nahiv ve Edebiyat'ta imamdır.

Aslen Tebrizlidir.Baĝdat'ta yetişmiştir.Şam'a ve Mısır'a gitmiştir.

Ebû'l'alâ el-Ma'arrî ' den ve *Ebû 'l-Feth Süleym er-Râzî* ' den istifade etmiştir.

Baĝdat'a döndükten sonra *Nizamiye medresesi*' nde ölene dek tedriste bulunmuştur. ²⁶

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁷

²²Bu eser , Safvan Adnan Dâvûdî 'nin tahkikiyle , 1992 yılında Dımeşk'te tab' edilmiştir.

²³Hacı Halife , bu eseri " *Durretu't-te'vil fi müteşâbihi'l-Kurân* " adıyla vermektedir.Bkz. *Keşf* , I , 739.

²⁴Millet Ktp. Feyzullah Efendi , no. : 214/1.

²⁵İ.Ü. Merkez Ktp., no. : 3780.

²⁶ el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XX , 25 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 372-373;519 ; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI , 9 ; el-Baĝdâdî,*Hediyye*, II ;Nüveyhid, a.g.e. , II , 732.

²⁷Bu eser ayrıca " *Tefsîru'l-kebir* " , " *Tefsîru'l-Hatîb et-Tebrîzî* " adlarıyla da

_____ *el-Mulahhas fî i'râbi'l-Kur'ân* ²⁸

9 / 44 *Ilkiyâ el-Herrâsî* (450-504 H./ 1058-1110 M.)

(الكيا الهراسي)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali et-Taberî.

Lakabı 'Îmâduddîndir. *Ilkiyâ el-Herrâsî* diye ma'ruftur. Şâfiî fakihlerindendir. Usûl, Kelâm ve Tefsîr ilimlerinde ihtisası vardır.

Taberistan'da doğmuştur. Fıkıh tahsilini *İmamu'l-Haremeyn*' in yanında yapmıştır. *Bağdat*'a gitmiş, orada ikamet etmiş ve ölene kadar *Nizamiyye Medresesi*'nde müderrislik yapmıştır.

Kaynaklar, *Herrâsî*'nin, *İmamu'l-Haremeyn el-Cüveynî*'nin, *Ğ azzâlî*'den sonra ikinci asistanı olduğunu kaydederler.

Bir ara Selçuklu Sultanı *Melik Şah*'ın oğlu *Muhammed Berkyaruk*'un(498/1105) hizmetine girmiş, o'nun kadılığını yapmıştır. Bâtınîlikle ittiham edilmiştir. Bunun üzerine Sultan tarafından katli irade edilmiştir. Ancak *Halife el-Mustazhir*'in(487/1094) himaye, şahadet ve tavassutu ile ölümden kurtulmuştur.

Hicrî (504) tarihinde *Bağdat*'ta vefat etmiştir. ²⁹

İlgili eseri :

--- *Ahkâmu'l-Kur'ân* ³⁰ .

kaydedilmektedir. Ancak müellifin böyle bir eseri mevcut değildir. Yanlış kayıt sonucu böyle bir eseri olduğu zannedilmiştir. Esasen eser 1033/ 1623 senesinde hayatta olduğu belirtilen Abdulhak et-Taberî'ye aittir. Bkz. Özgel, a.g.e., s.62.

²⁸Dört ciltlik bir eser. Bkz. Nüveyhid, a.g.e., II , 732.

²⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI , 14 ;el-Bağdâdî , *Hediyye*, I, 294;ez-Ziriklî , *el-A'lâm* , V , 9;Kehhâle, a.g.e., VII , 220; Nüveyhid,a.g.e., I , 376 ; Bilmen,a.g.e., II , 443 .

³⁰ Bu eser Mısır'da basılmıştır. ts. Ayrıca 'Abdulkerim Ünalın, " *Ilkiyâ el-Herrâsî ve Ahkâmu'l-Kur'an'ındaki Metodu* " adlı bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır. (Dokuz Eylül Üniversitesi , S.B.E., İzmir,1990.)

10 / 45 Muhammed el-Katavânî (444 - 506 H./ 1052 - 1112 M.)

(محمد القطواني)

Ebû Muhammed Muhammed b. Muhammed b. Eyyûb el-Katavânî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Hanefî fukahasındandır.Vaizdir.

Semer kand'a bağlı *Katavan* denilen yerdendir.

Hicrî 506 senesinde cuma namazından dönerken atından düşerek vefat etmiştir.³¹

İlgili eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

11/ 46 Hâleveyh (420-507 H. / 1029-1113 M.)

(خالويه)

Ebu Bekr Ahmed b. 'Ali b. Bedrân b. 'Ali el-Hulvânî , el-Bağdâdî.

Kıraât ve Hadis ilimlerinde ihtisası vardır.**Hâleveyh** diye ma'rufdur.

Hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.³²

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

12 / 47 Muhammed el-Kûfî (424-510 H./ 1033-1116 M.)

(محمد الكوفي)

Ebû'l-ğanâim Muhammed b. 'Ali b. Meymûn b. Muhammed en-Nersî el-Kûfî.

Hadis ve Kıraât ilimlerinde ihtisası vardır.

Kıraât tedris etmiştir.

Hicrî 510 senesinde şa'ban ayının on altısında *Bağdat*'ta vefat etmiştir.Na'şı

³¹ed-Dâvûdî, *Tabakât* , II , 235-236; el-Lüknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrût, 1906, s. 186 ; Nüveyhid,a.g.e., II , 613.

³² es-Safedî , *en-Nucûm*, VI , 82;Kehhâle,a.g.e. I , 320.

Kûfe'ye nakledilmiştir. ³³

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

13 / 48 **İbnu's-Semânî** (466-510 H./1074 - 1116 M.)

(ابن السمعاني)

Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr b. Muhammed b. Abdi'l-Cebbâr b. Ahmed b. Muhammed et-Temîmî , es-Sem'ânî , el-Mervezî .

Tefsir,Hadis , Fıkıh ve Edebiyât dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasıdır.

Nisabur, Bağdât, Hemedân , İsbehân , Mekke ve daha bir çok yerde hadis sema'ında bulunmuştur.

"*el-Ensâb* " adlı eserin sahibi 'Abdulkerîm es-Sem'ânî'nin babasıdır.

Va'zlarında Kur'ân tefsiri yapardı.Mâide suresinin üçüncü ayetini tefsir ettikten sonra vefat etmiştir (h. 510) . ³⁴

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

14 / 49 **Selmân en-Neysâbûrî** (? - 512 H./? -1118 M.)

(سلمان النيسابوري)

Ebû'l-Kâsım Selmân b. Nâsır b. İmrân b. Muhammed b. İsmâil b. İshâk b. Yezîd b. Ziyâd b. Meymûn b. Mihrân en-Neysâbûrî.

Kelâm ve Tefsir dallarında ihtisası vardır. Şâfiî fukahasıdır.Sûfidir.

Neysâbur' da doğmuştur.İmâm-ı Kuşeyrî'den istifade etmiştir.*Hicaz, Bağdat* ve *Şam*'a gitmiş, bir çok meşayihdan istifade etmiştir.Daha sonra *Neysabur*'a

³³ ez-Zehebî,Siyer , XIX , 274 ; el-Bağdâdî, Hediyye, II , 83;Kehhâle,a.g.e, XI ,66.

³⁴ed-Dâvûdî,Tabakât, II, 258-262; İbnu'l- 'İmâd, Şezerât , VI , 47; ez-Ziriklî, el-A'lâm, 112 ; Nüveyhid,a.g.e., II , 641.

geri dönmüştür.

Hicrî 512 senesinde *Neysâbur*'da vefat etmiştir.³⁵

İlgili eseri :

_____ *et-tefsîr* ³⁶

15/ 50 İbnu 'Akîl (431-513 H./1040- 1119 M.)

(ابن عقيل)

Ebu'l-Vefâ 'Ali b. 'Akîl b. Muhammed b. 'Akîl el-Bağdâdî , ez-Zafrî, el-Hanbelî.

Hanbelî fıkıhçılarındanır.Ayrıca Usûl ve Kiraât konularında da ihtisas sahibidir.*Bağdat*'ta doğmuştur.

Irak âlimi diye tanınırdı.Zamanında Hanbelilerin üstadı idi.Gençliğinde *Mu'tezile* ile iştiğal etmişti.*Hallac-ı Mansûr*'a saygı duyardı.Bunun için Hanbeliler kendisini öldürmeye teşebbüs etmişlerdi.Ancak Halife'ye sığınmak suretiyle bu vartayı atlatmıştır.

Hicrî 513 tarihinde cumadiyelûlâ ayında vefat etmiştir.³⁷

İlgili Eseri:

_____ *Kitâbu'l-funûn* ³⁸

³⁵el- Hamevî, *el-Üdebâ*, XI , 242 ;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 199-201; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 395 ; Nüveyhid, a.g.e., I , 213.

³⁶ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I, 213.

³⁷ez-Zehebî,*Siyer*, XIX, 443, *Ma'rife* , II , 900; es-Safedî ,*en-Nucûm*, 12,121; ;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 421; İbnu'l-'Îmâd,*Şezerât*, VI , 58; el-Bağdâdî,*Hediyye* ,I, 695;Kehhâle,a.g.e.,VII ,151-152; Nüveyhid,a.g.e., I , 371-372.

³⁸Bu eser dört yüzü aşkın ilme dâir ansiklopedik bir eserdir.Bkz. Hacı Halife, *Keşf*, II , 1447.

16 /51 'Abdulahkîm el-Hâkimî (? - 514 H./ ? - 1120 M.)

(عبد الحميد الحاكمي)

'Abdulhamid b. 'Abdulmecîd el-Hâkimî.

Tefsir ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.
Hicrî (514) tarihinde vefat etmiştir.³⁹

İlgili Eseri:

--- *Tahlîsu'd-dürrer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver* ⁴⁰

17 /52 'Abdurrahîm el-Kuşeyrî (? - 514 H./ ? - 1120 M.)

(عبد الرحيم الكشيري)

Ebû Nasr Abdurrahim b. Ebî'l-Kâsım Abdilkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî,
en-Nîsâbü'rî , eş-Şâfiî.

Tefsir , Hadis ve Fıkıh ve Usûl gibi ilim dallarında ihtisası vardır.

İlk öğrenimini babası, büyük alim,müfessir ve meşhûr sûfi el-Kuşeyrî (v.
465 H.) 'den görmüştür.Daha sonra *İmamu'l-Haremeyn*'den Fıkıh, Hilâf ve
Usûl okumuştur.

Hayatının sonlarına doğru dili tutulmuş, zikir ve Kur'ân ayetlerinden
başka bir şey konuşamaz olmuştur.

Hicrî (514) senesinin, cumadiyelâhire ayının yirmi sekizinci gününe
müsadif cuma günü , seksen yaşındayken rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur. ⁴¹

İlgili Eseri :

³⁹el- Bağdâdî, *Hediyye*, I ,270 ; Kehhâle,a.g.e., V ,102;Nüveyhid, a.g.e., I , 259.

⁴⁰ Bu eser Nuri Osmâniye Ktbh.si , (17) numarada kayıtlıdır.

⁴¹ez-Zehabî, *Siyer*, XIX , 424; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I, 298; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerât*, VI ,
73;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 559; Kehhâle, a.g.e., V , 207.

— *et-Tefsîr fî 't-tefsîr*⁴²

18 / 53 *el-Hasen el-Kayravânî* (427-514 H./ 1036-1120 M.)

(الحسن القيرواني)

Ebû 'Ali el-Hasen b. Halef b. Abdillâh el-Kayravanî.

Kırâât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla malumat yoktur.Ancak kaynaklar, hicrî (514) yılının Recep ayının on üçünde, İskenderiyye'de vefat ettiğini kaydederler.⁴³

İlgili Eseri :

— *Telhîsu'l-'ibârât fî'l-kırâât*⁴⁴

19 / 54 *'Abdullah el-Yâburî* (? - 515 H. / ? - 1121 M.)

(عبد الله اليابري)

Ebû Bekr,Ebû Muhammed, 'Abdullah b. Talha b Muhammed b .'Abdillâh el-Yâburî.

Tefsir, Usûl ve Nahiv 'de ihtisası vardır.Mâlikî fakihlerindendir.

Meşhûr alim *ez-Zamahşerî* (v. 534 H.) , *Mekke*'de kendisinden “ *Kitabu Sibeveyh* “i okumuştur.

Aslen *Yâbure*⁴⁵lidir.İşbiliyye'ye, *Maşrık*'a gitmiş,bir müddet *Kahire*'de

⁴²Bu eser, Topkapı Sarayı Ktp. Ahmed III , nr. 934'de “*Tefsîru'l-Kuşeyrî mecmû' fî't-tefsîr ve't-te'vil* “ adıyla , İ.Ü. Merkez Ktp. nr. Arapça 3288 'de *et-tefsîru'l-muhtasar min tefsîri'l-Basît* “ adıyla kayıtlıdır.Bkz. Özgel, a.g.e., 103-104.

⁴³ *ez-Zehabî*, *Ma'rife*, II , 902 ;es-Safedî, *el-Vâfî* , XI ,430.;İbnu'l- Cezerî *Çâye*, I, 211; İbnu'l- 'Îmâd , *Şezerât*, VI , 68; *Kehhâle*, III , 222 .

⁴⁴Hacı Halife, *Keşf*, I , 473.

⁴⁵Endülüs'ün batı canibinde bir şehir. el-Hamevî , *el-Büldân*, V , 424.

ikamet etmiş, daha sonra *Mekke*'ye yerleşmiş ve orada hicrî (515)⁴⁶ tarihinde vefat etmiştir.⁴⁷

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

20 / 55 **İbnu'l- Mu'allim** (? - 516 H. / ? - 1122 M.)

(ابن المعلم)

Ebu'l-Kasım 'Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-'Ukberî .

Hadis ve Kıraât ilminde ihtisası vardır.Şa'irdir.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Hicrî (516) tarihinde vefat etmiştir.⁴⁸

İlgili Eseri:

_____ *el-İntisâr li Hamze ez-Zeyyât fî mâ nesebehu ileyhi İbnu Kuteybe fî müşkili'l-Kur'ân* .⁴⁹

21/ 56 **İbnu'l-Fehhâm** (425-516 H./ 1034-1123 M.)

(ابن الفحام)

Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. 'Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sakallî.

Kırâât ve Tecvid ilimlerinde ihtisası vardır.

Batıdan doğuya rihlet etmiş ve *İskenderiyye*'ye yerleşmiştir.İslâm dünyasının bir çok bölgesinden insanlar kendisinden ilim tahsil etmek için gelmişlerdir.

⁴⁶Kehhâle, vefat tarihini (515), ed-Dâvûdî ve Nuveyhid (518), el-Hamevî ise (524) olarak göstermektedir.

⁴⁷ ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, I , 239 ;Kehhâle,a.g.c., VI , 65 ; Nüveyhid ,a.g.e., I , 310 ;

⁴⁸Kehhâle,a.g.e., VI ,109.

⁴⁹Hacı Halife, *Keşf*, I , 173.

Hicrî (516) tarihinin zilka'de ayında vefat etmiştir. ⁵⁰

İlgili Eseri :

_____ *et-Tecrîd fi buğyeti'l-murîd fi'l-kırâati's-seb'* ⁵¹

22 / 57 Ahmed el-Muhriz (454-516 H./ 1062-1122 M.)

(احمد بن محرز)

Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Muhriz b. Muhammed el-Ensâri , el-Endelûsî, eş-Şâtibî, el-Mâlikî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Endülü's' ün şehirlirinden biri olan **Şatba** ahalisindendir. **Dımeşk**' e gelmiş ve orada Kur'ân'ı bir çok rivayetiyle okutmuştur.

Hicrî (516) tarihinde vefat etmiştir. ⁵²

İlgili Eseri :

_____ *el-Mukni' fi'l-kırâati's-seb'* ⁵³

_____ *el-Mufîd fi'l-kırâati's-semân* ⁵⁴

23 / 58 el-Bağavî (? - 516 H. / ? - 1122 M.)

(البغوي)

Ebû Muhammed, Muhyi's-sünne , Rüknu'd-dîn , el-Hüseyn b. Mes'ûd b.

⁵⁰ez-Zehebî, *Siyer*, XIX , 387; *Ma'rife*, II , 909 ;İbnu'l- 'Îmâd, *aŞezerât*, VI , 81; el-Bağdâdî, *Hediyye.*, I , 518 ; Kehhâle, a.g.e., V , 153;

⁵¹Hacı Halife eseri , “ *et-Tecvîd li buğyeti'l-mezid* “ adıyla vermektedir. Bkz. *Keşf*, I / 354. ez-Zehebî ise, “ *et-Tecrîd fi'l-kırâati's-seb'* “ adıyla vermektedir. *Ma'rife*, II , 909.

⁵²İbnu'l- Cezerî , *Ğâye*, I , 113-114; Kehhâle, a.g.e., II , 99.

⁵³İbnu'l- Cezerî , *Ğâye*, I , 114.

⁵⁴İbnu'l- Cezerî , *Ğâye*, I, 114.

Muhammed el-Beğavî.

Tefsir,Fıkıh ve Hadis dallarında ihtisası vardır.Şâfiî fukahasıdır.

Kendisinden bir çok âlim istifade etmiştir.

Son derece muttaki ve zâhid bir zatmış.Sadece zeytin yağına bandırıp ekmek yermiş.

Yazdığı eserler hüsn-ü kabul görmüştür.

Hicrî 516 senesinde vefat etmiştir.⁵⁵

İlgili Eseri :

_____ *Me'âlimu't-Tenzîl fi't-tefsîr*⁵⁶

24 / 59 Muhammed el-Mahzûmî (? - 519 H./ ? - 1125 M.)

(محمد المخزومي)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Mûsâ b. 'ÿâz el-Mahzûmî , eş-Şâtibî, el-Menteşî.

Tefsir,Kıraât ve Edebiyât dallarında ihtisası vardır.

Şatiba'da kıraât tedris etmiş, bir çok talebe yetiştirmiştir.

Hicrî 519 senesinde vefat etmiştir.⁵⁷

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

⁵⁵ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 161; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât*, VI , 79; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 312; Nüveyhid, a.g.e., I , 161;Kehhâle,a.g.e.IV ,61.

⁵⁶ Bu eser *Hâlid İbrâhim el-'Ak* 'ın tahkikiyle 1987 yılında Beyrut'ta tab' edilmiştir. Ayrıca Ali Eroğlu " *Müfessir el-Bağavî ve Tefsirindeki Usûlü* " adlı bir çalışma yapmıştır. (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), Erzurum, 1982.

⁵⁷ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II,187.

25 / 60 et-Turtûşî (451-520 H./ 1059-1126 M.)

(الطرطوشي)

Ebû Bekr Muhammed b. el-velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân b. Eyyûb el-Fihrî ,el-Endelûsî.

Fıkıh,Hadis ve Tefsir ilimlerinde ihtisas sahibidir.Hadis hafızı ve ediptir.Mâlikî fukahasındandır.

Endülüs'ün doğusundaki *Turtûşa* bölgesindedir.Fıkıh öğrenimini ülkesinde yapmıştır.

Irak,Mısır, Filistîn ve Lübnan'a gitmiş, bir müddet *Şam'da* kalmıştır.Daha sonra *İskenderiyye'ye* yerleşmiştir.Orada ölene kadar tedris faaliyetlerinde bulunmuştur.

Hicrî 520 senesinde vefat etmiştir.⁵⁸

İlgili Eseri :

_____ *Muhtasaru tefsîri's-Sa'lebî* ⁵⁹

26 /61 Ebu'l-fazl el-Huza'î (v. 520'den sonra)

(ابو الفضل الخزاعي)

Ebu'l-Fazl el - Huzâî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Doğum ve ölüm tarihi bilinmiyor.Ancak kaynaklarda (520 h.) ' de hayatta olduğu belirtilmektedir.⁶⁰

İlgili eseri :

⁵⁸ez-Zehebî , *Siyer* , XIX , 490;İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , VI ,106; *el--Bağdâdî* , *Hediyye* , II, 85; Nüveyhid, a.g.e., II , 646; Kehhâle,a.g.e, XII , 96.

⁵⁹el-Bağdâdî, *Hediyye* , II , 85.

⁶⁰ez-Zehebî, *Ma'rife* , II , 719; *Siyer* , XVII , 221; İbnu'l- Cezerî, *Çâye* , II ,109;Kehhâle,a.g.e., VIII , 67.

___ *Kitabu'l-ibâne fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*⁶¹

___ *Kitâbu'l-vâdih*⁶²

27 / 62 'Ali ed-Dîneverî (? - 521 H. / ? - 1127 M.)

(علي الدينوري)

Ebu'l-Hasen Ali b. Abdilvâhid ed-Deyneverî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır. *İbnu'l-Cevzî* kendisinden ilim almıştır.

Hicrî 521 tarihinde cumâdiyelâhire ayında vefat etmiştir.⁶³

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

28 / 63 Ahmed el-Vâdî Âşî (? - 522 H. / ? - 1128 M.)

(احمد الوادي أشي)

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. sa'id el-Harrûbî, el-Endelûsî.

İyi bir fıkıncı idi. Kıraât, Usulu'l-fıkh ve Kelâm dallarında dirayeti vardı. Kur'ân-ı Kerîmin tefsiri ile de iştiğal etmiştir. Pek çok ilimden behredâr idi. Özellikle luğat ve edebiyat alanında yetkindi.

Hicrî 522 senesinde vefât eti.⁶⁴

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

⁶¹ Brockelmann, *Supplementband, Leiden*, 1943, I, 723.

⁶² ez-Zehebî, *Ma'rife*, II, 719.

⁶³ İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 105; *Kehhâle*, a.g.e., VII, 143.

⁶⁴ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I, 87

29 /64 *el-Hüseyn el-Bâri'* (443-524 H./ 1051-1130 M.)

(الحسين البارع)

Ebû 'Abdillah el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdilvahhâb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. 'Ubeydullah b. el-Kâsım b. Abdillah b. Süleymân b. Vehb el-Hârisî , el-Bekrî,el-Bağdâdî.

Kırâât,Edebiyât ve Nahiv dallarında ihtisas sahibidir.Şâirdir. "*el-Bâri'*" diye tanınmaktadır.

Hicrî 524 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. ⁶⁵

İlgili Eseri :

_____ *eş-Şemsu'l-münîretu fi'l-kırâât (fi't-tis'ati's-şehîre)* ⁶⁶

30/ 65 *'Abdulkerîm et-Tikekî* (457 - 525 H. / 1060 - 1131 M.)

(عبد الكريم التكي)

Ebû 'Ali Abdulkkerîm b. el-Hasen b. el-Muhsin b. Suvâr el-Mısırî et-Tikekî. Kırâât ilminde ihtisası vardır. Ayrıca tefsir ilminin inceliklerine ve lisan ilimlerine de vukufu vardı. Mısır'da kendisi için bir ders halkası mevcuttu.

Hicrî 525 senesinin rebî'ulevvel ayında seksen yaşında vefat etti. ⁶⁷

İlgili Eseri :*Kaynaklarda ilgili eserinden bahsedilmemektedir.*

⁶⁵ el-Hamevî,*el-Üdebâ*, X, 147- 154; İbnu'l- Cezerî, *Çâye*, I , 251;İbnu'l-'İmâd , *Şezerât* , VI , 114;Kehhâle,a.g.e,IV , 54.

⁶⁶ez- Zehebî, *Ma'rife*, II , 920.

⁶⁷ ez-Zehebî ,*Ma'rife*, II , 926; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 338;Nüveyhid, a.g.e., I ,296.

31/66 Mansûr b. Yemlî (?- 526 H./ ? - 1132 M.)

(منصور بن يملی)

Ebû 'Ali Mansûr b. el-Hayr b. Ya'kûb b. Yemlî el-Mâlikî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Kıraât ilmini *Ebû Ma'ser et-Taberî*'den ahzetmiştir.

Hicrî 526 senesinde *Mâlaka*'da vefat etmiştir.⁶⁸

İlgili Eseri :

____ *Kitâbun fi'l-kıraâti ve rivâyâtihâ ve turukihâ* ⁶⁹

32 /67 Endekânî (526 / 1132 'den sonra)

(الاندقانی)

Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed el-İsferâyînî el-Endekânî.

Tefsir ilminde ihtisası vardır.Sûfîdir.

İsferâyîn halkındandır.*Kazvin*'e yerleşmiştir

Havas ve 'avam katında makbûl ve muteber bir zattı.İlme haris bir insandı.⁷⁰

Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir.Ancak hicrî 526 senesinde hayatta olduğu kaydedilmektedir.

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

⁶⁸ ez- Zehebî, *Ma'rife*, II , 930; İbnu'l- Cezerî , *Çâye*, II , 312;Kehhâle,a.g.e, XIII , 12.

⁶⁹ Kehhâle ,a.g.e., XIII , 12.

⁷⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 93; Nüveyhid,a.g.e., II , 500-501.

33/68 İbnu Ebî Ca'fer (447-526 H. / 1055 - 1132 M.)

(ابن ابي جعفر)

Ebû 'Abdillâh 'Abdullah b. Muhammed b. 'Abdillâh el-Huşenî el-Mâlikî. Zamanında Endülüs'ün doğusundaki fakihlerin üstadı idi. Tefsir ve daha pek çok ilimde ma'lûmât sahibi idi.

Hicrî 526 senesinin ramazan ayının yirmi yedinci gecesi *Mursiye*'de vefât etti. ⁷¹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

34/69 'Ali ez-Zâğûnî (455-527 H. / 1063-1132 M.)

(علي الزاغوني)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Ubeydullah b. Nasr b. es-Sırrî , ez-Zâğûnî.

Usûl, Fıkıh, Hadis, Ferâiz, Tarih ve Kırâât dallarında ihtisas sahibidir. Kaynakların beyanına göre Kur'an'ı kırââtla okurdu, pek çok hadis-i şerif mesmû'âtındandı. Aynı zamanda hatip ve vaizdi.

Hicrî 527 senesinin on yedi muharreminde vefat etmiştir. ⁷²

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

35/70 el-Fâyişî (458-528 H./1066-1129 M.)

(الفايشي)

Zeyd b. el-Hasen b. Muhammed b. Ahmed b. Meymûn b. 'Abdillâh b. 'Abdilhamîd b. Eyyûb el-Yemânî , el-Fâyişî.

Tefsir, Hadis, Fıkıh, Luğat, Nahiv ve Hilaf dallarında ihtisas sahibidir. Şâfiî fukahasıdır. Ayrıca Yemen bölgesindeki fukahanın şeyhi idi.

⁷¹ eez- Zehebî, *Siyer*, XIX , 602; d-Dâvûdî, *Tabakât* , I , 254; Nüveyhid, a.g.e., I , 323.

⁷² eez- Zehebî, *Siyer*, XIX , 605; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VI , 133; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 696; Kehhâle, a.g.e, VII , 144 .

Hayatı boyunca tedris faaliyetinde bulunmuştur.

Hicrî 528 senesinde Yemen'de vefat etmiştir.⁷³

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

35/71 İbnu Mevheb (441 - 532 H. / 1050 - 1137 M.)

(ابن موهب)

Ebu'l-Hasen ' Ali b. 'Abdillah b. Muhammed b. Sa'id b. Mevheb el-Cüzâmî.

Tefsirde ihtisas sahibidir. Endülüs'ün *Mirye* şehridir. İlim ve ma'rifet ehli idi. Ayrıca Usulu'd-dîn konularıyla da iştiğali vardı.

Bir ara hacca gitti. Orada bir çok insan kendisinden istifade etti.

Hicrî 532 senesinin cumadiyelahire ayının on beşinci gününe musadif bir perşembe günü vefat etti.⁷⁴

İlgili Eseri :

— *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁷⁵

36/72 el-Kerecî (458 - 532 H. / 1066 - 1138 M.)

(الكرجي)

Ebû'l-Hasen Muhammed b. 'Abdilmelik b. Muhammed b. 'Ömer b. Muhammed el-Kerecî.

Tefsir, Fıkıh ve Hadis ilminde ihtisası vardır. Şâfiî fukahasıdır. Şa'ir ve ediptir.

⁷³ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I / 183-184; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 376 ; Nüveyhid, a.g.e, I , 198.

⁷⁴ el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XIV , 5; ed-Dâvûdî, *Tabakât.*, I , 413; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VI , 164; ez- Zirikî, *el-A'lâm* , IV , 304; Nüveyhid, a.g.e., I , 368.

⁷⁵ Nüveyhid, a.g.e., I , 368.

Hicrî 532 senesinde vefat etmiştir.⁷⁶

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁷⁷

37/73 İbnu's-Suhreverdî (? - 533 H./ ? - 1139 M.)

(ابن السهروردي)

Ebu'l-Hasen Cemâlu'l-İslâm 'Ali b. Müslim b. Muhammed b. 'Ali es-Sülemi , ed-Dımeşkî,eş-Şâfiî,el-Halvetî.

Tefsîr, Usûl,Ferâiz ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Şâfiî fukahasındandır.*Dımeşk* müftüsü idi.Ğ *azzâlî* 'nin talabesi oldu.Ğ *azzâlî* kendisi hakkında “ *eğer yaşarsa büyük bir itibarı olacak* “ demiştir.

“ *el-Emîniyye*” de ilk ders okutan oldu.Bir çok talabe yetiştirdi.

Bazı kaynaklarda , “ *İbnu's-Suhreverdî*” , bazı kaynaklarda da “ *İbnu's-Şehrezûrî*” olarak anılmaktadır.

Hicrî 533 yılında, zilka'de ayında , sabah namazını kılarken secdede iken vefat etmiş, bir çok sahâbenin yattığı “ *Babu's-sağîr* “ mezarlığına defnedilmiştir..⁷⁸

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.*

38 /74 et-Taberî (492-533 H./ 1099-1139 M.)

(الطبري)

Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. el-hüseyin eş-Şeybânî, et-Taberî.

Fıkıh ve Tefsir ilminde ihtisası vardır.Şâfiî fukahasındandır.Mekke kadılığı

⁷⁶ed-Dâvûdî,a.g.e., II , 190-191;el Bağdâdî, *Hediyye*, II , 87 ; Nüveyhid,a.g.e., II , 565 .

⁷⁷el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 696.

⁷⁸ ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 439; İbnu'l- 'Îmâd, *Şezerât*, VI , 168; el-Bağdâdî,*Hediyye*,I , 696; Kehhâle,a.g.e., VII , 241;Nüveyhid, a.g.e., I , 388.

yapmıştır.

Mezhepte , Ferâiz ve Tefsir 'de imâm olduğu kaydedilir.

Hicrî 533 senesinde vefat etmiştir.⁷⁹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır

39/75 İbnu'l-Hanbelî (? - 536 / ? - 1141 M.)

(ابن الحنبلي)

Şerefu'l-İslâm, Ebu'l-Kasım 'Abdulvahhâb b. 'Abdilvâhid b. Muhammed b. Ali eş-Şirâzî, ed-Dimeşkî.

Fıkıh , Tefsir , Usûl, Kelâm dallarında ihtisası vardır. Hanbelî mezhebinin ileri gelenlerindendi.

Kendisinin , *Dimeşk Câmisi* "nde va'z meclisi vardı. Tefsir dersleri verirdi.

Hicrî 536 senesinde safer ayının on yedisine müsadif bir pazar akşamı vefat etiş, "*Babu's-sağır*" kabristanına tabi' " *Şuhedâ* " mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁰

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

40/76 Kıvâmu's-sünne (457-535 H./ 1065-1141 M.)

(قوام السنة)

Ebu'l-Kâsım 'İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. 'Ali b. Ahmed b. Tâhir et-Teymî, et-Talhî , el-İsbahânî.

Tefsir,Hadis,Luğat,Edebiyât ilimlerinde ihtisas sahibidir.Hadis hâfızıdır.Metin ve senedlere vukufu tamdır.

⁷⁹ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 15-16;Kehhâle,a.g.e, I , 65; Nüveyhid,a.g.e., I , 16.

⁸⁰ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 368; İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât*, VI , 185; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I, 638; Kehhâle, a.g.e., VI , 224;Nüveyhid,a.g.e., I , 337-338.

İsbehân ve *Bağdat*'ta hadis semâında bulunmuştur.Bir ara hacca gitti.*Mekke*'de bir sene kaldı. *İsbahan*'a avdetinde ölene kadar hadis dersleri verdi,imlâ miclisleri kurdu,taşnifde bulundu.

es-Semânî ve *İbn 'Asâkir*'in üstadlarındandır.

Hicrî 535 senesinde vefat etmiştir. ⁸¹

İlgili Eseri:

___ *el-Câmi'u fî tefsîri'l-Kurân* ⁸²

___ *el-İzâh fî't-tefsîr* ⁸³

___ *el-Mu'temed fî't-tefsîr*

___ *el-Muvazzah fî't-tefsîr*

___ *et-Tefsîr bi'l-lisâni'l-İsbehânî*

___ *I'râbu'l-Kur'ân*

41 /77 **İbnu'l-Berrecân** (? - 536 H./ ? - 1141 M.)

(ابن البرجان)

Ebû'l-Hakem 'Abdusselâm b. 'Abdirrahman b. Ebî'r-ricâl Muhammmmed b. 'Abdirrahman el-Lahmî el-İfrîkî el-İşbîlî.

Tefsir,Hadis ve Kıraât ilimlerinde ihtisas sahibidir.Mutasavvifeden ve kibâr-ı sâlihindedir.İşbiliye halkındandır.

Hurufilikle itham edilmiştir.Bir münazarada bütün ithamlara gerekli cevapları verdiği halde , muhtablarına meramını anlatamamıştır.Kendisini bid'atçıdır diye

⁸¹ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 114; İbnu'l- 'Îmâd ,*Şezerât* VI , 174; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 211;Kehhâle,a.g.e., II , 293; Nüveyhid,a.g.e., I , 93.

⁸² el-Bağdâdî, *Hediyye* 'de bu eseri “ *el-Câmi'u'l-kebir fî me'âlimi't-tefsîr* “ adıyla vermekte ve otuz cilt olduğunu belirtmektedir. I , 211.

⁸³ Nüveyhid, bu eserin dört , müteakip eserin on cilt olduğunu belirtmektedir.Bkz. a.g.e., I , 93.

sultana şikayet ettiler.Bu olaydan sonra tevafuken rahatsızlandı ve bir kaç gün içinde vefat etti.⁸⁴

İlgili Eseri:

_____ *el-İrşâd fî tefsîri'l-Kur'ân* ⁸⁵

42 /78 *el-İsbehânî* (458-536 H./ 1066-1141 M.)

(الاصبهاني)

Ebû Mansûr Mahmûd b. Ahmed b. Abdilmun'im b. Ahmed b. Mahmud b. Mâşâze , el-İsbehânî.

Tefsir ilminde ve Hadis'de ihtisası vardır. Va'izdir.Yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahipti.Zamanının biricigi idi.Ülkesinde kendisine müracaat olunan bir âlimdi.

Ebû Bekr el-Hucendî'den fıkıh tahsil etmiş, *Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî*'den rivayette bulunmuştur.Kendisinden de *Ebû Musâ el-Medîni* ve *İbnu's-Sem'ânî* ve bir çokları rivayette bulunmuşlardır.

Hicrî 536 senesinin rabi'ulâhir ayında *İsbehân* 'da vefat etmiştir. ⁸⁶

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

⁸⁴ez-Zehabî,Siyer, XX , 72,*Ma'rife*, III , 1252;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I,306-307; İbnu'l- 'Îmâd, *Şezerât*, VII ,185; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I ,570; Kehhâle,a.g.e, V , 225-226; Nüveyhid, a.g.e, I , 282-283.

⁸⁵ Hacı Halife, bu eser hakkında " ... büyük ve birkaç cildten müteşekkil bir tefsirdir. Bu eserde, tasavvuf erbabı arasında meşhur bir çok sırları ve havâssı zikretmiştir. Ki mutasavvıflar bu rumuzlardan bir çok hadiseyi vukuundan önce çıkarmışlardır. "demektedir. Bkz. *Keşf* , I ,69-70.

⁸⁶ez-Zehabî,Siyer,XX,128;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 309;Kehhâle,a.g.e., XII , 148;Nüveyhid,a.g.e., II , 659.

43 /79 en-Neseî (461-537 H. / 1068- 1142 M.)

(النسفي)

Ebû Hafs Necmudddîn 'Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmâ'îl , en-Neseî.

Tefsir,Hadis,Kelâm,Fıkıh,Usûl-u fıkıh ,Belâğat ve Tarih dallarında ihtisası vardır.Hanefî fukahasındandır.

Nesef 'de doğmuş,orada yetişmiş ve öğrenim görmüştür.Tahsil için ayrıca *Bağdat*'a ve *Mekke*'ye gitmiştir.*Mekke*'de *ez-Zemahşerî* ile karşılaşmıştır.

Kendisine " *müftî's-sekaleyn* " denilirdi.*Semerkan'd* da ikamet ederdi.

Hicrî 537 senesinde *Semerkan'd* da vefat etti.⁸⁷

İlgili Eseri :

_____ *et-teysîr fi't-tefsîr* ⁸⁸ .

_____ *el-Ekmelu'l-etvel* ⁸⁹

44 /80 el-İlbîrî (457 - 537 H./ 1065 - 1142 M.)

(الالبيري)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Halef b. Mûsâ el-Evsî , el-İlbîrî.

Kelâm , Tefsir , Fıkıh, Edebiyat ve Tıp dallarında ihtisası vardır.

Aslen *İlbîre*'dendir.*Kurtubâ*'da ikamet etmiştir.

⁸⁷el-Hamevî;*el-Üdebâ*, XVI , 70;*ez-Zehabî,Siyer*, XX , 126;;İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 162; ed- Dâvûdî,*Tabakât*, II , 7;*el-Lüknevî,el-Fevâid* ,150; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 783; Bilmen,a.g.e., II , 463;Nüveyhid,a.g.e., I , 400.

⁸⁸ Bu eser (4) ciltten müteşekkildir.Bir nüshası Kütüphanê-i Umûmî 'de (329) umumî ve (76) sıra numarada mevcuttur.Bkz.Bilmen,a.g.e.,II ,463.

⁸⁹ el-Bağdâdî , bu eserin dört ciltlik bir eser olduğunu belirtmektedir.Bkz.el- Bağdâdî, *İzâh* ,I , 116.

Hicrî 537 senesinde vefat etmiştir.⁹⁰

İlgili Eseri :

_____ *el-İfsâh ve'l-beyân fî 'l-ke'lâmi 'ale'l-Kur'ân* ⁹¹

45 /81 **ez-Zamahşerî** (467 - 538 H. / 1075 -1144 M.)

(الزمخشرى)

Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmut b. 'Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zamahşerî. Tefsir,Hadis,Fıkıh,Nahiv,Belâğât gibi ilim dallarında asrının imamı idi.

Hârzem köylerniden *Zamahşer*'de doğdu. Bir çok seyahatte bulundu.Bir ara *Mekke*'ye gitti.Orada bir müddet kaldı.Bunun için kendisine "cârullah " dendi.

Hanefî fukahasıdır.Ancak i'tikaden *Mu'tezile* mezhebine mensubtur.Hatta kuvvetli savunduğu için *Mu'tezile* imamlarının sonuncusu addolunmuştur.

Hicrî 538 senesinde *Hârzem* köylerinden *Curcâniye*'de vefat etmiştir. ⁹²

İlgili Eseri :

_____ *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l- ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* ⁹³

⁹⁰ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 147; Kehhâle, a.g.e., IX , 286;Nüveyhid,a.g.e., II , 527.

⁹¹ed-Dâvûdî , *Tabakât*, II , 147.

⁹²el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XIX , 126; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 251-252;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 314;İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât*, VI ,194; el-Lüknevî,*Fevâid*, 209-210; el-Bağdâdî, *Hedyye*, II , 402; Kehhâle,a.g.e., XII , 186; Nüveyhid, a.g.e., II , 666.

⁹³ Bu eser matbu'dur. Üzerinde pek çok çalışma yapılan bir eserdir.Osmanlı dönemi tefsir kaynaklarının başında gelmektedir.Bkz. Abay , Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi S.B.E. , Bursa, 1992, 3-4.

46/82 eş-Serîf 'Ömer (442-539 H./ 1050-1145 M.)

(الشریف عمر)

Ebû'l-berekât 'Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. 'Ali b. el-Hüseyn b. 'Ali b. Hamza b. Yahyâ b. el-Hüseyn , el-'Alevî,el-Kûfî , el-Bağdâdî, ez-Zeydî.

Fıkıh,Ricâl,Tefsir ,Kıraât,Luğat,Edebiyât ve Nahiv dallarında ihtisas sahibidir.

Kûfelidir.Orada doğmuş, orada vefat etmiştir. Hz. 'Ali'nin neslinden olduğu için kendisine "eş-Şerîf " denilmektedir.

Kûfe ve Bağdat'ta hadis semâ'ında bulundu.Bir meddet *Dimaşk*'ta , sonra da *Halep*'de ikâmet etti.

Daha sonra Kûfe'de fetvâ makamını ihraz etti.*Mu'tezilî* ve *Zeydî* olduğu halde *Hanefî* mezhebine göre fetvâ verirdi.

Hicrî 539 senesinde Kûfe'de vefat etti. ⁹⁴

İlgili eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

47 /83 es-Sinnârî (? - 539 H./ ? -1144 M.)

(الصناري)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. el-'Irak / 'Arrâk es-Sinnârî, el-Harzemî.

Nahiv,Tefsir ,Fıkıh , 'Arûz dallarında ihtisas sahibidir.

İlk öğrenimini *Harzem* ve *Buhara*'da gördü.*Harzem*'in *Cürcâniye* kasabasına döndü.Oranın ileri gelen alimleriyle tartışmalar yaptı.Sonra *Müzâne* denilen köye gitti.Orada vaizlik yaptı.

Arap diline vakıftı. Manası zor anlaşılan şiirlere de muttali' idi.

Hicrî 539 tarihinde vefat etti.⁹⁵

⁹⁴ el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XV ,257; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 3; İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât*, VI , 200;el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 783;Kehhâle,a.g.e, VII , 271; Nüveyhid, a.g.e., I , 391.

⁹⁵ el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XIV, 63; ez-Ziriklî,*el-A'lâm* , IV , 212; Bilmen,a.g.e.,II , 471-472;

İlgili Eseri :

— Ş emârihu'd-dürer ⁹⁶

47/84 Ahmed el-Mesîlî (v. 540/ 1145 'den sonra)

(احمد المسيلي)

Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd b. Harb el-Mesîlî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.Ancak Kaynaklarda hicrî (540) 'da hayatta olduğu kaydedilmektedir.⁹⁷

İlgili Eseri:

— *et-Takrîb fî'l-kırââti's-seb'* ⁹⁸

Nüveyhid, a.g.e., I , 370.

⁹⁶el-Bağdâdî, *İzâh*, I , 53.

⁹⁷ ez-Zehebî *Ma'rife*, II ,951; İbnu'l- Cezerî , *Çâye*, I ,115-116;Kehhâle,a.g.e.,II , 106.

⁹⁸ ez-Zehebî, *Ma'rife*, II , 951:

İlgili Eseri :

— Ş emârihu'd-dürer ⁹⁶

47/84 **Ahmed el-Mesîlî** (v. 540/ 1145 'den sonra)

(احمد المسيلي)

Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd b. Harb el-Mesîlî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.Ancak Kaynaklarda hicrî (540) 'da hayatta olduğu kaydedilmektedir.⁹⁷

İlgili Eseri:

— *et-Takrîb fî'l-kırââti's-seb'* ⁹⁸

Nüveyhid, a.g.e., I , 370.

⁹⁶el-Bağdâdî, *İzâh*, I , 53.

⁹⁷ ez-Zehebî *Ma'rife*, II ,951; İbnu'l- Cezerî , *Çâye*, I ,115-116;Kehhâle,a.g.e.,II , 106.

⁹⁸ ez-Zehebî, *Ma'rife*, II , 951:

48 /85 er-Rudeynî (? - 540 H./ ? - 1145 M.)

(الرديني)

eş-Şeyh Ebu'l-Hasen Ali b. Merzûk b. Abdillâh er-Rudeynî.

Fıkıh ve Tefsir 'de ihtisası vardır.'Âbid bir zattır.Hakkında bir çok menkibe anlatılmaktadır.Kabri ziyaretgâhdır.Orada yapılan duaların icabet olunacağı söylenmektedir.Döneminin idarecileri tarafından sevilir ,sayılır, sözü dinlenilirmiş.

Hicrî 540 senesinde vefat etmiştir. ¹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

49 /86 'Abdullah el-Hayyât (464-541 H. / 1072-1146 M.)

(عبد الله الخياط)

Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Ali b. Ahmed b.' Abdillâh el-Bağdâdî, el-Hanbelî

Kıraât,Fıkıh,Hadis ve Nahiv ilimlerinde ihtisası vardır.Hanbeli mezhebindedir.

Hicrî 541 senesinde , Bağdat'ta , rabi'ulâhir ayının 28 'inde vefat etti. " Babu Harb " mezarlığına defnedildi. ²

İlgili Eserleri :

___ *Tabsiretu'l-mübtedî ve tezkiretu'l-müntehî fî'l-kıraât* ³

___ *el-îcâz fî'l-kırâati's-seb'* ⁴

¹ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 437-438; Nüveyhid,a.g.e., I , 388.

² ez-Zehabî, *Siyer*, XX , 130;Ma'rife, II ,960;İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât* , VI , 210; el-Bağdâdî, *Hediyye*,I, 455-456;Kehhâle,a.g.e., VI , 86.

³ Hacı Halife, *Kesf* , I , 338.

⁴Hacı Halife, *Kesf*, I , 206.

___ *el-Kifâye fi'l-kırâati's-sitt* ⁵

___ *el-Mubhic fi'l-kırâati's-semân* ⁶

50/87 *İbnu'l-Hallûf* (466 - 541 H./ 1054 -1183 M.)

(ابن الخوف)

Ebû Bekr Yahyâ b. Halef b. Nefis el-Ğ ırnâtî.

Kıraât ve Tefsir dallarında ihtisası vardır.

Ğ ırnata'dır. İskenderiyye, Bağdat ve Dımeşk'e rihle yapmıştır.Dönüşünde Ğ ırnata Camiinde kıraât tedris etmiştir.Zamanının *re'îsu'l-kurrâsı* idi.

Hicrî 541 senesinde vefat etmiştir. ⁷

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

51/88 *el-Ebiyverdi* (? - 542 H. / ? - 1148 M.)

(الاببيوردي)

Abdulhakk b. Fazl b. Muhammed b. Ahmed el-Ebiyverdi, el-Attâr .

Hadis ve Tefsir ilimlerinde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Hicrî 543 tarihinde vefat etmiştir. ⁸

İlgili eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁹

⁵Hacı Halife, *Keşf*, II , 1499.

⁶Hacı Halife , *Keşf*, II / 1582.

⁷*ez-Zehbî,ma'rife*, II ,966; İbnu'l- Cezerî *Ğaye*, II , 369 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 363-364;Nüveyhid, a.g.e, II , 729.

⁸*Kehhâle*,a.g.e.,V , 93; Nüveyhid,a.g.e., I ,258.

⁹Nüveyhid, a.g.e., I , 258.

52/89 İbnu 'Atiyye el-Müteehhir (481-542 H. / 1088-1148 M.)

(ابن عطية المتأخر)

Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Şâlib b. Atiyye el-Muhâribî , el-Mâlikî , el-Şîmâfî.

Tefsir , Fıkıh , Hadis ve Nahv ilimlerinde ihtisası ve geniş bilgisi vardır. Edebiyat'a da vukufu vardır. Şa'irdir. " *Miryê* " ve " *Mursiye* " de kadılık yapmıştır. Zekası ile iştihar etmiştir. Yazdığı tefsiri için bu babta yazılan " *en özlü, en cami* " ve " *en doğru tefsirdir* " denilmiştir.

Hicrî 542 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰

İlgili Eseri :

— *el-Muharreru'l-Vecîz fî tefsîri'l- Kelâmi'l-'Azîz* ¹¹

53/90 Ahmed b. 'Ali el-Mursî (? -542 H. / ? - 1148 M.)

(احمد بن علي المرسي)

Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Eflah Zerkûn b. Sahnûn el-Mursî.

Kıraât , Fıkıh , Hadis , Tefsîr ve Nahiv ilimlerinde ihtisası vardır.

" *el-Cezîretu'l-Hadrâ* " denilen yerde kıraât dersleri vermiş, pek çok talebe yetiştirmiştir.

Hicrî 542 senesinin zilhiccesinde vefat etmiştir.¹²

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

¹⁰ez-Zehabî, *Siyer*, XIX , 587; Kehhâle, a.g.e., V , 93; el- Bağdâdî, *Hediyye*, I , 502; Bilmen , a.g.e., II , 472-473; ez-Zehabî Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* , I , 238-242; Nüveyhid, a.g.e., I , 257. (Bu zata, [383 h.] tarihinde vefat eden Abdullah b. Atiyye 'den tefrik edebilmemek için, İbn-i Atiyye el-Müteahhir denilmektedir.)

¹¹ Bu eser matbu'dur.

¹²ez- Zehabî, *Ma'rife*, II , 968; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 54.

54/91 'Abdurrahmân el-Kirmânî (? - 543 H./ ? -1149 M.)

(عبد الرحمان الكرماني)

Ebu'l-Fazl Ruknu'd-dîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emirveyh b. Muhammed b. İbrâhim el-Kirmânî.

Tefsir ve Fıkıh ilminde ihtisası vardır.Hanefî fakihlerindedir.*Horasan* bölgesinde mezhebinin reisi idi.

Kirman'da doğdu (h. 457) . *Merv*'e yerleşti.Orada vefat etti (h. 543).

Pek çok âlim kendisinin rahle-i tedrisinden geçmiştir.Özellikle ramazan ayında tefsir ve hadis dersleri verirmiş.¹³

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

55/92 İbnu'l- 'Arabî (468-543 H./ 1076-1148 M.)

(ابن العربي)

Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillah b. Muhammed b. 'Abdillah b. Ahmed b. Muhammed b.' Abdillah el-Me'âfirî, el-Endelusî ,el-İşbîlî.

Tefsir, Fıkıh ve Hadis ilminde ihtisas sahibidir.Hadis hâfızıdır.Mâlikî fukahasındandır.Müctehid derecesinde bir din âlimidir.Edebiyât'ta da temayüz etmiştir.

İşbîliyye'de doğmuş, orada yetişmiş ve tahsilini orada ikmal etmiştir.*Mısır*'a, *Şam*'a , *Bağat*'a ve *Hicaz*'a rihle yapmıştır.

Memleketine dönünce tedris faaliyetlerine başlamış, bir ara kadılık ta yapmıştır.Ancak daha sonra bu vazifeyi bırakmış, kendini tamamen tedris ve telife vermiştir.

Hicrî 543 senesinde *Fas* yakınlarında vefat etmiş, naşı *Fas*'a taşınmış ve oraya defnedilmiştir.¹⁴

¹³ İbnu'l- Esîr , *el-Lübâb*, III ,93; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , .287-288;el-Lüknevî , *Fevâid* , 91-92.;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 519; Nüveyhid, a.g.e., I , 273.

¹⁴ ez-Zehcî, *Siyer* , XX, 197;ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, I,167-171; İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât* , VI ,

İlgili Eseri :

- ___ *Kânunu't-te'vîl fî tefsîri'l-Kur'ân* ¹⁵
___ *Ahkâmu'l-Kur'ân* ¹⁶
___ *Envâru'l-fecri'l-münîr* ¹⁷
___ *en-Nâsihu ve'l-mensûh* ¹⁸

56/93 *el-Beyhakî* (? - 544 H./ ? - 1149 M.)

(البيهقي)

Ebû'l-Mehâsin , Fahru'z-zamân Mes'ûd b. 'Ali b. ahmed b. el-'Abbâs es-Savânî , el-Beyhakî.

Tefsir ve Usûl ilminde ihtisası vardır.Şair ve edebiyatçıdır.

Hicrî 544 senesinde vefat etmiştir.¹⁹

İlgili Eseri :

- ___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁰

57/94 *Ahmed el-Beyhakî* (470-544 H./ 1077 - 1150 M.)

(احمد البيهقي)

Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Ali b, Ebî Ca'fer b. Ebî Sâlih el-Beyhakî .

232;Kehhâle,a.g.e, X , 242-243; Nüveyhid,a.g.e, II , 558-559.

¹⁵ Bu eser *Cezâir Üniversitesi* hocalarından *Muhammed Süleymânî* tarafından tahkik edilmiş ve 1990 senesinde Beyrut'ta tab' edilmiştir.

¹⁶ Bu eser Ali Muhammed el-Becâvî'nin tahkikiyle 1974 'de Kâhire'de tab' edilmiştir.

¹⁷ el-Bağdâdî, *İzâh* , I,145.

¹⁸ Hacı Halife, *Keşf*, II , 1921.

¹⁹Kehhâle,a.g.e, XII , 227-228;Nüveyhid,a.g.e., II , 670.

²⁰ Hacı Halife,*Keşf* , I 444.

Tefsir , Kıraât , Nahiv ve Luğat ilimlerinde ihtisası vardır. *Nisaburludur*.İhtisas alanlarında dersler vermiş, pek çok alim yetiştirmiştir.

Evinden yalnız namaz için çıkarmış. İnsanlar tarafından ziyaret edilir, duası istenirmiş.

Hicrî 470 tarihinde ramazan ayında vefat etmiştir.²¹

İlgili Eseri :

___ *el-Muhît bi luğâti'l-Kurân* ²²

___ *el-Muhît bi 'ilmi'l-Kur'ân* ²³

58/95 el-Kâdı 'İyâd (496-544 H./1103-1149 M.)

(القاضي عياض)

Ebû'l-Fadl 'İyâz b. Mûsa b. 'İyâz b. 'Amr b. Mûsâ b. 'İyâz el-Yahsubî, es-Sebti.

Hadis,Tefsir,Luğat,Fıkıh,Tarih,Nahiv ve Usûl dallarında ihtisas sahibi bir âlimdir.

Aslen *Endülüslü*dür.Hicrî 496 senesinde *Sebte*'de doğmuştur.

Endülüis 'e gitmiş, oranın âlimlerinden istifade etmiştir.Döndüğünde memleketi olan *Sebte*'nin kadılığını üstlenmiştir.

Hicrî 544 senesinde *Merrâkeş*'de vefat etmiştir. ²⁴

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

²¹el- Hamevî, *el-Üdebâ*, IV , 49-51;ez-Zehebî, *Siyer*, XX ,208;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 55;Kehhâle,a.g.e.,II , 4; Nüveyhid, a.g.e., I , 51.

²²Hacı Halife,*Kesf*, II ,1619. Eser burada “ *el-Muhît bi luğâti'l-kıraât* ” diye kayıtlıdır.

²³Nüveyhid, a.g.e., I ,51.

²⁴ez-Zehebî,*Siyer* , XX , 212; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I, 21-25; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VI ,226; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I . 805; Kehhâle,a.g.e,VIII , 16.

59/96 'Abdurrahmân el-Hulvânî (490 - 546 H. / 1097 - 1151 M.)

(عبد الرحمان الحلواني)

Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ali el-Hulvânî,el-Hanbelî. Tefsîr,Usûl ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir.Hanbelî fukahasıdır.*Bağdadî*dir.Fetva vermiş, hadis rivayet etmiş ve bir çok ilmî münazara yapmıştır.

Ticaretle de meşğul olmuştur.Bu sebepten kimseden bir şey kabul etmemiş.

Hicrî 546 senesinde vefat etmiştir.²⁵

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kurân* ²⁶

60/97 el-Meşşât (? - 546 H./ ? - 1151 M.)

(المشاط)

Ebû'l-Fedâil Sa'd b. Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Ahmed el-Meşşât.

Tefsîr,Kelâm ve Fıkıh ilimlerinde ihtisas sahibi bir âlimdir.Şâfiî fukahasıdır.Vâ'izdir.

Reylidir.

Hicrî 546 senesinde vefat etmiştir.²⁷

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

²⁵ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I, 280-282; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 519; Kehhâle,a.g.e, V ,159;Nüveyhid,a.g.e., I , 273.

²⁶el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 519.

²⁷ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 185; Nüveyhid,a.g.e., I , 205-206.

61/98 ez-Zâhid el-Buhârî (? - 546 H/ ? -1151 M.)

(الزاهد البخاري)

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Abdi'r-Rahmân b. Ahmed el-Buhârî.

Usûl,Kelâm ve Tefsir ilimlerinde ihtisas sahibidir.Hanefî fukahâsındandır.

*Buhârâlî*dir.

Hicrî 546 senesinde vefat etmiştir.²⁸

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁹

62/99 el-Kasrî (? - 547 H./ ? -1152 M.)

(القصري)

Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr b. İbrâhîm el-Kasrî, el-Bağdâdî.

Kıraât ve Tefsir ilimlerinde ihtisası vardır.

Bağdat halkındandır.

Cami'u'l-Mansûr'da her cuma tefsir dersleri verirdi.

Hicrî 547 senesinde vefat etmiştir.³⁰

İlgili eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

63/100 et-Tabersî (? - 548 H./ ? - 1153 M.)

(الطبرسي)

Ebû 'Ali Emînu'd-din el-Fazl b. el-Hüseyn b. el-Fazl et-Tabersi ,et-Tûsî .

²⁸ed-Dâvûdî,*Tabakât* ,II,181; el-Lüknevî, *Fevâid*,s.175;el-Bağdâdî, *Hediyye*,II, 91; Nüveyhid,a.g.e.,II,547.

²⁹el-Bağdâdî, bu eserin bin cüzden müteşekkil olduğunun rivayet edildiğini kaydetmektedir.Bkz.*Hediyye*, II , 91.

³⁰ez-Zehebî, *Ma'rife*, II , 989 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât* , II 257-258;Nüveyhid,a.g.e., II , 641.

Tefsir,Hadis ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır.Şi'a alimlerindedir.Yakınları kendisini âlim,fâdıl , sika ve asil bir âlim olarak tanıtırılar.Ailesi ilim ehlidir.Kendisinden sonra başta oğlu olmak üzere akrabasından bir çok âlim yetişmiştir.

Kendisinden oğlu *Radiyyuddin , İbn Şehr, Şeyh Muntahabuddîn , el-Kutbu'r-Râvendî* ve diğerleri ilim almış ve nakletmişlerdir.

Hicrî 548 senesinde *Sebzvâr* 'da vefat etmiş , *Meşhed*'e nakledilerek orada defnedilmiştir. ³¹

İlgili Eseri :

___ *Mecme'u'l-beyân fi tefsiri'l'-Kur'ân* ³²

___ *Cevâmi'ul-câmî (el-Vasît fi't-tefsîr)* ³³

___ *el-Kâfi ve's-şâfi (el-Vecîz / Muhtasaru'l-Keşşâf)* ³⁴

64/101 *el-Fadl el-Halebî* (? - 548 H./ ? - 1153 M.)

(الفضل الحلبي)

Ebü'l-Me'âlî el-Fadl b. Sehl b. Tâhir el-Halebî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır. Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Hicrî 548 senesinde vefat etmiştir.³⁵

İlgili Eseri :

³¹ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I ,820; Kehhâle,a.g.e, VIII , 66;Bilmen ,a.g.e., II , 477 ; ez-Zehebî ,Hüseyn ,*et-Tefsîr ve'l-müfessirân* , II , 99-144; Nüveyhid,a.g.e., I , 420; Cerrahoğlu,İsmâil, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988, II , 483-503.

³²Bu eser es-Seyyid Hâşim er-Resûl el-Mahallâtî ve es-Seyyid Fadlullah el-Yezdî et-Tabatabaî 'nin talik ve tahkikleriyle , Beyrut'ta , 1988 senesinde tab' edilmiştir.

³³ Bu eser Süleymaniye Ktp. Hamidiye bl., nu. : 71' de kayıtlıdır.

³⁴Bilmen ,a.g.e., II , 477.

³⁵ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 819;Kehhâle,a.g.e,VIII , 68.

— Şerhu'l-ğâye li'd-Denbûrî fi'l-kırâat ³⁶

65/102 el-Cenzî (478-550 H./ 1085- 1155 M.)

(الجنزي)

Ebû Hafs 'Ömer b. 'Osmân b. el-Hüseyn b. Şu'ayb el-Cenzî.

Tefsir,Edebiyât ve Nahiv konularında ihtisası vardır.

Cenzelidir.Bağdat, Basra ve Huzistan'a rihle yapmış, oranın âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulunmuştur.Zamanının allamesi idi.

Hicrî 550 senesinde vefat etmiştir.³⁷

İlgili Eseri :

— Tefsiru'l-Kur'ân ³⁸

66/103 el-Mubârek eş-Şehrezûrî (462-550 H./ 1070 - 1166 M.)

(المبارك الشهرزوري)

Ebû'l-Kerem el-Mubârek b. el-Hasen b. Ahmed b. Ali b. Fethân eş-Şehrezûrî, el-Bağdâdî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Hicrî 550 senesinde vefat etmiştir.³⁹

İlgili eseri :

— el-Misbâhu'z-zâhir fi'l-kırâât i'l-'aşri'l-bevâhir ⁴⁰

³⁶ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 819.

³⁷ el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XVI, 62 ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 6-7; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 783;; *Kehhâle*, a.g.e, VII , 296; Nüveyhid, a.g.e., I , 397.

³⁸ el-Bağdâdî, *İzâh*, I , 304.

³⁹ ez- Zehebî, *Siyer*, XX , 298 *Ma'rife* ,II , 982 *Kehhâle*, a.g.e, VIII , 171.

⁴⁰ Hacı Halife, *Kesf*, I , 1706.

67/104 et-Teftâzânî (?- 550 H. / ? - 1166 M.)

(التفتازاني)

'Ubeydullah b. İbrâhîm b. Ebî Bekr en-Nesâî et-Teftezânî.

Tefsir ve Hadis dallarında ihtisası olan bir zattır.Vaizdir.

'Abid bir insandı.Ziraatla uğraşır , kendi el emeğiyle geçinirdi.

Kendisinden 'Abdurrahman es-Sem'ânî ve babası rivayette bulunmuştur.

Hicrî 550 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

68/105 el-Ğ aznevî (? - 551 H./ ? - 1156 M.)

(الغزنوي)

Ebu'l-Hasen Burhanuddîn 'Ali b. el-Hüseyn b. 'Abdillah b. Muhammed el-Ğ aznevî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Va'izlik yapmıştır.

Ğ aznelidir.Ğ azne'de,Merv'de,'Irak'ta hadis dinlemiş, Bağdat'ta tahdisde bulunmuştur.Hanefî mezhebindendi.Ancak şiiliğe meyli vardı.Sultan Mes'ud'la arası iyi idi.Hatta Sultan onun için bir " tekke " bile yaptırmıştı.

Hicrî 551 senesinde vefat etti.⁴²

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

69/106 'Ali el-Yezdî (473-551 H./1080-1156 M.)

(علي اليزدي)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Yezdî.

Kıraât,Fıkıh ve Hadis ilimlerinde ihtisas sahibidir.

İran'a bağlı Yezd bölgesinde doğdu.İsbehân,Kûfe ve Mekke'de sema'da bulundu.

⁴¹ İbn el-Esîr , *el-Lübâb* , I , 218.;ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I ,375; Nüveyhid,a.g.e., I , 340 .

⁴²ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I , 404; İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât* , VI , 264; Nüveyhid,a.g.e., I , 359.

Hicrî 551 senesinde vefat etti.⁴³

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

70/ 107 el-Huzâ'î (552 /1157 den sonra)

(الخزاعي)

Ebû'l-Futûh el-Hüseyin b. 'Ali b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâ'î, er-Râzî, en-Nîsâbü'rî.

Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde ihtisas sahibidir.*İmâmiyye* fukahasıdır.

Aslen *Nîsâburludur*.*Reyy* ' 'de ikâmet etmiştir.

Hicrî 552 tarihinden sonra vefat etmiştir. ⁴⁴

İlgili eseri :

____ *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân* ⁴⁵

71/108 el-Üsmendî (488- 552 H. / 1095- 1157 M.)

(الاسمندی)

Ebû Hâmid, 'Alâuddîn Muhammed b. 'Abdirreşîd b. el-Hasen b. el-Hüseyin es-Semerkindî, el-Üsmündî.

Fıkıh ve Tefsir ilimlerinde ihtisası vardır.*Hanefî* fukahasının ileri gelenlerindedir.

el-İmam el-Eşref den fıkıh , 'Ali b. Osman'dan hadis almıştır.Kendisinden de *Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî* fıkıh almış, 'Abdurrahîm es-Sem'ânî de rivayette bulunmuştur.

Ciltlerce ta'lik yazmış, Hilafa dair tasnifde bulunmuş, tefsir imlâ ettirmiştir.

Hicrî 552 senesinde vefat etmiştir.⁴⁶

⁴³ ez-Zehabî,*Siyer*, XX ,334; *Ma'rife*, II , 1010;Kehhâle,a.g.e, VII , 14.

⁴⁴ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 312;Kehhâle,a.g.e, IV , 35; Nüveyhid, a.g.e., I , 156 .

⁴⁵ el-Bağdâdî, *İzâh* , I , 588.

⁴⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, I ,59; İbn Kutluboğa, *Kâsım, Tacu't-terâcim* , 194; ed- Dâvûdî,*Tabakât*

İlgili Eseri: : Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

72/109 el-Ğ'aznevî (? - 552 H. / ? -1157 M.)

(الغزنوي)

Ebu'l-mekârim Ahmeşâd b. Abdisselâm b. Mahmûd el-Ğ'aznevî.

Tefsir ilminde ihtisası vardır. Va'izdir. Her çarşamba *İsbehan Camisi*'nde va'z edermiş. Senelerce kadılık yapmıştır. Şairliği de vardır. İsmi aslında *Ahmed Şâd*'dir. Zaruret-i şi'r dolayısıyla "dal" düşürülmüştür.

Hicrî 552 senesinde vefat etmiştir.⁴⁷

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

73/110 el-Felenkî (? - 553 H. / ? - 1158 M.)

(الفلنكي)

Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. 'Abdillah b. Mu'âz el-Lahmî , el-İşbîlî.

Kıraât, Arap dili ve Edebiyât dallarında mutahassıstır.

Kıraât ilmini *Şurayh*'dan almıştır. Onun vefatından sonra yerine geçmiştir.

Fas'a gitmiş, ölene kadar orada kıraât tedris etmiştir.

Hicrî 553 senesinde *Fas*'da vefat etmiştir.⁴⁸

İlgili Eseri:

_____ *el- İmâu ilâ mezâhibi's-seb'ati'l-kurrâ* ⁴⁹

, II ,181-182; el-Lüknevî, *el-Fevâid*, 176; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 92; *Kehhâle*, a.g.e., X ,165 .

⁴⁷ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I ,102; Nüveyhid, a.g.e., I , 85.

⁴⁸ez- Zehebî, *ma'rife*, II, 1009; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II ,93; İbn Cezerî , *Çağ*, II , 242; *Kehhâle*, a.g.e., XI , 240.

⁴⁹Hacı Halife, *Keşf* , I , 215.

74/111 Beyânu'l-Hak (553/ 1157 den sonra)

(بيان الحق)

Necmuddin Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Ali /Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyin en-Nîsâbü'rî, el-Kazvînî.

Tefsir , Fıkıh,Luğat ve Edebiyat dallarında ihtisas sahibi bir âlimdir.

Eserlerinde icaz iddiasında bulunmuştur.

Hicrî 553 den sonra vefat ettiği kayıtlıdır.⁵⁰

İlgili Eseri :

___ *Bâhiru'l-burhân fi müşkilâti me'âni'l-Kur'ân* ⁵¹

___ *Dureru'l-kelimât 'alâ ğureri'l-âyâti'l-mûhimeti li't-ti'ârudi ve's-şubuhât* ⁵²

___ *Ğureru'l-ekâvîl fi me'âni't-Tenzîl* ⁵³

___ *Zubtedu't-tefâsîr ve lum'atu'l-ekâvîl* ⁵⁴

75/112 Ahmed el-Fihri (v. 553/ 1010 'dan sonra)

(احمد الفهري)

Ebu'l-Abbas Ahmed b. 'Abdilaziz b. Hişâm b. Ahmed b. Halef .

Kıraât ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.Şâirdir.Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.Ancak kaynaklar hicrî (553)'de hayatta olduğunu kaydetmektedir.⁵⁵

İlgili Eseri :

___ *Urcûze fi'l-kırâât*

⁵⁰el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XIX ,124; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 311 ; el-Bağdâdî,*Hediyye*, II ,403; Kehhâle,a.g.e,XII , 182; Nüveyhid ,a.g.e, II , 666.

⁵¹el-Bağdâdî, *İzâh*, I , 162.

⁵²el-Bağdâdî,*İzâh*, I , 468.

⁵³el-Bağdâdî,*İzâh*, II ,144.

⁵⁴el-Bağdâdî,*İzâh*, II , 610.

⁵⁵Kehhâle,a.g.e.,I , 276.

76/113 es-Sâğarcî (480- ~ 555 H./ 1087 - ~ 1160 M.)

(الساجرعي)

Ebu'l-Mehâmid Mahmûd b. Ahmed b. el-Ferec b. 'Abdilüzîz es-Semerkindî, es-Suğdî , es-Sâğercî.

Tefsir,Hadis ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir. *Hanefî* fukahasındandır.

Bir çok rihle yapmıştır. *Semerkind*'da hadis imlâ etmiştir.

Hicrî 555 senesi dolaylarında vefat etmiştir.⁵⁶

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

77/114 es-Semerkindî (? - 556 H./ ? - 1161 M.)

(السمرقندي)

Nâsiru'd-din Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. 'Ali b. Muhammed el-'Alevî ,es-Semerkindî, el-Medenî.

Fıkıh ,Kelâm ve Tefsir dallarında ihtisası vardır. *Hanefî* fukahasındandır.Vâ'izdir.

*Semerkindî*dir. Hicrî 542 senesinde hacca gitmiştir.Dönüşünde bir müddet *Bağdat*'ta kalmış, *Merv*'e gitmiştir.

Hicrî 556 senesinde *Semerkind*'da vefat etmiştir.⁵⁷

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

78/115 el-Vâsıtî (? - 557 H./ ? -1162 M.)

(الواسطي)

Ebû'l-Hasen Sadaka b el-Hüseyn b. Ahmed b. Muhammed b. Vezîr , el-Vâsıtî.

Tefsir,Fıkıh ve Edebiyât dallarında ihtisası vardır.Şâirdir.

Vâsıt halkındandı. Babası buranın ileri gelenlerindendi.

⁵⁶ İbn Kutluboğa , *Tâcu't-terâcim*, 244; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 309-310;Nüveyhid, a.g.e., II , 659-660.

⁵⁷ed- Dâvûdî,*Tabakât*, II , 292; el-Lüknevî ,*el-Fevâid*, 219;el-Bağdâdî,*Hediyye*, II , 94;Kehhâle,a.g.e,XII , 137;Nüveyhid, a.g.e, II , 653.

Ölene kadar zühd hayatı yaşadı.İlim tahsili ile meşğul oldu.

Hicrî 557 senesinde vefat etti.⁵⁸

İlgili eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

79/116 **İbnu 'Abdûs** (510-558 H./1116-1163 M.)

(ابن عبدوس)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Ömer b. Ahmed b. 'Ammâr b. Ahmed b. 'Ali b. 'Abdûs el-Harrânî.

Tefsir ve Fıkıh 'da ihtisası vardır. Va'izdir.*Hanbelî* fukahasındandır.

Harran halkındandır.*Bağdat*'a gitmiş orada *el-Hâfız Ebu'l-Fadl b. Nâsır* ve bir çok zevattan ilim almış, sema'da bulunmuştur.

Tefsir ilimine büyük bir ittilaı vardı.

Hicrî 558 senesinde vefat etmiştir.⁵⁹

İlgili Eseri:

— *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁶⁰

80/117 **Ahmed el-Hazrecî** (492-559 H./1108-1164 M.)

(احمد الخزرجي)

Ebu'l-Abbas Ahmed b. 'Abdurrahman b. Muhammed b. 'Abdurrahman b. Muhammed b. es-Sağir el-Ensârî , el-Hazrecî ,el-Endelusî .

Kıraât,Hadis,Tarih,Kelâm ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Hattat ve şâirdir.*Malikî* mezhebindendir.

⁵⁸ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 220; Nüveyhid, a.g.e., I , 234.

⁵⁹ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 422; İbn 'İmâd , *Şezerât*, VI , 306 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 698;Kehhâle,a.g.e., VII , 157;Nüveyhid, a.g.e, I , 372.

⁶⁰el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 698.

Hicrî 492 senesinde *Mirye*'de doğmuş, 559 senesinde *Merrakeş*'de vefat etmiştir.⁶¹

İlgili eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

81/118 *ez-Zâğûlî* (472-559 H. / 1080- 1164 M.)

(الزاغولي)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. el-Hüseyn / el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hüseyn b. 'Ali b. Ya'kûb el-Mervezî , el-Bencdîhî , ez-Zâğûlî.

Hadis, Tefsîr ve Luğat dallarında ihtisası vardır.

Hicrî 472 senesinde " *Mervu'r-Rûz* " a bağlı " *Benc-dih* " köylerinden " *Zâğûl* " da doğdu *Merv* 'de ikamet etti.Ve orada meşhûr oldu.*Herat*'a gitti.

Kendisinden *Ebû Sa'd es-Sem'ânî* ve oğlu *Ebu'l-Muzaffer* rivayette bulundu.

Hicrî 559 senesinde vefat etti.⁶²

İlgili Eseri :

— *Kaydu'l-evâbid* ⁶³

82/119 *İbn Tayfûr* (? - 560 H./ ? - 1165 M.)

(ابن طيفور)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Tayfûr el-Ğ aznevî, es-Secâvendî.

Tefsir, Kıraât ve Nahiv dallarında ihtisas sahibidir.

Hicrî 560 senesinde vefat etmiştir.⁶⁴

İlgili eseri :

⁶¹Kehhâle,a.g.e.,I , 268.

⁶²ez-Zehebî,*Siyer*, XX ,492 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II ,141; İbnu 'İmad,*Şezerât* , VI , 312 ;Nüveyhid,a.g.e., II , 521.

⁶³Hacı Halife'nin beyanına göre bu eser, *Tefsir*, ' *Ulûmu'l-hadis*, *Fıkıh* ve *Luğat* ilimlerine dair ansiklopedik bir eserdir.Takriben dört yüz cilt (400) kadarmış. Bkz.Hacı Halife, *Kesf*, II , 1367.

⁶⁴ ez- Zehebî, *Ma'rife*, III , 1056 ;İbn Cezerî,*Çöpe*, II ,157;ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 160 ; Kehhâle,a.g.e.,X , 112;Nüveyhid,a.g.e., II , 547 .

_____ 'İlelu'l-kıraât ⁶⁵

_____ 'Aynu'l-me'ânî fî tefsîri's-seb'i'l-me'ânî ⁶⁶

_____ el-Vakfu ve'l-ibtidâ ⁶⁷

83/120 Muhammed el-Yemenî (? - 560 H./ ? - 1160 M.)

(محمد اليمني)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Hadır el-Yemenî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

Hicrî 560 senesinde vefat etmiştir. ⁶⁸

İlgili Eseri :

_____ el-Mufîd fî'l-kıraâti's-semân ⁶⁹

84/121 'Ali el-İmrânî (? - 560 H. / ? - 1165 M.)

(علي العمراني)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed 'Ali b. Ahmed b. Hârûn el-İmrânî, el-Harzemî.

Tefsir, Edebiyat ve Luğat 'ta ihtisası vardır.İ'tikaden *Mu'tezile* mezhebine, 'amelen *Haneî* mezhebine mensuptur.*Serahs*'da büyük bir ailedendir.

ez-Zamahşerî'den edebiyât tahsil etmiştir. *et-Tercümânî* ve bir çok zattan da hadis semâ'ında bulunmuştur.

"*Huccetü'l-efâdil*" ve "*Fahru'l-meşâyih*" gibi lakabları vardı.

⁶⁵ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1056.

⁶⁶Hacı Halife, *Keşf*, II , 1182.

⁶⁷ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1056.

⁶⁸el-Bağdâdî, *Hediye*, II , 94 ;Kehhâle,a.g.e, IX ,281.

⁶⁹el-Bağdâdî, *Hediye*, II , 94.

Sultan Sencer nezdinde büyük bir itibarı vardı.Ancak daha sonra Sultan kendisini hapsedti.

Hicrî 560 tarihinde vefat etti. ⁷⁰

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁷¹

85/122 *İbnu'l-Herrâs* (? - 560 H./ ? - 1165 M.)

(ابن الهراس)

Ebû Tâlib , Efdalu'd-dîn Hibetullah b. Yahya b. Muhammed b. Yahya eş-Şirâzî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

"*İbnu'l-Herrâs* " diye ma'ruftur.Lakabı "*İmâdu'l-kurrâ* " ve "*Şemsu'l-e'imme ve'l-'ulemâ* " dır.

Hicrî 560 senesinde vefat etmiştir.⁷²

İlgili Eseri :

___ *el-Behcetü fi'l-kıraâti's-seb'* ⁷³

86/123 *'Abdulkerîm es-Sem'ânî* (506-562 H./ 1113-1167 M.)

(عبد الكريم السمعاني)

Ebû Sa'd, Tâcu'd-dîn Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, el-Mervezî.

⁷⁰ el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XV 61;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 433-435; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 698; Nüveyhid, a.g.e., I , 376-377; Kehhâle,a.g.e., VII ,215; Bilgin, a.g.e., 236-239.

⁷¹Bu eser ayrıca "*Şemârîhu'd-dürer fi tefsîri'l-âyi ve's-süver* " ve "*Tefsîru Hucceti'l-efâdil* " adlarıyla da kayıtlıdır.Bkz.Hacı Halife, *Keşf* , I , 446; el-Bağdâdî, *İzâh* , I , 53.

⁷²Kehhâle,a.g.e, XIII , 145 ; İbn Cezerî ,*Çaye*, II , 353-354 .

⁷³İbn Cezerî, *Çaye*, II , 354.

Tefsîr, Hadis ve Tarih dallarında ihtisası vardır.Neseb âlimidir.Seyyahdır.

Merv'de doğdu.*Irak,Hicaz,Cezire,Şam, Rey , İsbehan, Hemedan* ve *Horasan* diyarını gezdi.

Bir çok alimle karşılaştı.Onlarla ilim alış-verişinde bulundu.

Hicrî 562 senesinde *Merv*'de vefat eti.⁷⁴

İlgili Eseri :

___ *Tebyînu me'âdini'l-me'ânî limen ilâ tebyînihâ de'ânî.*⁷⁵

87/124 Muhammed el-Hucurî (480-563 H./1087-1168 M.)

(محمد الحجري)

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. 'Imrân b. Abdirrahmân b. Muhammed b. 'Imrân el-Endelûsî, el-Belensî, et-Temimî.

Kıraât iliminde ihtisası vardır.Nâzımdır.

Kıraât tedris etmiş ve neşr-i 'ulumda bulunmuştur.

Hicrî 563 senesinde vefat etmiştir.⁷⁶

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

88/125 el-Kirmânî (563/1164 den sonra)

(الكرمانى)

Ebû'l-'Alâ Muhammed b. Ebi'l-mehâsin b. Ebi'l-feth el-Kirmânî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.Ancak (563 H.) tarihinde ber-hayat olduğu kayıtlıdır.⁷⁷

İlgili Eseri :

⁷⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, XX , 456; İbnu'l-'Îmâd, *Şezerât*, VI , 340; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 608; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV , 55 ; Nüveyhid, a.g.e., I , 299;

⁷⁵ Hacı Halife, *Keşf*, I , 342-343.

⁷⁶ İbn Cezerî, *Çağ*, II , 78 ;Kehhâle, a.g.e, VIII , 305.

⁷⁷ Kehhâle, a.g.e, XI , 173.

_____ *Mefâtihu'l-eğânî fi'l-kıraâti ve'l-me'ânî* ⁷⁸

89/126 *Fityân el-Harrânî* (? - 563 H./ ? - 1168 M.)

(فتیان الحرائی)

Ebû'l-kerem Fityân b. Mubâh b. Hamd b. Süleymân b. el-Mubârek b. el-Hüseyn es-Sülemî, el-Harrânî ,ed-Darîr .

Hadis,Fıkıh,Kıraât,Tecvid,Luğat ve Nahiv dalarında ihtisası vardır.

Bağdat'a geldi. Hadis dinledi.*Hanbelî* fıkhını öğrendi.Sonra ülkesine döndü.Ölene kadar fetva verdi.Ders okuttu.

Hicrî 563 senesinde vefat etti. ⁷⁹

İlgili eseri :

_____ *Musannef fi 'ilmi't-tecvîd* ⁸⁰

90/127 *İbnu Se'âde* (496-565 H/ 1103-1170 M.)

(ابن سعاده)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yûsuf b. Se'âde eş-Şatıbî , el-Mursî.

Hadis,Tefsir ,Edebiyât,Luğat,Nahiv,Fıkıh ,Kelâm dallarında ihtisası vardır.*Mâlikî* fukahasıdır.Sûfîdir.

Aslen *Belensiyelidir*.*Mursiye*'de doğmuş ve orada tahsil görmüştür.

Hacca gitti.*Mekke*, *İskenderiyye* ve *Mehdiyye* ulemasından ilim aldı.*Mursiye*'ye dönünce oranın şura meclisine seçildi.*Mursiye Camisi* 'nin hatibi oldu.Daha sonra aynı yerin kadısı oldu.

Hicrî 565 senesinde *Mursiye*'de vefat etti.⁸¹

⁷⁸Hacı Halife, *Keşf*, I , 1755.

⁷⁹ İbnu 'İmâd, *Şezerât* , VI , 361;Kehhâle,a.g.e,VIII , 54.

⁸⁰ Kehhale, a.g.e., VIII , 54.

⁸¹el- Hamevî, *el-Üdebâ*, XIX / 109;ed- Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 281; İbn 'İmâd , *Şezerât*, VI , 361; Kehhâle,a.g.e, XII , 126; Nüveyhid ,a.g.e, II , 653.

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

91/128 **İbnu Zafer** (497-565 H./ 1102-1170 M.)

(ابن ظفر)

Ebû 'Abdillah Hucetü'd-din Muhammed b. 'Abdillah b. Muhammed b. Zafer , es-Sıkallî , el-Mekkî.

Nahiv,Luğat,Tefsir,Fıkıh ve Ferâiz ilimlerinde ihtisası vardır.Seyyâhtır.

Sikilliy'de doğmuştur.*Mekke*'de yetişmiştir.Bir çok ülke gezmiştir.*Mısır*'a , *Afrika* 'ya, *Endülü*s'e gitmiş, *Mehdiyye*'de bir müddet ikamet etmiş , sonra *Hama*'ya gitmiş ve oraya yerleşmiştir.

Hicrî 565 senesinde *Hama*'da vefat etmiştir.⁸²

İlgili Eseri :

_____ *Yenbû'u'l-hayât fi tefsîri'l-Kurân* ⁸³

92/129 **İbnu Ebî Meryem** (565 / 1170 den sonra)

(ابن ابی مریم)

Fahrudin, Ebû 'Abdillah , Sadru'l-İslâm Nasr b. 'Ali b. Muhammed eş-Şirâzî.

Tefsir,Kıraât ve Nahiv ilimlerinde ihtisas sahibidir.***İbnu Ebî Meryem*** diye ma'rûftur.

Şiraz'ın âlimi, hatibi ve edibi ve şer'î meselelerde ve edebî müşkillerde müracaat mercii idi.

Hicrî 565 tarihinden sonra vefat etmiştir.⁸⁴

İlgili Eseri :

⁸²el- Hamevî ,*el-Üdebâ*, XIV , 48 ; ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 246-248;el-Bağdâdî , *Hediyye*, II , 96 ; Kehhâle,a.g.e, X , 241;Nüveyhid , a.g.e., II , 559.

⁸³Hacı Halife, *Keşf*, II , 2052;Brockelmann, *GAL*, I , 432.

⁸⁴el-Hamevî,*el-Üdebâ*, XIX , 224; İbn Cezerî, *Çağ*, II , 337 ; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 345;el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 491 ; Kehhâle,a.g.e, XIII , 90; Nüveyhid , a.g.e. , II , 700.

_____ *el-Keşfu ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kurân* ⁸⁵

_____ *el-Müveddih fi'l-kıraâti's-semân* ⁸⁶

93/130 *İbnu'l-Hakîm* (484-566 H./ 1091-1172 M.)

(ابن الحكيم)

Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad b. Muhammed b. Nasr el-İrâkî, el-Hakîmî. Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır.*Haneî* fukahasıdır.

Bağdat 'ta öğrenim gördü.*Dımeşk*'te ikamet etti. Emir *Mu'înu'd-devle el-Vâsık* , bu zat için bir medrese yaptırmıştır.Burada ve *el-Medresetu's-Sâdiriyye* ' de ders vermiştir.

Aynı zamanda hüsn-ü kabul görmüş bir vaizdi.

Hicrî 566 senesinde vefat etmiştir.⁸⁷

İlgili Eseri:

_____ *Tefsîru'l-Kurân* ⁸⁸

94 /131 *İbnu Meymûn* (? - 567 H./ ? -1172 M.)

(ابن ميمون)

Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Meymûn b. İdrîs b. Muhammed el-'Abderî.

Tefsîr,Kıraât, Nahiv ve Edebiyat dallarında ihtisas sahibidir.Şairdir.

⁸⁵Bu eser ayrıca " *Tefsîru İbnu Ebî Meryem* " diye de kaydedilmektedir.Hacı Halife, *Keşf* , I , 437.

⁸⁶Hacı Halife, *Keşf* , II ,1904.

⁸⁷ez- Zehebî, *Siyer* , XX ,529.İbn Kutluboğa , *Têcu't-terâcim* , 185-186 ;ed-Dâvûdî,*Tabakât* , II , 90; İbnu 'İmâd,*Şezerât.*, VI , 361; Nüveyhid, a.g.e., II , 491 ;

⁸⁸Bu eser ayrıca " *Tefsîru İbnu'l-Hakîm* " diye de kaydedilmektedir.Hacı Halife, *Keşf* , I , 437.

Aslen *Kurtubalı*dır.Fitne döneminde *Merrâkeş*'e yerleşmiştir.Orada Arapça ve Edebiyat okutmuştur.

Hicrî 567 senesinde *Merrâkeş*' de vefat etmiştir.⁸⁹

İlgili eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

95 /132 İbnu Ni'meh (? - 567 H./ ? - 1172 M.)

(ابن النعمة)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Abdillah b.Halef b. Muhammed b. 'Abdirrahmân b. 'Abdilmelik b. en-Ni'me el-Belensî,el-Ensârî el-Mâlikî.

Tefsir,Hadis ve Arap dili konularında ihtisası vardır.

Mirye'de doğdu. *Belensiye*'de ikamet etti. Oranın hatibi idi.Kıraât ve fetva riyaseti kendisinde idi.

İyi bir âlim, fıkıh,tefsir ve süneni hâfızı idi.Son derece takva sahibi idi. Avam havas herkes tarafından sevilirdi.

Şarkî Endülüs'de ulema halkasının sonuncusu idi.

Hicrî 567 senesinde vefat etti.⁹⁰

İlgili Eseri :

_____ *Reyyu'z-zamân fî tefsîri'l-Kur'ân*⁹¹

96/133 el-Hadır b. Nasr (478 - 567 H. / 1085 - 1172 M.)

(الخضر بن النصر)

Ebû'l-'Abbâs el-Hadır b. Nasr b. 'Akîl el-Erbîlî.

Tefsîr ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Şâfiî ulemasındandır.

⁸⁹ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 176-177; el-Bağdâdî,*Hediyye*, II ; 96 ; Kehhâle, a.g.e, X , 250;Nüveyhid, a.g.e., II , 560 .

⁹⁰ez- Zehebî,*Siyer*, XX , 584; *Ma'rife*, III , 1031;İbn el-Cezerî, *Çâye* I ,553;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I ,412; İbnu 'İmâd,*Şezerât*, VI , 369; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 700; Nüveyhid, a.g.e., I ,368.

⁹¹ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 412.

Bağdat'ta *İlkıya el-Herrâsî* ve *Ebu Bekr eş-Şâsi* ile beraber çalıştı. Daha sonra *Erbil'e* döndü. Ölene kadar tedrisle meşgul oldu Bir çok talebe yetiştirdi. Salih bir zattı.

Hicrî 567 senesinde cumâdiyelâhire ayında *Erbil'de* vefat etti.⁹²

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.*

97/134 İbnu Sa'dûn (486 - 567 H./ 1093 - 1172 M.)

(ابن سعدون)

Ebû Bekr , Ziyâuddîn Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm b. Muhammed el-Ezdî ,el-Kurtûbî .

Kıraât,'Ulûmu'l-Kur'ân,Hadis,Nahiv ve Luğat dallarında ihtisas sahibidir.

*Kurtubalıdır.*Tahsilini orada tamamlamıştır.*el-Mehdiyye, el-İskenderiyye , el-Kâhire* ve *Bağdat'a* rihle yapmıştır.

Bir müddet *Dimeşk'te* ikamet etmiş, daha sonra *Mavsil'e* yerleşmiştir.Bir ara *İsbehan'a* gittiyse de tekrar *Mavsil'e* dönmüştür.

Hicrî 567 senesinde *Mavsil'de* vefat etmiştir.⁹³

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

98/135 İbnu'd-Dehhân (493-569 H./1101 - 1174 M.)

(ابن الدهان)

Nâsihu'd-dîn , Tâcu'd-dîn, Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Mübârek b. 'Ali b. 'Abdillah el-Ensârî

Tefsir ve Nahiv ilimlerinde ihtisas sahibidir.Edebiyatçı ve nâzımdır.

Bağdat'ta doğmuş ve orada yetişmiştir.

Bir ara *Mavsil'e* gitmiş ve orada neşr-i ulumda bulunmuştur.

⁹²ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 167; İbnu 'İmâd, *Şezerât*, V, 152. el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 345; Nüveyhid,a.g.e., I, 173.

⁹³ez- Zehebî ,*Ma'rife*, III , 1024; İbn Cezerî ,*Çöze*, II ,372 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 369-371; Nüveyhid, a.g.e., II , 730.

Hicrî 569 senesinde vefat etmiştir.⁹⁴

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁹⁵

_____ *Tefsîru'l-Fâtiha* ⁹⁶

_____ *Tefsîru sureti'l-İhlâs* ⁹⁷

99/136 Ebu'l-'Ala' el-Hemezânî (488-569 H./1095-1173 M.)

(ابو العلاء الهمذاني)

Ebû'l-'Alâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed b. Muhammed b. İbn Sehl b. Seleme el-'Attâr el-Hemezânî.

Hadis,Kıraât,Edebiyât, Luğat ve Nahiv dallarında ihtisas sahibidir.

Hemedan şeyhi, kıraât konusunda *Iraklıların* imamı ve sika hafızlardan biri idi.

Kıraât ve Hadis öğrenmek için *Isbehân* , *Bağdât* , *Vâsıt* ve *Nisabur*'a giiti.

Sağlam bir hadis hafızı, iyi bir kıraât âlimi, muttaki, cömert , kimsesizlere yardım eden , mala hiç değer vermeyen, Kıraât'ı, Hadis'i, Edebiyât'ı çok iyi bilen bir zattı.

Aralarında *es-Sem'ânî*'nin de bulunduğu bir çok talebe yetiştirmiştir.

Hicrî 569 senesinin cumadiyelûlâ ayının bir perşembe gecesine *Hemedân*'da vefat etti.⁹⁸

İlgili Eseri :

⁹⁴;el- Hamevî, *el-Üdebâ*, XI , 213; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 190; İbnu'- 'İmâd , *Şezerât*, VI , 384;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I ,391; Nüveyhid ,a.g.e., I , 209.

⁹⁵Hacı Halife, *Kesf*, I ,438.

⁹⁶el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 391.

⁹⁷ el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 391.

⁹⁸ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1039, *Siyer*, XI , 40;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 132; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 280;Kehhâle,a.g.e,III ,197;Nüveyhid,a.g.e. ,I,135.

___ *el-Hâdî ilâ ma'rifeti'l-mekâtî' ı ve'l-mebâdî fî resmi'l-mushaf* ⁹⁹

___ *Ğ âyetu'l - ihtisâr fî'l-kırâati'l-'aşr li e'immeti'l-emsâr* ¹⁰⁰

___ *el-Vakfu ve'l-ibtidâ* ¹⁰¹

___ *Ma'rifetu'l-kurrâ* ¹⁰²

100/137 'Ali el -Betâihî (490-572 H./ 1097-1177 M.)

(علي البطائحي)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Asâkir b. el-Murahhab b. el-'Avvâm el-Betâihî , ed-Darîr.
Kıraât ve Arap dili konularında ihtisas sahibidir.

Iraklıdır.

Hicrî 572 senesinde şa'bân ayında vefat etmiştir.¹⁰³

İlgili Eseri :

___ *Kitâbun fî'l-kırâât* ¹⁰⁴

101/138 el-Bakkâlî (490- 572 H. / 1097-1177 M.)

(البقالي)

Ebu'l-Fazl Zeynu'l-meşâyih Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Babcûk el-Harzemî.
Tefsir,Edebiyat ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.*Hanevî* fukahasındandır.

Harzem halkındandır.

⁹⁹Hacı Halife, *Keşf*, II , 2026.

¹⁰⁰Hacı Halife, a.g.e. , II , 1189.

¹⁰¹ Hacı Halife bu eseri “ *el-Hâdî fî'l-vakfi ve'l-ibtidâ* “ adıyla vermektedir.Bkz. *Keşf*, II , 2027.

¹⁰² ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1041.

¹⁰³ el-Hamevî, *el-Üdebâ* , XIV , 61-62; ez-Zehebî ,*Ma'rife*, III , 1037, *Siyer*, II , 548 ; İbn Cezerî, *Ğâye*, I , 556; İbn 'İmâd , *Şezerât* , IV , 242;Kehhâle,a.g.e,VII ,150.

¹⁰⁴ ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1040.

ez-Zemahşerî'ye talebe olmuştur. Vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Edebiyatta imam, Arap lisanında hüccet idi.

Hicrî 562 senesinde *Harzem Curcanı*'nda vefat etmiştir. ¹⁰⁵

İlgili Eseri :

_____ *Miftâhu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân* ¹⁰⁶

_____ *et-Tenbîh 'alâ i'câzi'l-Kur'ân* ¹⁰⁷

_____ *Terâcümu'l-e'âcim* ¹⁰⁸

102 /139 İbnu'l-'Ayyâd (505-575 H./111-1180 M.)

(ابن العياد)

Ebû 'Amr Yûsuf b. 'Abdillah b. Sa'îd b. Ebî Zeyd b. 'Ayyâd el-Endelûsî. Kiraât, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde ihtisas sahibidir. *Mâlikî* fukahasıdır.

Belensiye'de ikamet etmiştir.

Hadis hâfızı ve ricâl âlimidir.

Hicrî 575 senesinde *Belensiye*'de düşman işgali sırasında şehit düşmüştür. ¹⁰⁹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

¹⁰⁵ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 231-23 ;el- Lüknevî, *el-Fevâid*, 161 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 98 ;Bilmen,a.g.e., II , 480; Nüveyhid, a.g.e. II ,605-606; Bilgin , a.g.e.,239-242.

¹⁰⁶Hacı Halife, *Keşf* , II , 1760.Bu eser ayrıca “ *Misbâhu't-Tenzîl fi't-tefsîr* “ , “ *Kitâbu't-tefsîr* “ ve “ *Tefsîru'l-Kur'ân* “ adlarıyla da kaydedilmektedir.Bkz.Bilgin , a.g.e., a.y.

¹⁰⁷ Hacı Halife, *Keşf* , I , 488-489.

¹⁰⁸Hacı Halife, a.g.e., I , 394. Bu eser ayrıca “ *Kâfi't-terâcim bi lisâni'l-e'âcim* “ ve “ *Kitâbu't-terâim bi lisâni'l-e'âcim* “ adlarıyla da kayıtlıdır. Arapça-Farsça bir Kur'an sözlüğüdür.Bkz.Bilgin , a.g.e., 241.

¹⁰⁹ez-Zehabî ,*Siyer*, XXI ,180 ;*Ma'rife*, III ,1065 ; İbn Cezerî, *Çâğ*, II , 397; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 552-553;Kehhâle,a.g.e, XIII ,313.

103/140 *Ibnu Mâşâze* (? - 576 H. / ? - 1181 M.)

(ابن ماشاظة)

Ebû 'Abdillah 'Mes'ud b. Muhammed b. Ahmed b. Abdi'l-Mun'im b. Mâşâze el-İsbahânî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Vaizdir.

Hacca gitmiş, dönüşünde *Bağdat*'a uğramıştır.

Hicrî 576 senesinde *İsbehan*'da vefat etmiştir.¹¹⁰

İlgili eseri :

_____ *Kitâbun fi't-tefsîr* ¹¹¹

104/141 *'Abdullah el-Kerecî* (? - 577 H. / ? - 1181 M.)

(عبد الله الكرجي)

Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muhammed b. 'Abdilkerim b. el-Hasen el-Kerecî.

Tefsir ilminde ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasındandır.

*Kazvin*lidir.Kaynakların beyanına göre, Kendisine müracaat edilen, sözü makbul bir imamdır.

ed-Dâvûdî, tefsirde büyük bir külliyat tasnif etmiştir demesine karşın herhangi bir eser adı vermemektedir. ¹¹²

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.*

105 /142 *en-Neysâbûrî* (505-578 H./1112-1182 M.)

(النيسابوري)

Ebû'l-Meâlî Kutbu'd-din Mes'ûd b. Muhammed b. Mes'ûd en-Neysâbûrî.

Tefsîr ,Usûl , Fıkıh ve Edebiyât dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasındandır.

¹¹⁰ ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 321; Kehhâle,a.g.e, XII , 229;Nüveyhid , a.g.e. II, 671.

¹¹¹ Nüveyhid, a.g.e., II, 671.

¹¹²ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I ,254; Nüveyhid,a.g.e., I ,323.

Neysâbur'da doğdu. Orada ve Merv'de öğrenim gördü. Bağdat'a , Dimeşk'e, Haleb'e ve Hemezân'a gitti.

Neysâbur'daki 'Nizamiyye Medresesi' nde, Mücâhidiyye ve Ğazzâliyye medreselerinde tedriste bulundu.

Selahuddîn el-Eyyûbî kendisini sayardı.

Hicrî 578 senesinde vefat etti. ¹¹³

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

106/143 es-Sağrî (? - 579 H./ ? - 1183 M.)

(الثغري)

Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Osmân el-'Abderî, el-Ğ ırnâtî.

Kıraât, Tefsîr ,Fıkıh ve Hadis ilimlerinde ihtisası vardır.Mâlikî fukahasıdır.

Ğ ırnatıdır.Kargaşa döneminde Mursiye'ye hicret etmiştir.

Hicrî 579 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁴

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine raslanmamıştır.

107/144 el-Kazvînî (? - 580 H./ ? - 1184 M.)

(القزويني)

Ebû'l-Fadl Muhammed b. Abdilkerîm b. el-Fazl el-Kazvînî , er-Râfi'î

Hadis,Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasıdır.

Kazvîn, Bağdat ve Neysâbur'da öğrenim görmüştür.

Hicrî 580 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁵

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

¹¹³ed-Dâvûdî,Tabakât, II , 319-320;İbn 'İmâd ,Şezerât, VI , 432 ; el-Bağdâdî,Hediyye, II , 429 ; Kehhâle, a.g.e., XII , 230; Nüveyhid, a.g.e, II , 671.

¹¹⁴ez-Zehabî ,Ma'rife, III , 1058 ; ed-Dâvûdî,Tabakât, II , 378; İbn Cezerî ,Ğaz, II , 392 ; Nüveyhid ,a.g.e., II , 742.

¹¹⁵ed-Dâvûdî,Tabakât , II , 188-189; Kehhâle, a.g.e, X , 190 ; Nüveyhid , a.g.e, II , 554 .

108 /145 es-Süheyli (508 - 581 H./ 1114 -1185 M.)

(السهيلي)

Ebû Zeyd ,Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillah b. Ahmed b. Eşbağ , el-Endelûsî.

Tefsir ve Kıraât âlimidir.Arap diline,Luğata ve Siyer'e vukufu vardır.Hadis hafızlarındandır.Rivayet ve dirayeti cem' etmiş bir âlimdir.

Malaka'da doğmuştur(508 h.).Aslen *Malaka*'nın bir köyü olan *Süheyli*'dendir. On yedi yaşındayken ama olmuştur.

Kıraât,Tefsir ve Hadis dersleri vermiştir.Şöhret olunca *Merrâkeş* Sultanının ikramına mazhar olmuştur.Bundan sonra ölene dek kitap tasnif etmiştir.¹¹⁶

İlgili Eseri :

— *Şerhu âyeti'l-vasiyye fi'l-ferâiz* ¹¹⁷

— *et-Ta'rîf ve'l-i'lâm fi-mâ übhime fi'l-Kur'âni mine'l-esmâi ve'l-'a'lâm* ¹¹⁸

— *Tefsiru sureti Yûsuf* ¹¹⁹

— *el- İzâh ve't-Tebyîn li-mâ übhime min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mübîn* ¹²⁰

109/146 el-Medenî (? - 582 H./ ? -1186 M..)

(المدني)

Ebû Muhammed Abdulğanî b. el-Kâsım b. el-Hasen el-Mısırî,el-Haccârî, el-Medenî.

Tefsir , Kıraât ve Fıkıh gibi İslâmî ilimlerde ihtisas sahibidir. Şâfiî mezhebi âlimlerindedir.

¹¹⁶ez-Zehebî, *Siyer* , XXI , 157;Ma'rife , III , 1079;ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I ,272-27;İbn'İmâd,*Şezerât* , VI ,445; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 520; Kehhâle,a.g.e., V , 145; Nüveyhid,a.g.e., I , 267.

¹¹⁷ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 272.

¹¹⁸Hacı Halife, *Keşf* , I , 421.

¹¹⁹ Bu eser Rabat Kütübhanesi', no : 1427' de kayıtlıdır.Bkz. Nüveyhid , a.g.e., a.y.

¹²⁰Bkz. Nüveyhid, a.g.e, I ,267.

Mısır'da ikamet etti. Ve orada vefat etti(582 H.).¹²¹

İlgili Eseri :

___ *Muhtasaru Tefsîri Süleym er-Râzî*¹²².

110/147 'Ali el-Ğ aznevî (? - 582 H./ ? - 1186 M.)

(علي الغزنوي)

Tacu'ş-şeri'a , Nizâmu'l-İslâm, Nâsıru'd-din 'Ali b. İbrâhîm b.İsmâîl el-Ğ aznevî. Tefsir ,Fıkıh, Arap dili ve Usûl ilimlerinde ihtisası vardır. *Hanefî* fukahasıdır.

Halep'de ikamet etmiştir.

Hicrî 582 senesinde vefat etmiştir.¹²³

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân*¹²⁴

¹²¹ ed- Dâvûdî,*Tabakât*, I ,331; el-Bağdâdî,*Hediyye*, I , 588; Kehhâle, a.g.e., IV , 343;Nüveyhid,a.g.e., I 292.

¹²²Bu tefsir, hicrî (447) tarihinde vefat eden *Ebu'l-feth Süleym b.Eyyûb b.Süleym er-Râzî* adındaki zâtın "*Diyyâu'l-kulûb fi't-tefsîr*" adlı eserinin muhtasarıdır.Kehhâle,a.g.e.,a.y.

¹²³ed- Dâvûdî,*Tabakât* , I , 258;el- Lüknevî, *el-Fevâid*, 85;el- Bağdâdî,*Hediyye*, I , 435;Kehhhale,a.g.e.,VII ,4; Nüveyhid,a.g.e., I , 252.

¹²⁴Hacı Halife bu eseri "*Takşîru't-tefsîr*" adıyla kaydetmektedir.*Keşf*, I ,466.

111/148 el-'Abderî (524-582 H./ 1130-1186 M.)

(العبدري)

Ebû Bekr , Beybeş b. Muhammed b. 'Ali b. Beybeş el-'Abderî.

Tefsir,Hadis , Fıkıh ve Nahiv dallarında ihtisas sahibidir.*Mâlikî* fukahasındandır.

*Şatıba*lıdır.Orada doğmuştur.Ölene kadar oranın kadılığını yapmıştır.

Hicrî 582 senesinde *Şatıba*'da vefat etmiştir.¹

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

112/149 Harûn eş-Şâtıbî (? - 582 H./ ? - 1186 M.)

(هارون الشاطبي)

Ebû Muhammed Hârûn b. Ahmed b. Ca'fer en-Nefzî , eş-Şâtıbî.

Kıraât ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır.*Mâlikî* fukahasındandır.

Şatıba'nın kadılığını yapmıştır.

Hicrî 582 senesinde vefat etmiştir.²

İlgil Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

113/150 İbnu Lebbâl (? - 583 H./ ? - 1187 M.)

(ابن لبال)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. 'Ali b. Feth eş-Şerîşî.

Kıraât ilminde ihtisas sahibidir.Ayrıca Edebiyat ve Luğat ilimlerine de vukufu vardır.

¹ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 125; ez-Ziriklî,*el-A'lâm*, II , 80;Kehhâle,a.g.e., III , 85; Nüveyhid, a.g.e., I , 111.

²ez-Zehabî ,*Ma'rife*, III , 1090;Kehhâle,a.g.e., XIII , 127.

Hicrî 583 senesinde vefat etmiştir. ³

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

114 /151 el-Hâzimî (548-584 H./ 1152- 1188 M.)

(الحارزمي)

Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ b. 'Osmân b. Mûsa b. 'Osmân b. Hâzım el-Hazimî , el-Hemezânî.

Tefsir,Neseb, Hadis ve Fıkıh ilimlerinde ihtisas sahibidir. Şâfi fukahasıdır.

Bağdat,musul, Basra ve Vasıt'ta hadis dinlemiş ve fıkıh tahsil etmiştir.

Son derece zâhid ve çalışkan bir zattı.

Hicrî 584 senesinde vefat etti.⁴

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

1156152 'Abdullah b. Ebî 'Asrûn (492-585 H. / 1099-1189 M.)

(عبد الله بن أبي عسرون)

Ebû Sa'd Şerefu'd-dîn 'Abdullah b. Muhammed b. Hibetullah b. Mutahhar b. Ali b. Ebî 'Asrûn et-Temimî, el-Hadîsî , el-Mavsılî, ed-Dımeşkî, eş-Şâfi'î.

Kıraât,Fıkıh,Usûl ve Ferâiz dallarında ihtisası vardır.

Mavsıl'da doğdu.Bağdat'a gitti.Bir ara *Sincâr'da* kaldı.Daha sonra *Haleb 'e* ve *Dımeşk 'e* geçti.

Halep,Hama,Hıms,Ba'lebek ve *Dımeşk* kadılıklarında bulundu.

Halep'de adına bir medrese yaptırdı.

Hicrî 585 senesinin ramazan ayında *Halep'de* vefat etti.Medresesinin haziresine

³ ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1085;Kehhâle,a.g.e, VII ,21.

⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, XXI , 167 ;ed-Dâvûdî,*Tabakât* , II , 262-264 ; İbn 'İmâd ,*Şezerât*, VI , 462 ; el-Bağdâdî,*Hediyye*, II , 101.

gömüldü.⁵

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

116/153 **İbnu Efdali'z-zemân** (? - 585 H./ ? - 1189 M.)

(ابن افضل الزمان)

Şihâbu'd-dîn Ahmed b. Vehbân.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.İbnu Efdali'z-zemân diye meşhurdur.

Hicrî 585 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir.⁶

İlgili Eseri:

_____ *Kasîdetün fî kırâati Ebî 'Amr* ⁷

117/154 **'Ebû 'Amr b. 'Azîme** (? - 585 H./ ? - 1189 M.)

(ابو عمر بن عزيمة)

Ebû 'Amr 'Ayyâş b. muhammed b. 'Abdirrahmân b. et-Tufeyl el-'Abderî, el-İşbîlî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.Kıraâtı babasından almıştır.Kıraât tedris etmiştir.

Hicrî 585 senesinde vefat etmiştir.⁸

İlgili Eseri :

_____ *İstidrâk ve ziyâde 'alâ kitabi'l- ifâde* ⁹

⁵ez-Zehebî,*Siyer* , XXI , 125, *Ma'rife* ,III , 1083; İbnu 'Îmâd, *Şezerât*, VI , 465;el- Bağdâdî, *Hediyye* , I ,457-458;Kehhâle,a.g.e.,VI ,143-144.

⁶ Kehhâle,a.g.e., II ,199.

⁷Hacı Halife , *Keşf* , II ,1323.

⁸ ez-Zehebî, *Ma'rife* , III , 1107; İbn Cezerî , *Çâye*, I , 607;Kehhâle,a.g.e, VIII , 16.

⁹ez-Zehebî , *Ma'rife* , III , 1107.

118/155 el-Mursî (513-586 H./ 1119-1190 M.)

(المرسي)

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed b. Halef b. Hamid/Humeyd el-Belensî ,el-Mursî.

Kıraât ve nahiv ilimlerinde ihtisası vardır

Aslen *Belensiye* yakınlarındaki *Esîle* köyündendir.*Belensiye*'de ikâmet etmiş, oranın kadılığını üstlenmiştir.

Ğ *irnata* , *İşbiliyye* ve *Mirye*'ye rihlelerde bulunmuştur.

Hicrî 586 senesinde *Mursiye*'de vefat etmiştir.¹⁰

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

119/156 İbnu'l-Keyyâl (? - 586 H./ ?- 1190 M.)

(ابن الكيال)

Ebû'l-Feth Nasrullah b. 'Ali b. Mansûr b. el-Keyyâl, el-Vâsîfî.

Fıkıh ve Kıraât ilimlerinde ihtisası vardır. *Hanefî* fukahasıdır.

Hicrî 586 senesinde *Vâsîf*'ta vefat etmiştir.¹¹

İlgili Eseri:

_____ *el-Mufîd fî'l-kırââti'l-'aşr* ¹²

120/157 İbnu Cündî (? - 586 H./ ? -1190 M.)

(ابن جندي)

Ebû Muhammed 'Abdulmahmud b. Ahmed b. 'Ali eş-Şâfî'î.

Tefsir ilminde ve Nahivde ihtisası vardır. *İbnu Cündî* diye meşhûrdur.

¹⁰ez- Zehebî, *Ma'rife*, III , 1072;el-Bağdâdî,*Hediyye*, II, 102 ;Kehhâle,a.g.e, IX , 149.

¹¹ ez-Zehebî , *Ma'rife*, III , 1073; İbn Cezerî , *Çâye*, II , 339 ; İbn 'İmâd , *Şezerât* , IV , 287-288;Kehhâle,a.g.e, XIII , 98.

¹²ez-Zehebî, *Ma'rife* , III , 1073.

Haddâdiye nâm köyde doğmuştur. *Vâsıt, Kûfe, Basra, Mekke ve Bağdat*'ta ilim tahsil etmiştir.

Fıkıh ve Tefsir dersleri vermiştir.

Hicrî 586 senesinde *Vâsıt*'ta vefat etmiştir.¹³

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

121/158 **Ebû Nasr el-'Attâbî** (? - 586 H./ ? -1190 M.)

(ابو نصر العتابي)

Ebû'l-Kâsım, Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. ömer el-Buhârî .

Fıkıh ilminde ve tefsir 'de ihtisas sahibidir. Hanefî fukahasıdır. Ulemanın mutebahhir ve zahidlerindedir.

Hicrî 586 senesinde *Buhâra*'da vefat etmiştir.¹⁴

İlgili Eseri:

_____ *Tefsîru'l-'Attâbî* ¹⁵

122 /159 **İbn Şehrâsûb** (488 - 588 H./ 1090 - 1192 M.)

(ابن شهراسوب)

Reşîduddin Muhammed b. 'Ali b. Şehrâşûb b. Ebû Nasr Ebû Ca'fer es-Surûrî, el-Mâzenderânî.

Hadis ve Tefsir ilimlerinde ihtisas sahibidir. Şi'a ulemasıdır.

Şi'ler nezdinde Ehl-i sünnet'in *Hatîb-i Bağdadî*'si gibi idi. Zamanının imamı olarak anılırdı.

Bağdat ve Mavsıl 'a gitti. Daha sonra Haleb'e yerleşti.

¹³ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I , 362; Nüveyhid, a.g.e., I , 331-332.

¹⁴el- Lüknevî, *el-Fevâid* , 36-37; el- Bağdâdî, *Hediyye* , I , 87; Bilmen, a.g.e., II , 481.

¹⁵Hacı Halife , *Kesf* , I , 453.

Hicrî 588 senesinde vefat etmiştir. ¹⁶

İlgili Eseri :

_____ *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân* ¹⁷

_____ *Müteşâbihu'l-Kur'ân* ¹⁸

123/160 'Ali el-Bâcesrâi (? - 588 H./1192 M.)

(علي الباجسرائي)

Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-'iz b. 'Abdillah el-Bâcesrâyî el-Hanbelî.

Fıkıh ve Tefsir de ihtisası vardır. *Hanbelî* fukahasıdır.

Bağdat'ta ikamet etti.

Hicrî 588 senesinin zilki'de ayında vefat etti. Naşı *Babu Harb* kabristanına defnedildi. ¹⁹

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁰

124/161 eş-Şâtıbî (538-590 H./1144-1194 M.)

(الشاطبي)

Ebû Muhammed , Ebu'l-Kâsım el-Kâsım b. Fiyyure b. Halef b. Ahmed er-Ru'aynî, el-Endelûsî, eş-Şâtıbî, ed-Darir.

Kıraât ,Tefsir ,Nahiv,Hadis dallarında ihtisas sahibidir.

Şatıba'da doğmuştur.Tahsilini burada ve *Belensiye*'de tamamlamıştır.Hacca

¹⁶ ez-Zehebî, *Siyer* , IV , 308; es-Safedi, *el-Vâfi* , IV , 164; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 201-202; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II ,102; Kehhâle, a.g.e., XI , 17.

¹⁷Hacı Halife , *Kesf* , I , 77.

¹⁸el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 102.

¹⁹ İbn 'İmâd, *Şezerât*, VII ,20; Kehhâle,a.g.e,VII ,150; Nüveyhid,a.g.e., I , 371.

²⁰Kehhâle, a.g.e., VII ,150.

gitmiş daha sonra *Mısır*'a yerleşmiştir.Orada kiraât tedris etmiştir.Zamanında *reisu'l-kurrâ* idi.

Hicrî 590 senesinde vefat etmiştir.²¹

İlgili eseri :

____ *Hırzu'l-emânî ve vechuhu't-tehânî fi'l-kırâati's-seb'* ²²

____ *'Akiletu'l-kâsâid fi esne'l-makâsıd* ²³

____ *Nâzimetu'z-zehar fi i'dâdi âyâti's-süver* ²⁴

125/162 en-Nûkânî (? - 592 H./ 1192 M.)

(النوقاني)

Ebû 'Abdillah Fahrüddin, Muhammed b. Ebî 'Ali b. Ebî Nasr, en-Nûkânî, Tefsir,Fıkıh,Usûl, Mantık ve Hadis ilimlerinde ihtisas sahibidir.Şi'â fukahasıdır.

Bağdat'a gelmiş, orada *Halife en-Nâsır*'ın annesinin yaptırdığı medresede tedrisde bulunmuştur.

Bağdat'taki müderris fukahanın ekserisi bu zatın talabesi idi.

Hicrî 592 senesinde vefat etmiştir.²⁵

İlgili eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

²¹ el-Hamevî ,*el-Üdebâ* , XVI , 56 ; ez-Zehabî ,*Siyer* , XXI ,261, *Ma'rife* , III ,1110; İbn Cezerî, *Ğâye* , II , 20-22 ; ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 43-46; el-Bağdâdî,*Hediyye* , I , 828 ; İbn 'Îmâd , *Şezerât* , VI , 494 ;.Kehhâle,a.g.e, VIII , 110; Nüveyhid,a.g.e., I , 434.

²²Bu eser Beyrut'ta 1981 senesinde tab' edilmiştir.

²³ Serkis, Yusuf İlyan , *Mu'cemu'l-matbû'hati'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe* , Mısır, 1928, I , 1092.

²⁴Brockelmann,*GAL*, I / 410.

²⁵ ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II / 214; Nüveyhid ,a.g.e., II / 580 .

126 /163 el-'Alsî (? - 593 H./ ? - 1197 M.)

(العلي)

Talha b. Muzaffer b. Ğ ânim b. Muhammed el-'Alsî.

Fıkıh,Hadis ve Tefsir ve Ferâiz dallarında ihtisası vardır.*Hanbelî* fukahasıdır.

Dicle boyunda 'Ukberâ ile Sâmerâ arasında bir köy olan 'Als karyesindedir.

Bağdat'ta fıkıh öğrenimini görmüştür.*Ebû'l-Ferec b. el-Cevzî*'nin derslerini takip etmiştir.Ayrıca çok iyi bir hattat olduğu kaydedilir.

Hicrî 593 senesinde vefat etmiştir.²⁶

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

127/164 el-Merğînânî (530-593 H./ 1135-1197 M.)

(المرغيناني)

Burhânuddîn Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelîl el-Ferğânî, el-Merğînânî.

Tefsir ilminde , Fıkıh ve Hadis'de ihtisas sahibidir.*Hanefî* fukahasının ileri gelenlerindedir.Müdakkık ve mütebahhir bir âlimdir.

Hicrî 593 senesinde vefat etmiştir.²⁷

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

128/165 İbnu Bunân (507-596 H./1113 - 1200 M.)

(ابن بنان)

Ebû Tâhir Esîru'd-dîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed

²⁶ ed-Dâvûdî, *Tabakât* , I , 226; İbn 'İmâd , *Şezerât* , VI ,512; Nüveyhid ,a.g.e., I , 242.

²⁷ ez-Zehabî, *Siyer* , XXI , 232; İbn Kutluboğa , *Tâcu't-terâcim* , 148; el-Lüknevî, *el-Fevâid* ,142-144; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 702; Kehhâle, a.g.e., VII,45.

b. Bunân. el-Enbârî, el-Mısrî.

Tefsir ve Edebiyat dallarında ihtisası vardır.

Aslen *Enbârî*dir. *Kâhire*'de doğmuştur. *Fatimî Devleti*'nde Maliye nazırlığı yapmıştır. *Selahuddin Eyyübî*, *Fatimî Devleti* 'ni yıkınca *İskenderiyye* ve *Tunus* 'da kadılık yapmıştır.

Hicrî 596 senesinde *Kâhire*'de vefat etmiştir. ²⁸

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd* ²⁹

129/166 **İbnu'l-Kâl** (515-597 H./1121-1201 M.)

(ابن الكال)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Hârûn el-Bağdâdî, el-Bezzâz .

Kıraât, Tefsir , Hadis ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir. *Şi'a* ulemasındandır.

Hicrî 597 senesinde vefat etmiştir. ³⁰

İlgili Eseri :

_____ *Muhtasaru't-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* ³¹

_____ *Müteşâbihu'l-Kur'ân*

_____ *el-Lahnu'l-hafî ve'l-lahnu'l-celî*

²⁸es-Safedî, *el-Vâfi*, I , 281;ed-Dâvûdî,*Tabakât* , II ,249-252; İbn 'Îmâd, *Şezerât* , IV, 377; ez-Ziriklî, *el-A'lâm* , VII , 253; Nüveyhid, a.g.e., II , 613-614.

²⁹el-Bağdâdî, *İzâh* , I ,302. (*Tefsîru İbnu Bunân*)

³⁰ez-Zehebî *Ma'rife* , III , 1101; İbn el-Cezerî, *Ğâye*, II , 256-257;İbn 'Îmâd,*Şezerât*, VI ,542 ; *Kehhâle*,a.g.e, XI ,307 .

³¹ Bu ve müteakip eserler için bkz. *Kehhâle*, a.g.e., a.y.

130/166 es-Secâvendî (v. 597/1200 den sonra)

(السجاوندي)

Sirâcu'd-dîn Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Abdirreşît b. Tayfûr es-Secâvendî .

Tefsir,Fıkıh, Matematik ve Felsefe dallarında ihtisası vardır.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. ³²

İlgili Eseri :

___ *İnsânu'l-'ayn* ³⁴

___ *el-Vakfu ve'l-ibtidâ* ³⁵

131167 İbnu'l-Cevzî (510-597 H./1114 - 1201 M.)

(ابن الجوزي)

Abdurrahman b. 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. 'Ubeydullah b. 'Abdullah b. Hammâdi b. İbrâhim b. Ahmed el-Kureşî,et-Teymî,el-Bekrî,el-Bağdâdî, el-Hanbelî.

Tefsir,Hadis,Fıkıh,Tarih ve Tıp dallarında ihtisası vardır.*Hanbelî* fukahasıdır.

Bağdat'ta doğdu (510 h.).*Tefsir*'de üstad,*Hadis*'de hâfız idi.Güzel ve tesirli va'z melekesine sahipti.

Ömrünün sonlarına doğru işkencelere ma'ruz kaldı.*Vâsıt*'a nakledildi.Orada beş sene hapis yattı.Sonra serbest bırakıldı.*Bağdat*'a döndü.

Hicrî 597 senesinde *Bağdat*'ta vefat etti. ³⁶

³² İbn Kutluboğa , *Tâcu't-terâcim*, 196; el-Bağdâdî,*Hediyye* , II ,106; ez- Ziriklî, *el-A'lâm* , VII , 27;Kehhâle,a.g.e, XI , 233;Nüveyhid, a.g.e., II , 614.

³⁴Serkis , *Mu'cem*, I , 1007.

³⁵el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 106.

³⁶ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 275-280; İbnu 'İmâd,*Şezerât* , VI , 537; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 520;Kehhâle, a.g.e., V,157; Nüveyhid,a.g.e., I , 268-269.

İlgili Eseri:

- _____ *Zadu'l-mesîr fi't-tefsîr* ³⁷
_____ *'Acâibu 'ulûmi'l-Kur'ân* ³⁸
_____ *Funûnu'l-efnân fi 'uyuni 'ulûmi'l-Ku'ân* ³⁹
_____ *Tuhfetu'l-erîb fi tefsîri'l-ğarîb* ⁴⁰
_____ *Nüzhetu'l-a'yun en-nevâzir fi 'ilmi'l-vucûhi ve'n-nezâir* ⁴¹

132/168 İbnu'l-Hatîr en-Nu'mânî (547 - 598 H./ 1152 - 1202 M.)

(ابن الخطير النعماني)

Zahîru'd-dîn Ebû 'Ali el-Hasen b. el-Hatîr b. Ebi'l-Hüseyn b. 'Ali el-Fârisî.

Tefsir, Fıkıh, Hilaf,Kelâm , Nahiv,Luğat, Mantık, Astronomi,Matematik ve Tıp dallarında ihtisası olan bir âlimdir.*Haneî* fukahasıdır.

Şiraz'da Fıkıh tahsili gördüğü için “ *el-Fârisî* “ lakabını almıştır.Şam'a gitmiş,Kudüs'de ikamet etmiştir.

Sultan Osmân b. Salahaddîn el-Eyyûbî'nin daveti üzerine *Mısır'a* gitti (593).

Hicrî 598 senesinde orada vefat etti. ⁴²

İlgili Eseri :

³⁷Bu eser ,1964 senesinde Dımeşk'te tab' edilmiştir.

³⁸Bu eser , *Sa'id Abdulfettah Aşur'un* tahkikiyle 1981 senesinde *Kâhire'de* tab' edilmiştir.

³⁹Bu eser , *Nureddin Itr'in* tahkikiyle , 1987 senesinde *Beyrut'ta* tab' edilmiştir.

⁴⁰Bu eser *Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın* tahkikiyle ,1986 senesinde *Riyad'da* tab' edilmiştir.

⁴¹Bu eser 1984 senesinde *Beyrut'ta* tab' edilmiştir.

⁴²el-Hamevî, *el-Üdebâ* , VIII , 100;İbn kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, 84; ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I, 135; Nüveyhid,a.g.e., I, 139; el-Bağdâdî,*Hediyye* , I,280; Kehhâle, III , 222.

_____ *Tefsîru'l-Kurân* ⁴³

133/169 'Ali b. 'Atîk (523-598 H./1129-1201 M.)

(علي بن عتيق)

Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Atîk b. 'Î sâ el-Ensârî , el-Kurtûbî.

Hadis, Kıraât ,Kelâm,Usûl ve Tıp dallarında ihtisası vardır.

Kurtubalıdır.İran'a gittiği kaydedilmektedir.

Hicrî 598 senesinde vefat etmiştir. ⁴⁴

İlgili Eseri: *kaynaklarda ilgili herhangi bir eserine rastlanmamıştır.*

134 /170 İbnu Feres (524-599 H. / 1130 - 1203 M.)

(ابن فرس)

Ebû Abdillah Abdulmun'im b. Muhammed b. Abdirrahîm b. muhammed b. el-Ferec b. Halef el-Ensârî el-Hazrecî.

Tefsir ,Fıkıh ve Nahiv ilimlerinde ihtisası vardır.

Mâlikî fukahasıdır. *Ğ imata*lıdır.Orada doğup, büyüştür.*Ceziretü Şakr*'da, *Vadî Âş*'da, *Ciyân*'da ve nihayet *Ğ imata*'da kadılık yapmıştır.

Hicrî 599 senesinde *Ğ imata*'da vefat etmiştir. ⁴⁵

İlgili Eseri:

_____ *Kitâbu ahkâmi'l-Kur'ân* ⁴⁶

⁴³el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 280.

⁴⁴ez-Zehebî,*Ma'rife*, III , 1119;Kehhâle,a.g.e.,VII , 145.

⁴⁵ed-Dâvûdî,*Tabakât* , I , 362; el- Bağdâdî,*Hediyye* , I ,629.

⁴⁶Hacı Halife, *Kesf*, I, 20.

135 /171 *İbnu Nüceyye* (508-599 H./ 1114 - 1202 M.)

(ابن نجية)

Zeynu'd-dîn Ebû'l-Hasen Ali b. ibrâhim b. Necâ b. Ğ anâyim el-Ensârî e-Dımeşkî.

Tefsir ve Fıkıh ilminde ihtisası vardır.Vâizdir.*Hanbelî* fukahasındandır.

Dımeşk'te doğdu.Orada yetişti.Va'z ve tefsir tedris etmekle meşğul oldu.

Nureddin Mahmut Zengi kendisini elçi olarak *Bağdat*'a gönderdi.Bir ara *Mısır*'a geçti.*Selahaddin Eyyübi*'nin iltifatlarına mazhar oldu.*Kudüs* feth edildiği zaman ilk cuma namazında va'z kürsüsünde konuştu.

Hicrî 599 senesinde vefat etti. ⁴⁷

İlgili Eseri: *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

136/172 *el-Ğ aznevî* (522 - 599 H./ 1128-1203 M.)

(الغزنوي)

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ğ aznevî.

Tefsir , Kıraât, Hadis ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir.*Hanevî* fukahasının büyüklerindendir.

Aslen *Haleplidir*.*Bağdat*'ta doğmuştur.*Kahire*'ye gitmiş oraya yerleşmiştir

Ebu'l-Hasen es-Sahavî ve *Ebû 'Amr b. el-Hâcib* gibi büyük âlimler kendisinin rahle-i tedrisinden geçmişlerdir.

Hicrî 599 senesinde *Kâhire*'de vefat etmiştir.⁴⁸

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

⁴⁷ el-Hamevî, *el-Üdebâ*, II , 221;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I,390; İbnu 'İmâd, *Şezerât* , VI , 554; el-Bağdâdî,*Hediyye* , I , 687; Kehhâle,a.g.e., VII , 5;Nüveyhid,a.g.e, I , 350.

⁴⁸İbn Cezerî, *Ğâye*, II , 286 ; ed-Dâvûdî,*Tabakât* , II ,291-292;İbn 'İmâd , *Şezerât* , VI , 557; el- Lüknevî ,*el-Fevâid* , 204; Nüveyhid, a.g.e., II , 654.

137/173 el-Merverûzî (? - 599 H./ ? - 1203 M.)

(المروروني)

Ebû Ca'fer Zahîru'd-dîn Muhammed b. Mahmûd el-Merverûzî , en-Nisâbûrî.

Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır.Şâfiî fukahasıdır.

Hicrî 599 senesinde vefat etmiştir.⁴⁹

İlgili Eseri :

_____ *el-Besâiru fî tefsîri'l-Kur'ân* ⁵⁰

⁴⁹el-Bağdâdî ,*Hediyye*, II ,105.Kehhâle,a.g.e, XII , 7; Nüveyhid ,a.g.e, II ,632.

⁵⁰Hacı Halife'nin beyanına göre bu eser bir kaç ciltten müteşekkil Farsça Kur'an tefsiridir.Bkz. *Keşf* , I / 246. .

C- Hicrî VII. Asır Müfessirleri (600 - 699)

1/174 el-İşbîlî (? - 602 H./ ? - 1206 M.)

(الاشبيلى)

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. İbrâhîm b. Sa'id el-Hevzenî, el-İşbîlî.

Kıraât ilminde ihtisas sahibidir.Nâzımdır.

Memleketinde ve *Sebe*'de Kıraât tedris etmiştir.Bir çok talebe yetiştirmiştir.

Hicrî 602 senesinde vefat etmiştir. ¹

İlgili Eseri :

_____ *Urcûze fî ğarîbi'l-Kur'ân* ²

2/175 en-Neyrîzî (? - 602 H./ ? - 1205 M.)

(النيريزي)

Erşedu'd-dîn Ebû'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali en-Neyrîzî.

Fıkıh,Tefsir ,Hadis ve Edebiyât dallarında ihtisası vardır.

Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.Kaynaklarda vefat tarihi hicrî

¹ İbnu'l- Cezerî ,*Ğaye*, II , 378-379;Kehhâle ,a.g.e, XIII ,223.

²Kehhâle , a.g.e., XIII , 223.

602,604 ve 652 gibi farklı farklı gösterilmektedir.³

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân*⁴

3 /176 *el-Fahr er-Râzî* (543-606 H./ 1149-1210 M.)

(الفخر الرازي)

Ebû 'Abdillah, Fahru'd-dîn, Ebû'l-Me'âlî , Muhammed b. 'Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. 'Ali et-Teymî , el-Bekrî

Tefsir,Kelâm,Fıkıh,usûl,Felsefe ve Tıp dallarında ihtisas sahibi bir âlimdir.Şâfi ulemasındandır.

Aslen *Taberistanlıdır.er-Reyy'de doğmuştur.Harzem,Maveraunnehr ve Horasan'a* rihle yapmıştır.Usta bir münüzaracı idi.Karşısında kimse duramazdı.*Mu'tezile* ile münazaraları meşhurdur. Zamanında akliyât ve nakliyâtta imam idi.

Hire'de tedrisle meşgul olmuştur.Hayatta iken kitapları insanlar tarafından mütalaa edilmeye başlanmıştı.

Hayatının sonlarına doğru va'z vermeye başlamıştı.Va'zlarına her kesimden halk iştirak ederdi.

Hicrî 606 senesinde vefat etmiştir.⁵

İlgili Eseri :

_____ *Mefâtihu'l-ğayb fî tefsîri'l-Kur'ân*⁶

³ ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I ,435; el-Bağdâdî, *Hediyye* I , 688;Kehhâle ,a.g.e, VII , 224; Nüveyhid,a.g.e., I , 377.

⁴el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 688.

⁵ez-Zehebî ,*Siyer* , XXI , 500; ed- Dâvûdî, *Tabakât*, 215-218 ; İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât* , VII , 40;el-Bağdâdî,*Hediyye*, II , 107; Kehhâle ,a.g.e., XI , 79 ;el-Hüseyn ez-Zehebî,*et-tefsîr ve'l-müfessirûn* , I ,290-296; Nüveyhid,a.g.e, II ,596;Cerrahoğlu ,İsmail,*Tefsir Tarihi* , II , 237-294;

⁶Bu eser 1990 tarihinde Beyrut'ta tab' edilmiştir.

_____ *Tefsîru sûreti'l-ihlâs* ⁷

_____ *Esrâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl* ⁸

_____ *Risâle fi't-tenbîh 'alâ ba'di'l-esrâri'l-mûde'a fi ba'di âyâti'l-Kurân* ⁹

_____ *Tefsîru sûreti'l-Fâtiha* ¹⁰

_____ *Tefsîru'l-Mu'avvizeteyn* ¹¹

4/177 **İbnu'l-Esîr** (544-606 H./1150-1210 M.)

(ابن الاثير)

Mecdu'd-dîn Ebû's-se'âdât el-Mübârek b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî, el-Cezerî , el-Erbilî.

Tefsir,Hadis ve Nahiv ilimlerinde ihtisası vardır.

Musul'a bağlı *Cezîretu İbni 'Ömer* beldesindedir.Orada doğmuş ve yetişmiştir.Daha sonra ailecek Musal'a yerleşmişlerdir.

Zengîler Devletinde idari vazifelerde bulunmuştur.Hayatının sonlarına doğru felç olmuş, eserlerini talebelerine dikte ettirmiştir.

Hicrî 606 senesinde vefat etmiştir.¹²

İlgili Eseri :

_____ *el-İnsâf fi'l-cem'i beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşâf* ¹³

⁷ Hacı Halife , *Keşf* , I , 449.

⁸ Bu eser 1301 senesinde tab' edilmiştir.

⁹ Bu eser zikri geçen *İhlâs Sûresi Tefsiri'nin* aynıdır.Bkz.Hacı Halife , *Keşf* , I , 449.

¹⁰ Hacı Halife , *Keşf* , I , 454.Kanaatimizce bu eser " *Tefsir-i Kebîr* " diye ma'ruf " *Mefâtihu'l-ğayb* " nam eserin " *Fâtiha* " tefsirinden ibarettir.

¹¹ Bu eser Süleymâniye Ktp. Pertev Paşa 647/ 6 'da kayıtlıdır.

¹² el-Hamevî, *el-Üdebâ*, XII , 74 ;ez-Zehebî,*Siyer* , XXI , 488;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 303-305; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 42;el-Bağdâdî, *Hediyye* , II , 2; Kehhâle, a.g.e., VIII , 174; Nüveyhid, a.g.e, II , 461-462 .

¹³ Hacı Halife , *Keşf* , I , 182.

5 /178 İbnu'r-Rebi' (528-606 H./ 1134-1210 M.)

(ابن ربيع)

Ebû 'Ali , Mecduddin Yahyâ b. er-Rebi' b. Süleymân b. Harrâz b. Süleymân el-Bağdâdî.

Tefsir,Fıkıh,Hilâf ve Usûl ilimlerinde ihtisası vardır.

Vasıt halkındandır.Orada doğmuş ve yetişmiştir.*Bağdat* ve *Nisabur*'da fıkıh tahsil etmiştir.

Bağdat'ta kadı naibliği yapmıştır.*Nizamiyye* medreselerinde tedriste bulunmuştur.

Hicrî 606 senesinde vefat etmiştir.¹⁴

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁵

6/179 el-Kasrî (? - 608 H./ ? - 1211 M.)

(القصرى)

Ebû Muhammed 'Abdulcelîl b. Mûsâ b. 'Abdi'lcelîl el-Ensârî, el-Evsî, el-Endelûsî , el-Kurtûbî.

Tefsir , Kelâm ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.*Mâlikî* fukahasındandır.Sûfidir.

Aslen *Kurtubalı*dır. *Mağrib*'e gitmiş, orada *Emir 'Abdulkerim*'in kasrında kaldığı için *el-Kasrî* nisbesini almıştır.

Hicrî 608 senesinde vefat etmiştir.¹⁶

İlgili eseri :

¹⁴eez- Zehebî,*Ma'rife* , III , 1162;İbnu'l- Cezerî,*Çâye*, II , 370 ; İbn Tağrî Berdî, *en-Nucâm* , VI , 199ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II ,365; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, V , 23;;Kehhâle,a.g.e., XI , 196 ; Nüveyhid, a.g.e., II, 729 .

¹⁵Nüveyhid, a.g.e., II , 729.

¹⁶ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, I , 256 ;Kehhâle ,a.g.e, V , .83-84; Nüveyhid, a.g.e., I , 256 .

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁷

7/180 *İbnu'l-Mer'e* (? - 611 H./ ? - 1214 M.)

(ابن المرأة)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. Muhammed b. Dehhâk el-Evsî, el-Mâlikî.

Tefsir,Fıkıh,Kelâm,Hadis ve Tarih dallarında ihtisas sahibidir.

Bir müddet *Malika*'da ikamet etmiş sonra *Mursiye*'ye gitmiştir.Hicrî 611 senesinde orada vefat etmiştir. ¹⁸

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

8/181 *İbnu'd-Dehhân* (532-612 H./ 1140-1215 M.)

(ابن الدهان)

Ebû Bekr , İbnu'd- Dehhân , Vecîhu'd-dîn el-Mübârek b. el-Mübârek b. Sa'îd.

Tefsir,Fıkıh,Nahiv,Luğat ,Sarf,'Arûz , Şi'r ,İ'râb,Kıraât ,Tıp , Astronomi ve tarih gibi dallarda ihtisas sahibidir.

Vasıt halkındandır.*Bağdat*'a yerleşmiştir.*Nizamiyye* medresesinde tedicine bulunmuştur.

Türkçe , Rumca , Farsça , Hameşçe ve Zencice bilirdi.

Hicrî 612 senesinde vefat etmiştir.¹⁹

İlgili Eseri : *Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.*

¹⁷Nüveyhid, a.g.e., I ,256.

¹⁸Kehhâle ,a.g.e, I , 130; Nüveyhid, a.g.e., I ,24.

¹⁹İbnu'l- Cezerî, *Çöy*, II , 41 ; ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 301-302; Kehhâle, a.g.e, VIII , 173; Nüveyhid,a.g.e, II , 461.

9/182 İbnu Havt (549-612 H./1154-1215 M.)

(ابن حوط)

Ebû Muhamméd 'Abdullah b. Süleymân b. Dâvûd b. Havtullah el-Ensârf , el-Hârisî , el-Endelûsî , el-Ündî

Hadis , Kıraât ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.Şâir ve hatiptir.

Ünde'de doğmuştur.

Kıraât ve Arap dili tedris etmiştir.İşbîliyye ve Kurtuba'da kadılık yapmıştır.

Hicrî 612 senesinde Ğarnata'da vefat etmiştir.²⁰

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

10/183 el-Vehrânî (? - 615 H./ ? -1219 M.)

(الوهراني)

Ebû Bekr 'Ali b 'Abdillâh b. el-Mubârek el-Vehrânî.

Tefsir ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.

Aslen Cezair'in Vehrân şehrindeydir.Dimesşk'de ikâmet etmiştir.Dimesşk'in köylerinden Dâriyâ'da hatiplik yapmıştır.

Hicrî 615 senesinde vefat etmiştir.²¹

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²²

²⁰ez- Zehebî ,*Siyer* , XXII , 41 ; İbnu'l- 'Îmâd , *Şezerât* , VII , 91 ;Kehhâle ,a.g.e, VI , 61 .

²¹ed-Dâvûdî ,*Tabakât* ,I , 413; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 705 ; Kehhâle , VII , 141; Nüveyhid, a.g.e., I , 368.

²²Hacı Halife , *Kesf* , I , 461. (*Tefsîru'l-Vehrânî*)

11/184 el-'Ukberî (538-616 H./1143-1219 M.)

(العكبري)

Muhibbuddin, Ebû'l-Bekâ, 'Abdullah b. el-Hüseyn b. 'Abdullah b. el-Hüseyn el-'Ukberî , el-Bağdâdî , el-Ezcî, ed-Darîr ,el-Hanbelî .

Tefsir,Kıraât,Nahiv,Fıkıh,Hadis,Matematik,Ferâiz,Edebiyat ve Luğat dallarında ihtisası vardır.

Aslen 'Ukbere köyündendir.Bağdat'ta doğmuştur.Hanbeliyyu'l-mezhebtir.

Edebiyatı İbnu'l-Haşşab'dan almıştır.Küçükken geçirdiği çiçek hastalığı sonrasında gözlerini kaybetmiştir.

Hicrî 616 senesinde vefat etmiştir.²³

İlgili Eseri :

_____ *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* ²⁴

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁵

12/185 el-Ğ âfikî (536-617 H./1142-1220 M.)

(الغافقي)

Ebû Muhammed 'Abdu'l-Kebîr b. Muhammed b. 'İsâ b. Muhammed b. Bakî , el-Ğ âfikî , el-Mursî.

Tefsir ve Hadis ilminde ihtisası vardır.Endülüis fukahasının ileri gelenlerindedir.

Mursiye halkındandır.İşbiliyye'de ikâmet etmiştir.Runde'de kadılık , Kurtuba'da kadı naibliği yapmıştır.

Hicrî 617 senesinde vefat etmiştir.²⁶

²³ez-Zehebî , *Seyr* , XXII , 91; ed-Dâvûdî, *Tabakât* , 231-234 ; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , VII ,121 ; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I ,459; Kehhâle ,a.g.e, VI , 46; Nüveyhid,a.g.e., I , 307.

²⁴Bu eser Ali Muhammed Becâvî'nin tahkikiyle tab' olunmuştur.Basım yeri ve tarihi yok.

²⁵Hacı Halife bu eseri bir önceki eserin aynısı olarak vermektedir.Bkz. *Keşf* , I , 453.

²⁶ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , , I , 337; Nüveyhid, a.g.e., I , 296.

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ²⁷

13/186 *Necmuddîn el-Kübrâ* (545-618 H./1145-1221)

(نجم الدين الكبرى)

Ebû'l-Cennâb Ahmed b. 'Ömer b. Muhammed b. 'Abdillah el-Hayvekî.

Tefsir ve Hadis ilimlerinde ihtisas sahibidir.Şafîî fukahasıdır.

Harzem köylerinden *Hayvek*'de doğdu.*Kâhire, İskenderiyye, İsbekân, Hemedân* ve *Nisabur*'a rihle yaptı.

Zamanında *Harzem* şeyhi idi.Sûfiyyenin ileri gelenlerindendi.

Tatarlar *Harzem*'i işgal ettiklerinde seksen kadar müridiyle onlara karşı verdiği mücadele sonunda müridleriyle beraber şehit düştü.²⁸

İlgili Eseri :

_____ *'Aynu'l-hayât fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* ²⁹

15/188 *et-Tâî* (? - 620 H. / ? -1223 M.)

(الطائي)

Ebû İshâk , İbrâhîm b. Muhammed b. İbâhîm b. 'Uleyb et-Tâî.

Tefsir,Kıraât , Hadis ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.

Endülüüs'ün *Kaytaca* bölgesi halkındandır.

Memleketinde Kıraât tedris etmiştir.

²⁷*ed-Dâvûdî* 'nin beyanına göre müellif, bu tefsirinde,*İbn-İ 'Atiyye* 'nin tefsiriyle *ez-Zemahşerî*'nin tefsirini mezc etmiş.Bkz.a.y.

²⁸ *ez-Zehabî,Siyer* , XXII , 111;*ed-Dâvûdî,Tabakât* , I , 58-60;İbnu'l- 'Îmâd,*Şezerât* , VII , 141;el- Bağdâdî,*Hediyye* , I , 90; *Kehhâle* , a.g.e., II , 34.

²⁹*Bu eserin*, Süleymaniye Ktp. ,Hayri Efendi ,180 ve Damad İbrahim Paşa 153'te nüshaları mevcuttur.Bu eserle ilgili değerlendirme için bkz. Özgel İshak , a.g.e, s.212-213.

Hicrî 20 senesinde vefat etmiştir. ³⁰

İlgili Eseri :

_____ *Muhtasâru tefsîri İbni 'Atiyye* ³¹

16/189 **İbnu Cüzey** (? - 620 H./ ? -1223 M.)

(ابن جزى)

Ebû Ahmed b. Cüzey b. Kelbî el-Mâlikî.

Tefsir ve Fıkıh ilminde ihtisası vardır.

Son derece zâhid ve mutteki bir zattı.

Hicrî 620 senesinde vefat etti. ³²

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân el-'Azîz* ³³

17/191 **İbnu Teymiyye** (542-622 H. /1148-1225 M.)

(ابن تيمية)

Fahru'd-dîn, Ebû 'Abdillah , Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed b. el-Hadır b. 'Ali b. 'Abdillah el-Harrânî.

Tefsir ve Fıkıh ilminde ihtisası vardır. *Hanbelî* fukahasındandır.

Harran'da doğdu. *Bağdat*'a giti. Oranın alimlerinden istifade etti. *Harran*'a döndü. *Harran*'ın şeyhi, âlimi ve hatibi idi.

Hicrî 622 senesinde *Harran*'da vefat etti. ³⁴

³⁰ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I , 16; Nüveyhid, a.g.e., I , 19.

³¹Nüveyhid, a.g.e, I ,19.

³²ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I , 102; Nüveyhid, a.g.e., I , 32.

³³Nüveyhid, a.g.e, I , 32.

³⁴ez-Zehbî,*Siyer* , XXII , 288;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 144-146; İbnu'l- 'Îmâd , *Şezerât* , II , 179 ;Kehhâle,a.g.e., IX , 280 ; Nüveyhid,a.g.e, II , 526.

İlgili Eseri :

_____ *et-Tefsîru'l-kebîr* ³⁵

18/192 *er-Râfi'î* (557- 623 H./ 1162- 1226 M.)

(الرافعي)

Ebû'l-Kâsım, 'Abdulkerîm b. Muhammed b. 'Abdilkerîm b. el-Fadl b. el-Hasen er-Râfi'î, el-Kazvînî .

Fıkıh,Usûl,Hadis,Tefsir ve Tarih dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasının ileri gelenlerindedir.

Tefsir ve Hadis dersleri verirdi.

Hicrî 623 senesinde *Kazvin*'de vefat etmiştir. ³⁶

İlgili Eseri :

_____ *el-'Emâlî eş-şâriha 'alâ müfredâti'l-fâtiha* ³⁷

19/193 *el-Cemâl el-Mısırî* (555 - 623 H./ 1160-1226 M.)

(الجمال المصري)

Cemâluddîn Ebû Muhammed , Yûnus b. Bedrân b. Feyrûz b. Sâ'id b. Ğ âlî b. 'Alî el-Kureşî, eş-Şeybî ,el-Hicâzî , el-Mısırî , ed-Dimeşkî.

Tefsir , Fıkıh âlimi ve Ferâiz dallarında ihtisası vardır.Şâfiî fukahasıındandır.

Hicrî 555 de *Mısır*'da doğmuşur.*Melik 'Âdil*'in elçisi olmuş, *el-Emîniyye* ve *el-'Âdiliyye* medreselerinde ders okutmuştur.Şam'da *Kâdı'l-kudat*'lık yapmıştır.

Tefsir dersleri verirdi.Kur'ân'ın tamamının tefsirini bitirdikten sonra vefat hicrî 623 senesinde vefat etmiştir. ³⁸

³⁵ ed-Dâvûdî , *Tabakât* , II , 146.

³⁶ ed-Dâvûdî , *Tabakât* , I , 241-244;İbnu'l- 'Îmâd , *Şezerât* , VII , 189;el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 609 ; Kehhâle ,a.g.e, VI , 3; Nüveyhid, a.g.e., I ,298.

³⁷Hacı Halife , *Kesf* , I , 164.

³⁸ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 384; İbnu'l- 'Îmâd , *Şezerât* , VII , 197 ;el-Bağdâdî, *Hediyye* , II

İlgili Eseri: Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

20/194 el-'Alyâbâdî (628/1233 den sonra)

(العليابادي)

Husâmuddîn Muhammed b. 'Osmân b. Muhammed el-'Alyâbâdî, es-Semerkindî.
Fıkıh ve Tefsir dallarında ihtisası vardır.Haneî fukahasındandır.

Vefat tarihi bilinmemektedir.Ancak hicrî 628 de hayatta olduğu kaydedilmektedir .³⁹

İlgili Eseri :

_____ Matla'u'l-me'ânî ve menbe'u'l-mebânî fî tefsîri'l-Kur'ân ⁴⁰

21/195 eş-Serbeşî (550-629 H./ 1155-1231 M.)

(الشربشي)

Muvaffaku'd-dîn Ebû'l-Kâsım, 'Îsâ b. 'Abdil'azîz b. 'Îsâ b. 'Abdilvâhid b.
Süleymân el-Lahmî , eş-Şerbeşî , el-İskenderânî .

Kıraât ,Hadis , Nahiv ve Luğat ilimlerinde ihtisası vardır.

Hicrî 629 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

İlgili Eseri :

_____ el-Câmi'u'l-ekber ve'l-bahru'l-ezher fî'l-kıraât ⁴²

_____ el-Muhtasar fî'l-kıraâti'l-'aşr ⁴³

, 572 ; Nüveyhid, a.g.e., II , 750.

³⁹el- Bağdâdî , *Hediyye* , II , 112 ; Kehhâle ,a.g.e, X , 286;Nüveyhid, a.g.e., II , 573-574.

⁴⁰Hacı Halife , *Keşf* , II , 1721.

⁴¹ez-Zehebî ,*Ma'rife* , III , 1206 ;İbnu'l- Cezerî ,*Çâye.*, I , 609-611 ;el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 808 ; Kehhâle ,a.g.e, VIII , 26-27.

⁴²ez-Zehebî, *Ma'rife*, III ,1213.

⁴³el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 808.

22/196 el-Mavsîlî (551-630 H./1156-1233 M.)

(الموصلي)

Ebû Muhammed el-Mu'âfâ b. İsmâ'il b. el-Hüseyn el-Mavsîlî .

Tefsir ,Fıkıh , Hadis ve Edebiyat dallarında ihtisası vardır Şâfiî fukahasıdır.

*Mavsîlî*dir.Oranın âlimlerinden ilim almıştır.

Hicrî 630 senesinde orada vefat etmiştir.⁴⁴

İlgili Eseri :

_____ *Nihâyetu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurân* ⁴⁵

23/197 İbnu Muğâyid (558-631 H./1163-1234 M.)

(ابن مغايط)

Ebû 'Abdillah , Muhammed b. 'Ömer b. Yûsuf el-Ensârî, el-Kurtubî,el-Mâlikî .

Tefsir,Kıraât ve dallarında ihtisası vardır.*Mâlikî* fukahasıdır.

Kurtuba'da doğmuştur.*Fas*'da yetişmiştir.*Mekke* ve *İskenderiyye*'de ilim tahsil etmiştir.

Meşhûr bir mukrî, *Mâlikî* fıkına vâkıf, Arap dilinde mâhir ve tefsirde yed-i tûlâ sahibi idi.

Hicrî 631 senesinde *Mısır*'da vefat etti.⁴⁶

İlgili Eseri : Kaynaklarda ilgili eserine rastlanmamıştır.

⁴⁴ed-Dâvûdî, *Tabakât* , II , 322 -323 ; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât* , VII , 250.Kehhâle ,a.g.e, XII , 301-302; el-Bağdâdî,*Hediyye* , II , 465; Nüveyhid , a.g.e., II , 680 .

⁴⁵Hacı Halife, *Keşf* , I , 1987.

⁴⁶ez- Zehebî ,*Ma'rife*, III , 1270 ; İbnu'l- Cezerî, *Çöze*, II , 219 ; ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 221-222;İbnu'l- 'İmâd ,*Şezerât* , V , 97 ; Nüveyhid , a.g.e., II , 597.

24/198 es-Sühreverdi (539-632 H./ 1145-1234 M.)

(السهروردي)

Şihâbuddîn Ebû Hafs, ‘Ömer b. Muhammed b. ‘Abdillah b. Muhammed b. ‘Abdillah b. ‘Amveyh el-Kureşî , et-Teymî , el-Bekrî , es-Suhreverdi , eş-Şâfiî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.Şâfiî fukahasıdır. Vâizdir. Ve sûfîlerin büyüklerindedir.

Sühreverd'de doğdu.Bağdat'a gitti. Orada Şeyhlerin şeyhi diye ünlendi.Halifenin elçisi oldu.

Ahir ömründe felç oldu.

Hicrî 632 senesinde vefat etti.⁴⁷

İlgili Eseri :

_____ *Buğyetu'l- (Nuğbetü'l-) beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* ⁴⁸

25 /199 es-Safrâvî (544-636 H./ 1149-1238 M.)

(الصفراوي)

Cemâluddîn Ebû'l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. ‘Abdilmecîd b. İsmâil b. ‘Osmân b. Yûsuf b. Hüseyin b. Hafs el-İskenderî .

Kıraât,Fıkıh ve Luğat ilimlerinde ihtisas sahibidir.

Hicrî 636 senesinde *İskenderiyye*'de vefat etmiştir.⁴⁹

İlgili Eseri :

⁴⁷ed- Dâvûdî, *Tabakât* , II , 12-13;İbnu'l- ‘İmâd ,*Şezerât* , VII , 268;Kehhâle,a.g.e, VII , 313 ;Nüveyhid, a.g.e., I , 400-401 .

⁴⁸Bu eserin yazma nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşirağa 24, Musalla Medresesi 1918, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi 3801 ve Edirne Selimiye Kütüphanesi 206 no'larda mevcuttur.

⁴⁹ez-Zehbî , *Ma'rife* , III , 1229, *Siyer* , XXIII , 41-42; İbnu'l- Cezerî, *Ğâye* , I , 373 ; İbn u'l- ‘İmâd , *Şezerât* , V , 180; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 524 ; Kehhâle ,a.g.e, V , 152.

_____ *el-I'lân fi'l-kiraât* ⁵⁰

_____ *et-Takrîb ve'l-beyân fi ma'rifeti şevâzzi'l-Kur'ân* ⁵¹

26/200 *el-Harrâlî* (? - 637 H./ ? -1241 M.)

(الحارالي)

Ebû'l-Hasen 'Ali b. Ahmed b. el-Hasen b. İbrâhîm et-Tecîbî , el-Harrâlî.

Tefsir,Fıkıh,Kelâm,Mantık ve Arap dili dallarında ihtisası vardır.

Aslen *Endülüs*'ün *Mürsiye* bölgesindedir.*Merrâkeş*'de doğmuş, yetişmiş ve öğrenim görmüştür.

Cezair, *Mısır* ve *Şam*'a gitmiş buralarda bir müddet ikamet etmiştir.

Hicrî 637 senesinde *Hama*'da vefat etmiştir.⁵²

İlgili Eseri :

_____ *Miftâhu'l-bâbi'l-mukfel li fehmi'l-Kurâni'l-münzel* ⁵³

27/201 *eş-Şeyhu'l-Ekber İbnu'l- 'Arabî* (560-638 H./ 1165-1240 M.)

(الشيخ الاكبر ابن العربي)

Muhyiddîn eş-Şeyhu'l-ekber Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdillah et-Tâî , el-Mursî .

Tefsir,Fıkıh,Hadis dallarında ihtisas sahibidir.Meşhur sûfidir.

Endülüs'ün *Mürsiye* bölgesinde doğmuştur.

İşbîliyye'de fıkıh ve hadis tedris etmiştir.

Mısır, *Hicaz*, *Şam*, *Anadolu* ve bir çok İslâm ülkesini gezmiş fikirlerini

⁵⁰Brockelmann ,GAL, I , 410.

⁵¹Brockelmann ,GAL, I , 410.

⁵²İbn Tağrî Berdî, *en-Nucâm* , VI , 317; ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I , 392-393;İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , VII , 330; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 707; Nüveyhid, a.g.e., I , 352.

⁵³Brockelmann ,GAL, I ,414.

oralarda yaymıştır.

Bir ara fikirleri doyasıyla *Mısır*'da hapsedilmiş, ancak *Mâliki* fukahasının ileri gelenlerinden 'Ali b. Ebî Nasr'ın tavassutu ile kurtulmuştur. Daha sonra *Dimeşk*'e yerleşmiştir.

Hicrî 638 senesinde *Dimeşk*'te vefat etmiştir.⁵⁴

İlgili Eseri :

_____ *el-Cem'u ve't-tafsîl fî esrâri me'âni't-Tenzîl*⁵⁵

_____ *Kitâbu'l-müsellesâti'l-vârideti fî 'l-Kurâni'l-Kerîm*

_____ *Kitâbu'l-musebbe'âti'l-vârideti fî 'l-Kurâni'l-Kerîm*

_____ *er-Remzu fî hurûfi evâili's-süver*

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*⁵⁶

28/202 **İbnu Teymiyye** (581-639 H./ 1185-1241 M.)

(ابن تيمية)

Ebû Muhammed, Seyfuddîn, 'Abdulğânî b. Muhammed b. el-hadır b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî, el-Hanbelî.

Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır. *Hanbelî* fukahasındandır. *Harran* hatibidir.

Hicrî 581 senesinde *Harran*'da doğmuştur.

Babasından ilim almıştır. *Bağdat*'a gitmiş orada hadis semaında bulunmuştur.

Harran'a dönünce babasının yerine geçmiş, Tefsir derseri vermiş, fetva , va'z ve hitabet görevlerinde bulunmuştur.

⁵⁴es-Safedî, *el-Vâfi* , IV , 173; İbn Tağrî Berdî, *en-Nucûm* , VI , 339; İbnu'l- 'Îmâd, *Şezerât* , VII , 332; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 114; Kehhâle ,a.g.e, XI , 40; Nüveyhid, a.g.e., II , 581-582.

⁵⁵Bu ve müteakip eserler için bkz. el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 114.

⁵⁶Bu eser 1988'de Beyrut'ta tab' edilmiştir.

Hicrî 639 senesinde *Harran*'da vefat etmiştir. ⁵⁷

İlgili Eseri :

____ *ez-Zâid 'ala tefsîri'l-vâlid* ⁵⁸

29/203 **İbnu Yûnus** (551-639 H./ 1156-1242 M.)

(ابن يونس)

Kemâludîn Ebû 'İmrân Mûsâ b. Yûnus b. Muhammed b. Men'a b. Mâlik el-Mavsilî.

Tefsir,Fıkıh,Usûl,Felsefe,Matematik,Astronomi,Tıp ve Musiki dallarında ihtisas sahibidir.

Musul'da doğmuştur.Orada ve *Nizamiyye* medreselerinde tahsil görmüştür.

Zimmilere Tevrat ve İncili şerh edermiş.

Hicrî 639 senesinde *Musul*'da vefat etmiştir.⁵⁹

İlgili eseri :

____ *Keşfu'l-müşkilât ve îdâhu'l-mu'delât fî tefsîri'l-Kur'ân* ⁶⁰

30/204 **eş-Şeybânî** (v. 640/1242 den sonra)

(الشيباني)

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî.

Tefsir ilminde ihtisası vardır.Şi'a ulemasındandır.

Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmiyor.Ancak hicrî 640 tarihinde

⁵⁷ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 331-332 ; İbnu'l- 'İmâd ,*Şezerât*, VII , 354; el- Bağdâdî, *Hediyye*, I , 598;Kehhâle ,a.g.e, V , 276;Nüveyhid, a.g.e., I , 292.

⁵⁸Nüveyhid, a.g.e., I , 292.

⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât* , V , 311;ed-Dâvûdî,*Tabakât*, II , 343;İbnu'l- 'İmâd ,*Şezerât*, VII , 356; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 479; Kehhâle ,a.g.e, XIII , 51;Nüveyhid, a.g.e., II , 693.

⁶⁰el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 693.

ber-hayat olduğu kayıtlı. ⁶¹

İlgili Eseri :

_____ *Nehcu'l-beyân 'an keşfi me'âni'l-Kur'ân* ⁶²

31/205 **el-Hemezânî** (?- 643 H./ ? - 1245 M.)

(الهمذاني)

Müntecebuddîn , Ebû Yûsuf, el-Münteceb b. Ebi'l-'Îz b. Reşîd el-Hemezânî.

Tefsir,Kıraât ve Nahiv dallarında ihtisası vardır. Mutasavvıftır.

Mısır ve Dimeşk'te okumuştur.Sonra *Dimeşk*'te Kıraât tedris etmiştir.

Hicrî 643 senesinde *Dimeşk*'te vefat etmiştir. ⁶³

İlgili Eseri :

_____ *ed-Durretu'l-ferîde fî şerhi'ş-Şâtibiyye* ⁶⁴

_____ *el-Ferîd fî i'râbi'l- Kur'âni'l-Mecîd* ⁶⁵

32/206 **es-Sahâvî** (585-643 H./1163-1245 M.)

(السخاوي)

'Alemu'd-dîn Ebû'l-Hasen, 'Ali b. Muhammed b. 'Abdissamed b. 'Abdilahad b. 'Abdilğalib el-Hemedânî , el-Mısırî , es-Sehâvî , eş-Şâfîî.

Kıraât,Tecvîd ,Kelâm,Tefsir ,Hadis , Usûl ,Nahiv ve Luğat dallarında ihtisas sahibidir.

⁶¹Kehhâle ,a.g.e, IX , 194; Nüveyhid, a.g.e., II , 516.

⁶²Nüveyhid, a.g.e., II ,516.

⁶³ ez-Zehebî, *Siyer*, XXIII , 219; *Ma'rife*, III , 1260-1261; İbnu'l- Cezerî, *Öze*, II ,310-311;İbnu'l- 'İmâd,*Şezerât* , VII , 393 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 472; Kehhâle ,a.g.e,XIII , 7;Nüveyhid, a.g.e., II , 685.

⁶⁴Hacı Halife, *Keşf*, I , 648.

⁶⁵el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 472.

Mısır'ın *Sehâ* bölgesinde doğmuştur.Kâhire ve İskenderiyye'de öğrenim görmüştür.Dimeşk'te ikamet etmiştir.Orada *Benî Umeyye Camiinde* kırk sene ders vermiştir.

Hicrî 643 senesinde orada vefat etmiştir. ⁶⁶

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁶⁷

___ *Cemâlu'l-kurrâ'* ⁶⁸

33/207 **ez-Zemlekânî** (? - 651 H./ ? - 1253 M.)

(الزمكاني)

Kemâluddîn Ebû'l-mekârim Ebû Muhammed İbnu Hatip Zemlekâ 'Abdulvâhid b. 'Abdilkerîm b. Halef el-Ensârî , ez-Zemlekânî , eş-Şafîî.

Tefsir,Nahiv ve Edebiyat dallarında ihtisası vardır.Şafîî fukahasındandır

Hicrî 651 senesinde *Dimeşk*'te vefat etmiştir.⁶⁹

İlgili Eseri :

___ *Nihâyet't-te'mîl fî esrâri't-Tenzûl* ⁷⁰

34/208 **İbnu Teymiyye** (590-653 H./ 1194-1255 M.)

(ابن تيمية)

Mecduddîn Ebû'l-Berekât 'Abdusselâm b. 'Abdillâh b. el-Hadır b. Muhammed b. 'Ali b. Teymiyye el-Harrâni, el-Hanbelî.

⁶⁶ ez-Zehabî, *Ma'rife*, III , 1245 ; İbnu'l- Cezerî, *Çöze*, I , 568-5571; Kehhâle ,a.g.e, VI , 209;Nüveyhid, a.g.e, I , 378.

⁶⁷Hacı Halife, *Keşf*, I , 448. (*Tefsîru's-Sahavî*)

⁶⁸Bu eser , Dr. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle iki cild halinde *Mekke*'de *Mektebutu't-turâs* tarafından 1408/ 1987 senesinde tabedilmiştir.

⁶⁹el-Bağdâdî, *Hediyye*, I ,635;Kehhâle ,a.g.e, VI , 209;Nüveyhid, a.g.e., I , 335-336;

⁷⁰Hacı Halife, *Keşf*, II , 1987.

Tefsir,Kıraât,Fıkıh,Hadis , Usûl ve nahiv dallarında ihtisası vardır. Hanbelî fukahasıdır.Şeyhu'l-İslâm İbnu Teymiyye'nin dedesidir.

Harran'da doğmuştur.Bağdat'a gitmiş orada altı sene kalmıştır.Sonra Harran'a dönmüştür.

Hicrî 653 senesinde Harran'da vefat etmiştir.⁷¹

İlgili Eseri :

_____ *Urcûze fî 'l-kıraât* ⁷²

35/209 **İbnu Dille** (? - 653 H./ ? - 1255 M.)

(ابن دلة)

Cemâluddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî'l-mekârim el-Vâsıtî , el-Hayyât .

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Kıraât tedris etmiştir.

Hicrî 653 senesinde vefat etmiştir.⁷³

İlgili Eseri :

_____ *el-Mebhere fî'l-kıraâti'l-'aşr* ⁷⁴

36/210 **Sibtu İbnu'l-Cevzî** (581 - 654 H./ 1185 -1256 M.)

(سبط ابن الجوزي)

Şemsuddîn Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızgılî el-Muverrih ed-Dimeşkî

⁷¹ ez-Zehabî,Siyer, XXIII , 291;Ma'rife, III , 1295-1297;İbnu'l- Cezerî,Çağ, I , 385-386; İbn Tağrî Berdî,en-Nucûm, V , 270; ed-Dâvûdî,Tabakât , I , 306;el- Bağdâdî, Hediyye, I , 575 ;Kehhâle ,a.g.e, V , 227;Nüveyhid, a.g.e., I , 283 .

⁷²İbnu'l- Cezeri, Çağ, I , 386.

⁷³ez- Zehabî, Ma'rife, III , 1331-1332; es-Safedî,el-Vâfi , IV , 184; İbnu'l- Cezerî, Çağ, II , 212;Kehhâle ,a.g.e, II , 160.

⁷⁴Hacı Halife, Keşf, II , 1583.

Tefsir ,Hadis ve Tarih dallarında ihtisası vardır.

Bağdat'ta doğmuştur.*Dimeşk*'a gitti.Orada ders verdi.Fetva makamını ihraz etti.İdareciler katında saygıdeğer bir zattı.

Hicrî 654 senesinde vefat etti. ⁷⁵

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* ⁷⁶

37/211 *el-Mursî* (570-655 H./ 1174-1257 M.)

(المرسي)

Şerefuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah b. Muhammed b. Ebî'l-Fadl el-Mursî , el-Endelûsî , es-Sülemî.

Tefsir,Fıkıh,Hadis,Nahiv ve Belâğât dallarında ihtisası vardır.

Mursiye'de doğmuştur.*Mısır*'a , *Hicaz*'a ve *Irak*'a gitmiş, *Bağdat*'ta ikamet etmiştir.*Nizamiyye* medreselerinde tadrise bulunmuştur.

Hicrî 655 senesinde vefat etmiştir. ⁷⁷

İlgili Eseri :

_____ *Reyyu'z-zamân fî tefsîri'l-Ku'ân* ⁷⁸

_____ *et-Tefsîru'l-evsat* ⁷⁹

_____ *et-Tefsîru's-sağir*

⁷⁵İbn Kutluboğa ,*Tâcu't-terâcim*, s.287-288;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 383; el-Lüknevî, *el-Fevâid*,s. 230; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 554;Nüveyhid, a.g.e. ,II , 748 .

⁷⁶Hacı Halife, *Keşf*, I ,448.

⁷⁷İbn Tağrî Berdî, *en-Nucûm*, VII / 59 ;ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, II , 172; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 125 ; *Kehhâle* ,a.g.e, X ,244.

⁷⁸Hacı Halife, *Keşf*, I , 604.

⁷⁹Bu ve müteakip eser için bkz. Nüveyhid, a.g.e., I ,560

38/212 ez-Zincânî (573-656 H./1175 -1258 M.)

(الزنجاني)

Ebû's-Senâ Muhammed/ Mahmud b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr ez-zincânî .

Tefsir,Fıkıh,Usûl ve Hilâf dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasındandır.

Nizâmiyye ve Mustansırıyye medreselerinde ders vermiştir.Bir müddet i kadılığı yapmış ve azledilmiştir.

Hicrî 656 senesinde *Tatarlar (Moğollar)* tarafından şehid edilmiştir.⁸⁰

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kurân* ⁸¹

39/213 el-Fâsî (580-656 H./1184-1258 M.)

(الفاسي)

Cemâluddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Hasen b. Muhammed b. Yûsuf el-Fâsî.

Kıraât,Fıkıh ve Usûl dallarında ihtisası vardır.

Hicrî 580 senesinde *Fas'da* doğmuştur.*Mısır'a* ve *İskenderiyye'ye* gitmiş Kıraât tahsil etmiştir.

Hicrî 656 senesinde vefat etmiştir.⁸²

İlgili Eseri :

_____ *el-Leâlî 'l-ferîde fî halli kasîdeti's-Şâtıbiyye* ⁸³

⁸⁰ İbn Tağrî Berdî, en-Nucûm, VII , 68;ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , II , 310;ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII , 37; Kehhâle, a.g.e., XII , 148.

⁸¹Nüveyhid, a.g.e., II , 660.

⁸²ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1329-1330; es-Safedî, *el-Vâfi* , II , 354 ;İbnu'l- Cezerî, *Ğâye*, II , 122-123; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât*, VII , 490 ;Kehhâle, a.g.e., IX , 220.

⁸³Hacı Halife , *Keşf* , II , 1534.

40/214 İbnu'l-Cevzî (580-656 H./ 1185-1258 M.)

(ابن الجوزي)

Muhyiddîn Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. 'Ubeydillâh b. 'Abdillah el-Kureşî, et-Teymî, el-Bekrî , el-Bağdâdî, el-Hanbelî.

Tefsir,Hadis,Fıkıh ve Usûl ilimlerinde ihtisas sahibidir.*Hanbelî* fukahasıdır.

Bağdat'ta doğmuştur.Meşhûr allame *Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî*'nin oğludur.İlk tahsilini babasının yanında yapmış, sonra *Vasıt*'a gitmiş orada tamamlamıştır.

Halife Mustansır'ın elçisi , hisbe ve vakıflardan sorumlu nâzırı olmuştur.

Kendi adına bir medrese inşa ettirmiştir . *el-Medresetu'l-Cevziyye* .*Bağdat*'ta *Mustansiriyye* medresesinde ders vermiştir.

Hicrî 656 senesinde kendisi ve üç oğlu *Hülagu* ve adamları tarafından şehid edilmiştir.⁸⁴

İlgili Eseri :

_____ *Me'âdinu'l-ibrîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* ⁸⁵

41/215 Ebû Şâme (599- 660 H./ 1202-1267 M.)

(ابو شامة)

Şihâbu'ddîn Ebû Muhammed Ebu'l-Kâsım 'Abdu'r-Rahmân b. 'İsmâil b. İbrâhim b. 'Osmân b. Ebî Bekr b. 'Abbâs el-Makdisî , ed-Dimeşkî.

Tefsir,Kıraât ,Hadis,Fıkıh,Usûl ve Tarih dallarında ihtisası vardır.

Kıraât şeyhi idi. Bir çok talabe yetiştirmiştir.

Hicrî 660 senesinde vefat etmiştir. ⁸⁶

⁸⁴ İbn Tağrî Berdî, en-*Nucûm*, VII , 66;ed-Dâvûdî, *Tabakât* , II , 386; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 555 ; Kehhâle ,a.g.e, XIII , 307; Nüveyhid, a.g.e., II , 745-746 .

⁸⁵ el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 555.

⁸⁶ ez-Zehbî, *Ma'rife*, III ,1334; es-Safedî, *Vâfi*, II , 269; İbnu'l- Cezerî, Ğaye, I ,365-366 ; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 268; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, V, 553.

İlgili Eseri :

_____ *İbrâzu'l-me'ânî fî hirzi'l-emânî fî'l-kıraât* ⁸⁷

_____ *el-Murşidü'l-vecîz fî eşyae tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz* ⁸⁸

_____ *Müfredâtu'l-kurrâ'* ⁸⁹

42/216 **İbnu 'Abdi's-Selâm** (577-660 H./1181- 1262 M.)

(ابن عبد السلام)

'İzzuddin Ebû Muhammed 'Abdul'azîz b. 'Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım b. el-Hasen b. Muhammed b. el-Muhezzeb es-Sülemî , ed-Dımeşkî , eş-Şâfiî.

Tefsir,Fıkıh,Usûl ve Arap dili dallarında ihtisası vardır.

Aslen Mağriblidir.Dımeşk'te doğmuştur.Bağdat'a gitmiş, Dımeşk'e döndüğünde Emevî Camisinin hatibliğini üstlendi.Mısır'a gitti. orada da hatiblik ve kade görevlerini üstlendi.

Hicrî 660 senesinde Kahire'de vefat etti. ⁹⁰

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ⁹¹

⁸⁷Bu eser İbrahim Atve Avd 'ın tahkikiyle 1982 senesinde Kahire'de tab'edilmiştir.

⁸⁸Bu eser Dr.Tayyar Altıkulaç tarafından tahkik edilmiş,birinci baskısı 1975 senesinde Beyrut'ta *Dâru Sadr* tarafından, ikinci baskısı 1986 senesinde T.D.V. tarafından yapılmıştır.

⁸⁹Hacı Halife, *Keşf* , II , 1773.

⁹⁰İbn Tağrî Berdî, en-*Nucûm*, VII , 208; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 522;el- Bağdâdî, *Hediyye*, I , 580;Kehhâle ,a.g.e, V , 249; Nüveyhid, a.g.e. , I ,287-288 .

⁹¹Hacı Halife, *Keşf* , I , 438.

43/217 er-Res'anî (589-661 H./ 1193-1263 M.)

(الرسعني)

'İzzuddîn Ebû Muhammed 'Abdurrezzâk b. Rızku'llâh b. Ebî Bekr b. Halef er-Res'ayni , el-Hanbelî.

Tefsir ,Hadis,Fıkıh,Kelâm ve Edebiyât dallarında ihtisası vardır.*Hanbelî* fukahasıdır.

*Re'su 'ayn 'da*⁹² doğmuştur.*Bağdat , Dimeşk ve Haleb'e* gitmiştir.

Mavsil'de Daru'l-hadis meşihatini ihraz etmiştir.

Hicrî 661 senesinde *Sincar'da* vefat etmiştir.⁹³

İlgili Eseri :

_____ *Rumûzu'l-kunûz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* ⁹⁴

_____ *Durretu'l-Kârî'* ⁹⁵

_____ *Metâli'u envâri't-Tenzîl ve mefatihu esrâri't-te'vîl* ⁹⁶

44 /218 el-'Irâkî (580-667 H./ 1184-1268 M.)

(العراقي)

Ahmed b. Es'ad el-'Irâkî .

'*Ulumu'l-Kur'ân* dalında ihtissası vardır.

Hicrî 667 senesinde vefat etmiştir.⁹⁷

⁹² *Harran'*la *Nusaybin* arasında büyük bir yerleşim birimi .el-Hamevî, *el-Büldân* , III / 14.

⁹³ ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 300; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât*, VII , 529; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 566;Kehhâle ,a.g.e, V , 217-218; Nüveyhid, a.g.e., I, 281 .

⁹⁴Hacı Halife, *Keşf* ,I , 913.

⁹⁵Hacı Halife, *Keşf*, I , 743.

⁹⁶Hacı Halife, *Keşf* , II , 1715.

⁹⁷Kehhâle , *Keşf* , I , 162.

İlgili Eseri :

___ *Esbâbu nuzûli'l-Kurân bi'l-âyeti'l- Kur'âniyye ve'l-kasasi'l-Furkâniyye* ⁹⁸

45/219 **İbnu'l-Kallâl** (668/ 1270 den sonra)

(ابن القلال)

Zeynuddîn Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Abdillah et-Tayyib el-Cezâîrî .

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Mısır'da ikamet etmiştir.

Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.⁹⁹

İlgili eseri :

___ *Celâlu'l-ebâr fî'l-kıraât* ¹⁰⁰

46/220 **el-Kassa'** (636-671 H./1239-1273 M.)

(القصاص)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsrâîl b. Ebî Bekr es-Sülemî, ed-Dimeşkî.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

*Ebû Şame'*den sonra *Dimeşk'te* Kıraât Meşihatini ihraz etmiştir.

Hicrî 671 senesinde vefat etmiştir. ¹⁰¹

İlgili Eseri :

___ *el-İstibsâr* ¹⁰²

___ *el-Muğnî*

⁹⁸Borockelmann , GAL., I , 415.

⁹⁹ ez-Zehbî, *Ma'rife*, III ,1371; İbnu'l- Cezerî, *Ğaye*, I , 552;Kehhâle ,a.g.e, VII , 137.

¹⁰⁰İbnu'l- Cezerî, *Ğaye*, I , 552.

¹⁰¹ez- Zehbî, *Ma'rife*, III , 1383-1384; İbnu'l- Cezerî, *Ğaye*, II , 100;Kehhâle ,a.g.e, IX , 45.

¹⁰²Bu ve müteakip eser için bkz. ez-Zehbî, *Ma'rife*, III , 1383.

47/221 el-Kurtûbî (? - 671 H./ ? - 1273 M.)

(القرطبي)

Ebû 'Abdillah ' Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî , el-Hazrecî, el-Endelûsî , el-Kurtubî,el-Mâlikî.

Tefsir ve Hadis ilminde ihtisası vardır.Müfessirlerin ileri gelenlerindedir.

Kurtubalıdır.Mısır'a gitmiş orada ikamet etmiştir.

Hicrî 671 senesinde *Mısır'da vefat etmiştir.*¹⁰³

İlgili Eseri :

_____ *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tedammenehu mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân* ¹⁰⁴

48/222 İbnu Ebi'r-Rebi' (585-672. H./1189-1273 M.)

(ابن ابي الربيع)

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Süleymân el-Me'âfirî ,eş-Şâtibî .

Tefsir,Kıraât ve Hadis dallarında ihtisası vardır.

Şatıba'da doğmuştur.Dimeşk ve İskenderiyye'ye gitmiş, tahsilini tamamlamıştır.

Hicrî 672 senesinde *İskenderiyye'de vefat etmiştir.* ¹⁰⁵

İlgili Eseri :

_____ *el-Lum'atu'l-câmi'a fi 'ulumî'n-nâfi'a fi tefsîri'l-Kur'ân* ¹⁰⁶

_____ *Şerefu'l-merâtib ve'l-menâzil fi ma'rifeti'l-âlî fi'l-kıraati ve'n-nâzil* ¹⁰⁷

¹⁰³ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II , 69 ; İbnu'l- Cezerî , *Çağ*, II , 8 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 129 ; Kehhâle ,a.g.e, VIII , 239-240;Nüveyhid, a.g.e., II , 479.

¹⁰⁴Bu eser *Beyrut'ta Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî* tarafından tab'edilmiştir.

¹⁰⁵el,Bağdâdî, *Hediyye*, II ,129;Kehhâle ,a.g.e, X , 55.

¹⁰⁶el-Bağdâdî, *İzâh* , II ,411.

¹⁰⁷el-Bağdâdî, *İzâh*, II , 48.

49/223 **İbnu Sa'î** (593- 674 H./ 1197-1275 M.)

(ابن ساعي)

Tâcuddîn Ebû Tâlib 'Ali b. Enceb b.'Osmân b. 'Abdillâh b. 'Abdillâh b. 'Abdirrahmân b. 'Abdirrahîm , el-Bağdâdî.

Tefsir,Hadis ve Tarih dallarında ihtisas sahibidir.

Halife Mustansır'ın kütübhone memuru idi.

Hicrî 674 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁰⁸

İlgili Eseri :

_____ *Muhtasaru tefsîri'l-Beğavî* ¹⁰⁹

50/224 **el-'Âmirî** (618-680 H./ 1221-1281 M.)

(العامري)

Takiyyuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Rezîn b. 'Îsâ b. Mûsâ el-'Amirî , el-Hamevî ,el-Mısırî.

Tefsir ve Fıkıh ilimlerinde ihtisası vardır .Şâfiî fukahasıındandır.

Hama'da doğmuştur.

Hicrî 680 senesinde Mısır'da vefat etmiştir.¹¹⁰

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹¹¹

¹⁰⁸ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I , 400-401;el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 712; Kehhale, a.g.e., VII , 42 ; Nüveyhid, a.g.e., I , 356.

¹⁰⁹el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 712.

¹¹⁰el-Bağdâdî, *Hediyye* , II , 133;Kehhâle ,a.g.e, IX , 308.

¹¹¹el-Bağdâdî, *Hediyye* , II , 133.

51/225 el-Kevâşî (591-680 H./1195-1281 M.)

(الكواشي)

Muvaffakuddîn Ebû'l-'Abbâs, Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen b. Râfi' b. el-Hüseyn b. Suveydân eş-Şeybânî , el-Mavsilî, el-Kevâşî .

Tefsir , Kıraât ve Fıkıh dallarında ihtisas sahibidir.Şâfiî fukahasıdır.

*Kevâşe*¹¹²de doğmuştur.

Dimeşk'e gitmiş *es-Sahavî*'den ve diğerlerinden ilim almıştır.

Hicrî 680 senesinde vefat etmiştir.¹¹³

İlgili Eseri :

_____ *Tabsiretü'l-mütezekkir ve tezkiretü'l-mutabassır* ¹¹⁴

_____ *el-Metali' fî'l-mebâdî ve'l-mekati'* ¹¹⁵

52/226 ez-Zevâvî (589-681 H./1193-1282 M.)

(الزواوي)

'Abdusselâm b. 'Ali b. 'Ömer b. Seyyidi'n-nâs ez-Zevâvî , el-Mâlikî.

Kıraât ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.*Malikî*'lerin şeyhi ve müftisi idi.

Bir müddet *Dimeşk* kadılığı yapmış, istifa ettikten sonra ömrünün sonuna dek Kıraât tedaris etmiştir.

Hicrî 681 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁶

İlgili eseri :

¹¹²*Mavsıl*'da bir kale.

¹¹³ez-Zehabî, *Ma'rife*, III / 1361-1365 ; İbn Tağrî Berdî, en- *Nucûm*, VII / 348 ; İbnu'l-Cezerî , *Çay*, I / 151 ; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I / 100; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât*, VII / 638;Kehhâle ,a.g.e, II / 209; Nüveyhid, a.g.e., I / 83-84 .

¹¹⁴el-Bağdâdî, *İzâh* , I / 222.

¹¹⁵ el-Bağdâdî, *İzâh*, II / 498.

¹¹⁶ Zehabî, *Ma'rife*, III / 1350; İbnu'l- Cezerî, *Çay*, I / 386 ; İbnu'l- 'İmâd , *Şezerât*, VII / 652;Kehhâle ,a.g.e, V / 228.

___ *el-Vakfu ve'l-ibtidâ* ¹¹⁷

___ *'Adedu'l-ây*

53/227 *el-'Ukberî* (619-681 H./ 1222-1282 M.)

(العكبري)

Celâlu'd-dîn Ebû Muhammed 'Abdu'l-Cebbâr b. 'Abdilhâlik b. Muhammed b. Ebî Nasr b. 'Abdilbâkî b. 'Ukber el-Bağdâdî, el-'Ukberî, el-Hanbelî.

Tefsir,Fıkıh,Usûl,Edebiyât ve Tıp dallarında ihtisası vardır.

Bağdat'ta doğmuştur. *el-Mustansiriyye*'de ders vermiştir.

Hicrî 681 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁸

İlgili Eseri :

___ *Riyâdu'l-cinân fî kavâri'i'l-Kur'ân* ¹¹⁹

___ *Mişkâtu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* ¹²⁰

54/228 *İbnu Ebî Zehrân* (? - 682 H./ ? - 1283M.)

(ابن ابي زهران)

'İmâdu'd-dîn Ebû'l-Hasen 'Ali b. Ya'kûb b. Şuca' b. 'Ali b. İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Zehrân el-Mavsîlî, eşŞâfîî.

Kıraât , Usûl ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.

Mavsil'de doğdu.Orada tahsil gördü ve *Kıraât meşihatını* ihraz etti.

Hicrî 682 senesinde vefat etti.¹²¹

¹¹⁷Bu ve müteakip eser için bkz. ez-Zehbî, *Ma'rife*, III / 1350.

¹¹⁸ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 263-265; İbn u'l- 'İmâd , *Şezerât*, VII , 652;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 499 ; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV ,48;Kehhâle ,a.g.e, V , 80 .

¹¹⁹Hacı Halife, *Keşf*, I , 936.

¹²⁰ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 264.

¹²¹ez-Zehbî, *Ma'rife*, III ,1397-1398; İbnu'l- Cezerî, *Ççe*, I , 584 ; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* ,

İlgili Eseri :

____ *et-Tecrîd fi't-tecvîd* ¹²²

____ *Şerhu hirzi'l-Emânî* ¹²³

55/229 **İbnu'l-Müneyyir** (620- 683 H./ 1223-1284 M.)

(ابن المنير)

Nâsıruddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. Ebî'l-Kâsım b. Muhtâr b. Ebî Bekr b. 'Alî el-Cervî ,el-Cüzâmî , el-İskenderânî, el-Mâlikî.

Tefsir, Fıkıh, Usul, Arap dili, Belağat ve Kıraât dallarında ihtisas sahibidir.

İskenderiyye'de kadılık ve hatiplik yapmıştır.

Hicrî 683 senesinde vefat etmiştir. ¹²⁴

İlgili Eseri :

____ *el-Bahru'l-kebîr fi nahbi't-tefsîr* ¹²⁵

____ *el-İntisâf mine'l-Keşşâf* ¹²⁶

56/230 **el-'Abdeliyânî** (624-684 H./1227-1285 M.)

(العبدلياني)

Nuruddîn Ebû Tâlib 'Abdurrahmân b. 'Ömer b. Ebi'l-Kâsım b. 'Ali b. 'Osmân el-Basrî , el-'Abdeliyyânî .

Tefsir ,Fıkıh ve Hadis dallarında ihtisası vardır.*Hanbelî* fukahasıdır.

VII , 661.

¹²²el-Bağdâdî, *İzâh*, I, 228.

¹²³ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1398.

¹²⁴İbn Tağrî Berdî, *en-Nucûm*, VII , 361 ;ed-Dâvûdî ,*Tabakât*, I , 89-91; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 666;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 99; Nüveyhid, a.g.e., I , 66.

¹²⁵Brockelmann, *Gal*, I , 416. (*Baht al-tafsîr*).

¹²⁶Serkis, *Mu'cem*, I , 258.

Basra'nın nâhiyelerinden *'Abdeliyâ*'da doğmuştur.*Basra*'ya gitmiş orada tahsil görmüştür.

el-Medresetu'l-Beşîriyye ve *el-Mustansırıyye*'de ders vermiştir.

Hicrî 684 senesinde vefat etmiştir.¹²⁷

İlgili Eseri :

_____ *Câmi'u'l-ulûmi fî tefsîri Kitâbi'llâhi'l-Hayyi'l-Kayyûm* ¹²⁸

57/231 *el-Beydâvî* (? - 685 H./ ? - 1286 M.)

(البيضاوي)

Nâsiruddîn Ebû Sa'id 'Abdullah b. 'Ömer b. Muhammed b. 'Ali el-Beyzâvî, eş-Şirâzî.

Tefsir ,Fıkıh,Arap dili ,Usûl, Mantık ve Hadis dallarında ihtisası vardır.

Beyzâ ¹²⁹ şehrinde doğmuştur.Bir müddet *Şiraz*'da kadılık yapmıştır.Sonra *Tebriz* 'e gitmiş ve ölene dek orada ikamet etmiştir.

Hicrî 685 senesinde vefat etmiştir.¹³⁰

İlgili Eseri :

_____ *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-t e'vîl fî't-tefsîr* ¹³¹

¹²⁷ İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 674 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 525;Kehhâle ,a.g.e, V,161; Nüveyhid, I ,270 .

¹²⁸ el-Bağdâdî, *İzâh* , I , 355.

¹²⁹Şiraz civarında bir yerleşim birimi.

¹³⁰ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I , 248; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII ,685 ;el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 462 ;ez- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* , I / 296-310;Kehhâle ,a.g.e, VI , 97-98; Nüveyhid, a.g.e., I , 318 ; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I , 295-314; Sofuoğlu Mehmed, *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, s. 319-320; Turgut 'Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul, İFAV, 1991,s. 254-256.

¹³¹Bu eser 1990 senesinde *Beyrut*'ta tab'edilmiştir.

58/232 ez-Zeydî (680/1281 den sonra)

(الزيدي)

'Ali b. Yahyâ b. Muhammed el-Bennâ ez-Zeydî.

Tefsir ilminde ihtisas sahibidir.

Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.¹³²

İlgili Eseri :

_____ *el-Menhecu'l kavîm fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*¹³³

59/233 en-Neseî (600-687 H./1204-1288 M.)

(النسفي)

Ebû'l-Fadl Burhânuddîn , Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Neseî, el-Hanefî .

Tefsir,Fıkıh,Usûl,Kelâm,Felsefe ve Mantık dallarında ihtisas sahibidir.Hanefî fukahasıdır.

Nesef halkındandır.Bağdat'ta ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir.¹³⁴

İlgili Eseri :

_____ *el-Vâdih (Telhîsu Mefâtihu'l-ğayb)*¹³⁵

60/234 el-Cerâidî (? - 688 H./ ? - 1289 M.)

(الجرائدي)

Takiyyuddîn Ebû Yûsuf , Ya'kûb b. Bedrân b. Mansûr b. Bedrân ed-Dımeşkî,el-Mısrî.

¹³²Kehhâle ,a.g.e, VII , 261; Nüveyhid, a.g.e., I , 390.

¹³³Brockelmann,GAL, I , 404.

¹³⁴es-Safedî, *el-Vâfi* , I, 282; İbn Kutluboğa,*Tacu't-terâcim*, 198; ed-Dâvûdî, *Tabakât* , II , 256; el-Lüknevî, *el-Fevâid*, s.194; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II, 135;Kehhâle ,a.g.e, XI , 297; Nüveyhid, a.g.e., II , 614;

¹³⁵Hacı Halife, *Keşf*, II , 1756.

Kıraât ilminde ihtisası vardır.

Dimeşk'te doğmuştur.*Mısır*'a gitmiştir.

Mısır 'da *Şeyhu'l-kurrâ* ' payesini haizdi. *el-medresetu'z-Zahiriyye*'de ders vermiştir.

Hicrî 688 senesinde seksen küsur yaşındayken vefat etmiştir.¹³⁶

İlgili Eseri :

_____ *Hallu rumûzi'ş-Şâtıbiyye* ¹³⁷

61/235 **el-Hüseynî** (? - 689 H./ ? - 1290 M.)

(الحسيني)

Burhânuddîn ,Ebû'l-Me'âlî , Ahmed/ İsmail b. Nâsır b. Tâhir el-Hüseynî , el-Hanefî.

Tefsir ,Fıkıh ve Usûl dallarında ihtisas sahibidir.Hanefî ulemasındandır.

Dimeşklidir.Hicrî 689 senesinde vefat etmiştir.¹³⁸

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*

62/236 **el-Vâsıtî** (? - 690 H./ ? - 1291 M.)

(الواسطي)

Cemâluddîn Ebûl-Fadl İsmâ'il b. 'Alî b. Sa'dân el-Vâsıtî .

Kıraât , Nahiv , Sarf ilminde ihtisas sahibidir.

Kıraât tedris etmiş bir çok talebe yetiştirmiştir.

¹³⁶ ez-Zehabî, *Ma'rife*, III , 1386-1387; İbnu'l- Cezerî, *Çöze*, II , 289 ; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 711.el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 546;Kehhâle ,a.g.e, XIII , 246.

¹³⁷Hacı Halif, *Keşf*, I , 647.

¹³⁸ es-Safedî,*el-Vâfî*, VIII , 209; İbn Kutluboğa, *Tacu't-terâcim*, 29; ed-Dâvûdî,*Tabakât*, I , 95 ; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I , 100;Kehhâle ,a.g.e, II , 298; Nüveyhid, a.g.e., I , 81.

Hicrî 690 senesinde vefat etmiştir.¹³⁹

İlgili Eseri :

_____ *Durretu'l-efkâr fi'l-kıraâti'l-aşereti e'immeti'l-emsâr* ¹⁴⁰

63/237 *ed-Dîyrînî* (616-694 H./ 1215-1295 M.)

(الديريني)

'İzzuddîn Ziyâuddîn Ebû Muhammed 'Abdul'azîz b. Ahmed b. Sa'îd b. Abdillâh ed-Demîrî .

Tefsir,Fıkıh,Kelâm,Tarih ve Edebiyât dallarında ihtisası vardır.Şâfiî fukahasıdır.Bir çok kerametleri olan bir sûfidir.

Hicrî 694 senesinde vefat etmiştir.¹⁴¹

İlgili Eseri :

_____ *el-Misbâhu'l-munîr fi 'ilmi't-tefsîr* ¹⁴²

_____ *et-Teysîr fi 'ilmi't-tefsîr* ¹⁴³

_____ *el-Envâru'l-vâzihâ fhi me'hani'l-Fâtihâ* ¹⁴⁴

64 /238 *İbnu'l-Müneccâ* (631-695 H./ 1234-1296 M.)

(ابن المنجى)

Zeynuddîn Ebû'l- Berekât el- Müneccâ b. 'Osmân b. Es'ad b. el-Müneccâ b.

¹³⁹ ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1333-1334; İbnu'l- Cezerî , *Çaye* , I , 1666-167;Kehhâle ,a.g.e, II , 281-282.

¹⁴⁰ez-Zehebî, *Ma'rife*, III , 1333.

¹⁴¹ İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , VII , 784;el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 580 ; Kehhâle ,a.g.e, V , 241;Nüveyhid, a.g.e., I , 285-286.

¹⁴²el-Bağdâdî, *İzâh*, II , 494.

¹⁴³el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 581.

¹⁴⁴el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 581.

Berekât b. el-Müemmil b. 'İzzu'd-dîn b. el-Müemmil et-Tenûhî.

Tefsir,Fıkıh,Usûl ve Nahiv dallarında ihtisası vardır.*Hanbelî* fukahasıdır.
Aslen *Ma'arralı*dır.*Dımeşk*'e yerleşmiştir.

Zamanında *Şam*'da *Hanbelî*lerin reisi idi.Otuz sene kadar camide ders vermiştir.

Hicrî 695 senesinde vefat etmiştir.¹⁴⁵

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁴⁶

65/239 *el-Kıftî* (600- 697 H./ 1203-1297 M.)

(القفطي)

Bahâuddîn Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. 'Abdillâh b. Seyyidi'l-küll el-Kıftî, eş-Şâfiî.

Tefsir,Fıkıh,Kelâm,Nahiv ve Ferâiz dallarında ihtisası vardır.*Şâfiî* fukahasıdır.

Kıftî'ta doğmuştur.*Esnâ*'ya gitmiş, orada *el-Medresetu'l-'İzziyye*'de mu'îd'lik ve kadılık yapmıştır.Daha sonra istifa etmiş kendisini tamamen ilme vermiştir.

Hicrî 697 senesinde *Esnâ*'da vefat etmiştir.¹⁴⁷

İlgili Eseri :

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* ¹⁴⁸

¹⁴⁵ed-Dâvûdî , *Tabakât* , II , 334-336; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 472 ; Kehhâle, a.g.e., XIII ,7; Nüveyhid, a.g.e., II , 685-686.

¹⁴⁶el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 472.

¹⁴⁷ed-Dâvûdî , *Tabakât*,II , 349-350; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 506; Nüveyhid, a.g.e., II ,711.

¹⁴⁸Hacı Halife, bu eseri “*Tefsîru'l-Kıftî* “ diye kaydetmekte ve eserin na-tamam (Meryem Suresine kadar) olduğunu belirtmektedir.Bkz.*Kesf*, I , 457.

66/240 *İbnu Sultanu'l-'ulemâ* (? - 697 H./ ? - 1297 M.)

(ابن سلطان العلماء)

'Abdullatîf b 'Abdil'azîz b. 'Abdi'sselâm eş-Şâfiî .

Tefsir ve Fıkıh ilminde ihtisası vardır.Şâfiî fukahasındandır.

Aslen *Dimeşklidir*.Babası *Kâhire*'ye yerleşti. O da orada büyüdü.

Hicrî 697 senesinde vefat etti.¹⁴⁹

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁵⁰

67/241 *İbnu'n-Nakîb* (611-698 H./ 1214-1299 M.)

(ابن النقيب)

Cemâluddîn, Ebû'Abdillah, Muhammed b. Süleymân b. el-Hasen b. el-Hüseyn el-Belhî , el-Makdisî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtisası vardır.*Hanefî* fukahasındandır.

Kudüs'de doğmuştur.*Kâhire*'ye gitmiş, “ *el-Âşuriyye*” de ders vermiş, bir müddet *Ezher* 'de kalmış, sonra *Kudüs*'e dönmüştür.

Hicrî 698 senesinde vefat etmiştir.¹⁵¹

İlgili Eseri :

___ *Tefsîru'l-Kur'ân* ¹⁵²

¹⁴⁹ el-Bağdâdî , *Hediyye*, I , 616 ; *Kehhâle* ,a.g.e, VI , 11;Nüveyhid, a.g.e., I , 301.

¹⁵⁰ el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 616.

¹⁵¹ es-Safedî,el-*Vâfi* , III , 382; İbn Tağrî Berdî, en-*Nucâm*, VIII , 188;ed-Dâvûdî, *Tabakât* , II , 150; İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât*, VII , 773; e-Lüknevî, *el-Fevâid*, 168;el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 139 ;*Kehhâle* ,a.g.e,X , 49.

¹⁵²Hacı Halife, bu eseri “ *et-Tahrîr ve't-tenvîr li akvâli e'immeti't-tefsîr fi me'âni kelâmi's-Semî'i'l-Basîr* “ ve “ *Tefsîru İbnu'n-Nakîb* “ adıyla vermekte ve elli küsür ciltlik bir eser olduğunu kaydetmektedir.Bkz.*Keşf*, I , 358.

D- Hicrî VIII. Asır Müfessirleri (700-718)

1 / 242 İbn Binti'l-İrâkî (623-704 H. / 1226-1304 M.)

(ابن بنت العراقي)

'Alemuddîn 'Abdulkerim b. Ali b. Ömer el-Ensârî.

Tefsir ve Fıkıh dallarında ihtissası vardır.

Aslen Endülüs'ün Vâdî Âş şehrinde dir. Babası Mısır 'a göç etmiş. Sahibu't-terceme de orada doğmuş.

Kendisine, Mühezzeb şarihi Ebû İshak el-İrâkî 'nin ana cihetinden torunu olduğu için İrâkî denilmiştir.

Fıkıh'ı İbn Abdisselâm 'dan, Hadis'i el-Münzirî 'den almıştır. Meşhedî'l-Hüseyn 'de ve bir çok yerde tedrisde bulunmuştur.

Hicrî 704 senesinde Kahire'de vefat etmiştir.¹⁵³

İlgili Eseri :

___ *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'z-Zemaşeri ve'bni'l-Müneyyir* ¹⁵⁴

¹⁵³ed-Dâvûdî, *Tabakât*, I, 334; Taşköprüzade, *Miftâh*, II, 221; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 610; Bilmen, a.g.e, II, 540-541; Nüveyhid, a.g.e., I, 289.

¹⁵⁴Hacı Halife, bu eseri *Tefsiru'l-İrâkî* adıyla vermektedir. Bkz. *Keşf*, I, 453.

2 / 243 en-Neseî (? - 710 H. / ? - 1310 M.)

(النسفي)

Ebu'l-Berekât , Hâfizuddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî.

Tefsir, Kelâm, Fıkıh ve Usûl ilimlerinde ihtisas sahibi bir alimdir.Haneî fukahasının ileri gelenlerindedir.

Buhara Hanlığı'nın güzel , mamur bir şehri olan ve şimdi "Kareî" adıyla anılan "Neseî" beldesine mensubtur.

Büyük bir âlimdir.Tefsir'de, Hadis'de, Fıkıh'da ve Usul'de büyük bir vukuf sahibi idi.Muhammed b. Abdissettar el-Kerderî 'den Hamiduddîn ed-Darîr 'den , Hâherzâde Bedruddîn 'den fıkıh almıştır.Zamanında eşsizdi.Pek faydeli te'lifatıyla adını tarihe yazmıştır.

Tefsiri, *Kâdı Beyzâvî*'nin tefsirinden biraz daha mufassal ve ondan daha açıktır.Müellifin , Fıkıh'taki, Hadis'deki kudret-i ilmiyyesini göstermekte mevzû hadislerden ve hurafelerden hali sayılmaktadır.

Hicrî 710 senesinde vefat etmiştir. ¹⁵⁵

İlgili Eseri :

Medâriku'Tenzil ve hakâiku'te'vîl ¹⁵⁶

3/244 Necmuddin et-Tûfî (657-716 H. / 1259-1316 M.)

(نجم الدين الطوفي)

Ebu'r-Rebî' Necmuddîn , Süleyman b. Abdilkavi b. Abdilkerim b. Saîd et-Tufî .

Fıkıh , Usul , Tarih, Nahiv, Luğat ve Tefsir ilimlerinde ihtisası vardır.

¹⁵⁵İbn Kutluboğa , *Tâc* , 111-112; Taşköprîzade, *Miftâh*, II, II / 57; el-Lüknevî , *el-Fevâid*, 101; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 464; ez-Ziriklî, *el-A'lâm* , IV, 192; Kehhâle, a.g.e, VI , 32; ez-Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I , 204-319; Bilmen, II, 539-540; Nüveyhid, a.ge., I, 304-305.

¹⁵⁶Matbu' bir eserdir.Bir çok baskısı vardır.Bu eser üzerine Prof.Dr. Bedreddin Çetiner tarafından " *Ebu'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri* " adlı bir doktora çalışması yapılmıştır.Daha sonra bu eser İFAV tarafından yayınlanmıştır.

Hanbelî fukahasındandır.

Irak'ın *Sarsar* vilayetine bağlı *Tûf* köyündendir. Orada doğmuş ve orada yetişmiştir.

Son derece zeki bir alimdi. *Şam*'da *Şeyhulislam Ahmed b. Teymiyye* ile görüşmüş, *Mısır*'a giderek orada hadis okumuş, *Ebû Hayyan* 'dan *Kitab-ı Sibeveyh* 'in muhtasarını dinlemiş, bir müddet *Kahire*'de ikamet etmiştir.

Râfizilikle ittiham edilmiştir. Hatta bunun için sürgün bile edilmiştir.

Hicri 714 senesinde hacca gitmiş , bir müddet kalmış, sonra Filistin'e dönmüş ve orada *el-Halil* şehrinde vefat etmiştir.¹⁵⁷

İlgili Eseri :

_____ *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* ¹⁵⁸

_____ *el-İşârâtu'l-ilâhiyye ve'l-mebâhisu'l-usûliyye* ¹⁵⁹

¹⁵⁷İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 36; el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 400, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 189; Bilmen, a.g.e., II, 542; Nüveyhid, a.g.e., 216.

¹⁵⁸Hacı Halife, *Keşf*, I, 143.

¹⁵⁹Nüveyhid, a.g.e., I, 216.

II.BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ ANADOLU SELÇUKLULARI COĞRAFYASINDA TEFSİR ve MÜFESSİRLER

I. Anadolu Selçukluları Coğrafyasında Tefsir

A- Anadolu Selçukluları Coğrafyasında İlmî Hayat

Anadolu'da yetişen müfessirlere geçmeden önce kısaca bu dönemin ilmî hayatından bahsetmek uygun olacaktır.

Bir milletin ilmî hayatının seviyesi bugün de dün de eğitim ve öğretime verdiği önemle ölçülür, kurduğu eğitim-öğretim müesseseleriyle değerlendirilir.

Bugün ilmî hayatın merkezi üniversiterdir. *Anadolu Selçukluları* döneminde de medreseler üniversite görevini görmekteydi. Bu itibarla bu dönemin ilmî hayatının fotoğrafını vermek için medreselerden bahsetmek kanaatimizce münasip olacaktır.

Selçuklular devlet olduğu zaman İslâm âleminde ilmî hayat bütün canlılığı ile devam ediyordu. Ancak müstakil ve sistemli medreseler yoktu.

V. asrın ikinci yarısında *Selçuklular* , İslâm tarihinde ilk defa sistemli ve

mükemmel medreseler açarak, ilmî ve kültürel hayatta yeni bir çığır açtılar.¹

İslâm dünyasında en yüksek ilim müessesesi olarak ilk medrese Bağdat'ta *Nizâmülmülk* (485/1092) tarafından kurulduğu için O, medreselerin ilk kurucusu olarak meşhur olmuştur.²

Nizamülmülk ayrıca *İsfahan, Nisabur, Rey, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul* gibi büyük merkezlerde hatta kasaba ve köylerde kendi adına nisbetle “ *Nizamiye Medreseleri* “ diye bilinen pek çok medrese kurmuştur.³

V. yüzyılda Nizamülmülk'ün himmetiyle gelişen medreseler, doğu'da daha uzun zaman devam etti. 1234 yılında *Halife Mustansır* , dört mezhep müntesipleri için muhteşem bir medrese olan *Mustansiriye* 'yi kurdu.

Irak ve Suriye şehirlerinde medrese açma hareketi V. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladı. *Nureddin Zengi* , Şafîiler için , *Şam, Halep, Humus* ve *Baalbek*'de medreseler yaptırdı. *Şam* bu hususta en zengin yer olmuştur.

Kudüs'te medrese ilk olarak, *Selahaddin Eyyubî* tarafından kuruldu. *Nizamülmülk*'ten sonra medrese kurmakla şöhret kazanan şahsiyet *Selahaddin* olmuştur. Onun bir çok medresesi arasında *Salahiyye* ve *Nasiriyye* medreselerini özellikle analım.

Mısır'da *el-Ezher Üniversitesi*'nin çekirdeği *Fatimîler* tarafından atılmıştır. *Fatimîler*'den sonra *Eyyübîler* ve Memlûklular zamanında *Mısır*'da medrese sayısı son derece artmıştır.

Öte yandan medreseler en çok Orta Asya'da bilhassa *Semenkant* 'ta *Timurlular* zamanında gelişti.

Kuzey Afrika'da ve *İspanya*'da da doğu'daki emsalleri üzerine yapılan medreseler birer eğitim ve öğretim yeri olarak İslâm kültürüne hizmet etmişlerdir.⁴

¹Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 150.

²Topaloğlu, a.g.e., s. 33.

³Turan, a.g.e., s. 257; Kayaoğlu, a.g.e., s.51.

⁴Kayaoğlu, a.g.e.,s. 52.

Anadoluda'da bir çok medrese kurulmuştur.*Anadolu*'da yapıldığını bildiğimiz ilk medrese, temelindeki bir kitabede 589/ 1193 tarihi bulunan *Kayseri*'deki medresedir.⁵

Genellikle medreseler bir vakıf kurumu idi.*Anadolu Selçukluları*'nda devlet ileri gelenleri , zenginler , sultan ve hatunlar kendi adlarına medreseler kurmuşlardır.

Anadolu Medreselerinin işleyişi hakkında bilgi veren vakfiyelerde , burada ders okutan kişilerin hangi dersleri okutacakları bile açıkça yazılmıştır.⁶

Anadolu'da medreselerin yerlerine göre ihtisaslaşma alanı da vardır.Meselâ Konya'daki *İnce Minareli Medrese* bir *Dâru'l-hadîs* , yine Konya'daki *Sırçalı Medrese* bir fıkıh medresesi , Kayseri'deki *Çifte Medrese* 'nin doğu bölümü ise bir tıp medresesidir.*Kırşehir* ve *Kütahya*'daki iki medrese *Astronomi* ile ilgilidir.⁷

Anadolu'da *Danışmendliler* ve *Artuklular* XII. yüzyılda *Selçuklular* ise , XIII. yüzyılda büyük medreseler yaptılar.Böylece Türk mimarisi yüksek seviyeye ulaştı.

Anadolu'da *Selçuklular* döneminde kurulan belli başlı medreseler şunlardır :

- Konya'da* : Şemseddin Altun-Aba Medresesi (1202),
- Kayseri'de* : Çifte Medrese (=Şifaiye-Gıyasiye) (1205-1206),
- Sincanlı'da* (Afyon yakınlarında): Boyalıköy Medresesi (1210),
- Atabey Köyü'nde* : (Isparta civarında) Atabey (Mubarizüddin Ertokuş) Medresesi (1224),
- Seyitgazi 'de* : Ümmühan hatun Medresesi (XIII. y.y başları),
- Kayseri'de* : Afgunu Medresesi (XIII. y.y başları),
- Kayseri'de* : Hond Hatun Medresesi (1237-1238, Gıyasettin , annesi Mahperi

⁵Çetin, a.g.e., s.156.

⁶Kayaoğlu, a.g.e.,s. 54.

⁷Kayaoğlu, a.g.e., a.y.

Hatun için yaptırdı.),

Kayseri'de : Emir Siraceddîn medresesi (1238-1239),

Antalya'da : Mübaruziddin Atabek Armağan Medresesi (1239-1240),

Konya'da : Tâcülvezir Medresesi (1239),

Konya'da : Sırçalı Medrese (1242-1243),

Konya'da : İnce Minareli Medrese (1279),

Kırşehir'de : Muzafferuddin Medresesi (1246),

Konya ve Antalya'da : Emir Celaleddin Karatay Medresesi (1250-1251),

Akşehir'de : Taş Medrese (1250),

Erzurum'da : Çifte Minareli Medrese (1253),

Alaca'da : Karahisar Medresesi (XIII. y.y),

Konya'da : Ali Gav Medresesi (XIII. y.y),

Alaca'da : Hüseyin Gâzi Medresesi (XIII. y.y),

Kayseri'de : Hacı Kılıç Medresesi (1275),

Malatya'da : Ulu Cami Medresesi (XIII. y.y),

Sinop'ta : Süleyman Pervane Medresesi (1262),

Kayseri'de : Sahibiye Medresesi (1268),

Sivas'ta : Gök Medrese (1271, diğer adı *Sahibiye*),

Sivas'ta : Buruciye Medresesi (1272),

Kırşehir'de : Caca Bey (Nureddin Cebrail b. Caca) Medresesi (1272),

Konya'da : Nizamiye Medresesi (1256, III. Murad devrinden sonra *Nalıncı Medresesi* adını almıştır).⁸

Din eğitimi ve öğretimi yapan medreseler , ilmin yayılması ve gelişmesi hususunda bu hizmetleri verirken, öte yandan *Anadolu'da İran* kültürünün yayıldığı merkezler olarak dikkati çekmektedirler.*İran'da* yetişen ulemanın bu medreselerde görev yapmaları buna tesir ediyordu.*Moğol* istilasından sonra da *İran'da* yetişen pek çok âlim *Selçuklu* topraklarına gelip yerleşmişti.Bunlar, bir taraftan medreselerde, bir taraftan da yerleştikleri bürokrasi içerisinde *İran* kültürünün temsilcisi oldular.*Selçukluların* resmî dil olarak *Farsçayı* kabul

⁸Kayaoğlu , a.g.e., s.55.

etmeleri de tamamen bu gerçeğe dayanıyordu.⁹

B- Anadolu Selçukluları Coğrafyasında Tefsir Faaliyetleri

Birinci bölümün girişinde “*Tefsir İlminin Anadolu Selçuklularına Kadar Geçirdiği Evreler*”e temas ederken , tefsirin, *Rivâyet* ve *Tedvin* diye iki döneminden bahsetmiş, bu dönemlerin genel özelliklerine işaret etmiştik.

Bu bölümde *Tedvin dönemi* 'ndeki yönelişlerin fotoğrafını vermeye ve bu fotoğrafta *Anadolu Selçukluları Müfessirleri'nin* yerini tespit etmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere müfessirler Kur'ân'ın çeşitli yönlerini ele alarak tefsirler yapmışlardır. Bunun neticesi olarak ta tefsirde çeşitli yönler meydana gelmiştir.¹⁰ Genel olarak tefsirler iki kısma ayrılır: Rivayet tefsirleri ve Dirâyet tefsirleri.

Rivayet tefsirine, *me'sûr* veya *naklî* tefsir de denilir. Seleften nakledilmiş eserlere dayanan tefsirdir. Diğer bir deyimle , rivayet tefsiri , bazı âyetleri beyan ve tafsil etmek için , bizzat yine Kur'an'daki başka âyetlerle , Hz. Peyğamberin , sahabenin sözleriyle açıklanış şekline denir. Hatta bazıları buna *tâbiuîn'un* sözlerini de ilave etmişlerdir.

Rivayet tefsiri bidayette rivayet tarihiyle başlamış , Hz. Peyğamber'den sahabe'ye , onlardan tâbiî'lere intikal etmiştir. Artık tedvin dönemi başladıktan sonra rivayetler eserlerde toplanmaya başlamıştı.¹¹

Dirâyet tefsirine *re'y* ve *ma'kûl* tefsir de denilir. Rivâyetlere munhasır kalmayıp, dil , edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir.¹²

Kur'ân'a yönelen her insan , ya müstakil olarak , ya da herhangi bir

⁹Çetin, a.g.e.,s.158.

¹⁰Turgut, a.g.e.,s. 236.

¹¹Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* , (TDV Yayınları) ,Ankara ,1988, s.228.

¹²Cerrahoğlu, a.g.e., s.230.

sistemin mensubu olarak yönelmekte , inancı ve meslekî kimliği de bu yönelişinde belirleyici bir işlev görmektedir.Bunun neticesinde de Kur'an'a belli açılardan bakma , algılama ve yorumlama tavırları ortaya çıkmaktadır.¹³

Dirayet tefsiri türünde kaleme alınan eserlerde, müfessirin mesleğini , mezhebini ,kültürel seviyesini ve eğilimlerini görmek çoğunlukla mümkündür.Bu itibarla dirayet tefsirini, rivayet tefsiri dışında kaleme alınan tefsir eserleri manasıyla ele alıyoruz.

Buna göre dirayet tefsirlerinde görülen yönelişleri şu şekilde sıralayabiliriz:*Fıkhî yöneliş, Kelâmî yöneliş , Haricî yöneliş , Mu'tezilî yöneliş , Cebriyeci yöneliş, Sünnî yöneliş , Felsefî yöneliş ,Tasavvufî yöneliş, Filolojik yöneliş , Edebî yöneliş, Kıssacı yöneliş*¹⁴

Anadolu Selçukluları coğrafyasında tefsir hareketi , *Şirâzî*'nin tefsirine bakıldığında rivâyet , *Sadreddin Konevî*'nin eserlerine bakıldığında *İşârî / Tasavvufî* yöneliş olarak tebâruz etmektedir.

Bölgeyi temsile hem *Şirâzî*'nin hocası olması hem buranın yerlisi olması , hem de fikirleriyle etki bırakmış olması itibariyle *Konevî* daha münasiptir.

Ayrıca bu dönemde *Anadolu*'da en yagın fikrî hareketin tasavvuf olması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Tasavvufî yöneliş, sûfîlerin yaşadıkları zevk haline göre ayetlerin mana çıkarmalarıyla doğdu.Bu tefsire , ilk anda akla gelmeyen, fakat, tefekkürle, ayetin işaretinden kalbe doğan mana anlamına *İşârî Tefsîr* adını verdiler.

Tasavvufun bir amelî bir de nazarî kısmı vardır.Birincisinde sözden çok öz önemlidir.Öteki, işin felsefî yönüyle fazla meşguldür.Her iki kısmın görüşlerine uygun tasavvufî tefsir doğmuştur: *İşârî Sûfî Tefsir* ve *Nazarî Sûfî Tefsir* .

İşârî Sûfî Tefsir : Yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir manayla bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur'an'ı tefsir etmektir.Bu tefsir sûfî'nin öncel fikirlerine dayanmaz.Bulunduğu

¹³ Kırca, Celal , *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler* , İstanbul ,1993, s.4

¹⁴Kırca , a.g.e., s.2

makama göre kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır.¹⁵

Nazarî Sûfî Tefsir : Kur'an'ı bir takım nazariyelere ve felsefî görüşlere uygun düşecek şekilde yorumlamaktır.Filozof-mutasavvıf, felsefî fikirlerinin revac bulması için bunları Kur'an'la desteklemek zorunluluğunu duymuş, Allah kelâmını kendi hayaline göre çekmiştir.Böylece bu tefsir genellikle Kur'an'ı kendi asıl amacından çıkarmıştır.Başından sonuna kadar Kur'an'ı tefsir eden nazarî sûfî tefsir yoktur.¹⁶

İşârî tefsir' le *nazarî tefsir* arasında iki yönden fark vardır:

1)İşârî tefsir, mutasavvıfın riyazetine dayanır, öncel fikirlerine dayanmaz.Riyazetle ruhu aydınlanan mutasavvıf, kwal işaretleri alacak seviyeye ulaşır ve orada ayetlerin taşıdığı iç mana kalbine doğar. Fakat nazarî tefsir, sûfinin zihnindeki fikirlere , görüşlere dayanmaktadır.

2)İşârî tefsiri yapan , verdiği mananın dışında bir mana olmadığını iddia etmez.Mutasavvıflara göre Kur'ân, dış manasından ayrı olarak bir çok manalar taşır.İnsan kazandığı manevî mertebeye göre bu manaları anlayabilir.Nazarî tefsir sahibi ise ayetin, kendi verdiği bâtinî manasından ayrı bir mana taşımadığı iddiasındadır.¹⁷

Bütün bu bilgiler ışığında Anadolu Selçukluları Dönemindeki tefsir hareketi hakkında şunu söylemek mümkündür : Bu dönemde tefsir hareketi tasavvufi/İşârî bir renk taşımaktaydı.

Konevî yazdığı *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı Fatiha tefsiriyle *nazarî-sûfî* tefsirin örneğini vermiş, *Mevâridü zevi'l-ihlisâs ilâ mekâsıdı sûreti'l- İhlâs* adlı İhlâs suresi tefsiriyle de *işârî-sûfî* tefsir örneğini vermiştir.

¹⁵ez-Zerkânî, M. Abdul'azim, *Menâhilu'l-'irfân*, Beyrut,1988,II , 86;ez-Zehebî , *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* , II ,352; ;Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu* , Ankara (İlahiyat Fakültesi Yayınları), 1974, s. 19.

¹⁶Ateş,a.g.e., s.19.

¹⁷ez- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* , II ,352;Ateş, a.g.e., s.20;

II. Anadolu Selçukluları Coğrafyası Müfessirleri

A- el-Kazvîni (625/ 1228 den sonra)
(القزويني)

Bedî'uddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. 'Abdilvahhâb el-Kazvîni .
Tefsir ilminde ihtisası olan bir zattır.*Hanefî* fukahasıdır.

Doğduğu ve vefat ettiği yer hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.
Sadece (620 H.) yılında *Sivas*'ta ikâmet ettiği kayıtlıdır.¹⁸

İlgili Eseri :

_____ *el-Câmi'u'l-harîz (el-hâvî) li-'ulûmi Kitâbi'llâhi'l-'Azîz* ¹⁹

B- er-Râzî (666 /1268 ' dan sonra)
(الرازي)

Zeynuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdikâdir er-Râzî ,
el-Hanefî .

Tefsir,Fıkıh ,Luğat ve Edebiyat dallarında ihtisası olan bir zattır. Özellikle yazmış olduğu “*Muhtâru's-Sıhah* “ adlı eseriyle tanınmaktadır.

Aslen *Reyy* şehrendir.*Mısır* ve *Şam*'ı ziyaret etikten sonra *Konya*'ya yerleşmiştir.

¹⁸ İbn Kutluboğa, *Tacu't-terâcim* , s.15 ;ed-Dâvûdî , *Tabakât* , I , 34; Nüveyhid, a.g.e., I , 31.

¹⁹Hacı Halife , *Kesf*, I , 540.

Doğum ve vefat tarihi bilinmiyor.Ancak hicrî (666) senesinde ber-hayat olduğu kaydediliyor.²⁰

Eserleri :

___ *Muhtâru's-sihâh*

___ *Ravdatü'l-fesâha* ²¹

___ *Hadâiku'l-hakâik*

___ *Künûzu'l-berâ'a*

___ *Hediyetu'l-i'tikâd*

___ *Unmûzec celîl fî es'ile ve ecvibe min ğarîbi âyi't-Tenzîl*

___ *ez-Zehebu'l-ibrîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*

Tefsiri

Bu başlık altında *Tefsîru'r-Râzî* adıyla yayınlanan *Unmûzec celîl fî es'ile ve ecvibe min ğarîbi âyi't-Tenzîl* adlı eserini inceleyeceğiz.

Bu eser aslında bir *Kur'ân Tefsiri* 'nden ziyade bir *Müşkilü'l-Kur'ân* çalışmasını andırmaktadır.

Bilindiği gibi “ *Kur'ân âyetleri arasında ilk bakışta ihtilaf ve tenâkuz gibi görünen durumları inceleyen ilme “Müşkilü'l-Kur'ân “* ²² denilir.

Müellif de bu eserinde her ne kadar sure sure Kurân'ı ele almışsa da her âyeti değil, işkâl ve izaha muhtaç gördüğü âyetleri , sual - cevap tarzında ele alarak açıklamıştır.

Kur'ân'da bu durum ve şekil altında beliren âyetleri anlama hususunda hâsıl olacak tereddütleri gidermek için tefsir kitaplarında yeri geldikçe geniş

²⁰el-Bağdâdî, *Hediyeye*, II ,127; ez-Ziriklî, a.g.e., VI , 55 ;Kehhâle, a.g.e., IX , 112 ; Nüveyhid, a.g.e., II , 501 .

²¹ Bu eser ilm-i beyana dairdir. Ancak el-Bağdâdî, ve Kehhâle bu eseri *Ğarîbu'l-Kur'ân'*-a dâirmiş gibi göstermektedir.Oysa *ez-Ziriklî*, eserin İlm-i Beyâna dâir olduğunu sarahaten vermekte ve Riyad Üniversitesinde 1/1585 numarada , Dâru'l-Kütüp'te 6113 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir.Bkz.ez-Ziriklî,*el-A'lâm* ,VI , 55.

²² Okiç, M.Tayyip , *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri* , İstanbul,1995, Nûn Yayınları , s.134;Turgut, a.g.e., s. 186.

bilgiler verildiği gibi , müstakil eserler de yazılmıştır.Konuyla ilgili ilk eserin *Muhammed b. Müstenir el-Kutrub (206 / 821)* 'a ait olduğu bildirilmektedir.²³

Eseri tahkik edip neşre hazırlayan *Dr. Muhammed Rıdvân Dâye* , eserin Kâdi 'Abdulcebbâr 'ın , “ *Tenzîhu'l-Kur'ân 'ani'l-metâin* “ adlı eserinin üslubu üzere yazılmış bir tefsir kitabı olduğunu belirtmektedir.²⁴Ancak kanaatimizce yukarıda da belittiğimiz gibi eser, tefsir çalışması olmaktan ziyade bir “ *müşkilü'l-Kur'ân* “ çalışmasıdır.

Metodu

Müellif Kur'ân'ı sure sure ele alır.Ancak işkal gördüğü âyetlere dâir açıklamalar yapar.

İşkâli فان قيل başlığı altında arzettikten sonra , قلنا başlığı altında izahlarda bulunur.

قال başlığı altında sık sık Cevherî'ni “ *Sihâh* “ından , ez-Zemahşerî'nin “ *Keşşâf*” indan , el-Ferrâ'nın “ *Î'râbu'l-Kur'ân*” indan nakillerde bulunmasından bu eserlerden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Müellif mukaddimede de belirttiği üzere eserinde bin iki yüz küsür süale/işkâle cevap vermiştir.

Örnekler :

Örnek 1.

فان قيل : كيف قال (الله يستهزئ بهم)²⁵ ، والاستهزاء من باب العيب والسخرية وهو قبيح ، والله تعالى منزه عن القبيح ؟
قلنا : سمي جزاء الاستهزاء استهزاء كقوله : (وجزاء سيئة سيئة مثلها)²⁶ ، فالعنى : الله يجازيهم جزاء

²³Turgut, a.g.e., s.187.

²⁴*Tefsîru'r-Râzî* , (önsöz, s.10.).

²⁵ el-Bakara : 2 / 15.

²⁶ eş-Şûrâ : 42/40.

استهزائهم.

“Eğer denirse : İstihzâ : ayıplama ve alay babından ve de çirkin bir şey iken , Yüce Allah da çirkinlikten münezzehtir olduğu halde nasıl (... Allah da onlarla istihze / alay eder ...) buyurmuştur?

Deriz ki : (... bir kötülüğün karşılığı, onun benzeri bir kötülüktür...) âyetinde olduğu gibi, Allah , istihzâ'nın karşılığını , istihzâ diye adlandırmıştır.Ki, mana: Allah onları ,istihzaları karşılığında cezalandıracaktır, şeklindedir.

Örnek 2.

فان قيل : كيف قال تعالى : (فلا تظلموا فيهن انفسكم) ^{٢٧} ، والانسان لا يظلم نفسه بل يظلم غيره ؟
قلنا : لا نسلم أنه لا يظلم نفسه ، قال الله تعالى : (فمن يعمل سوءا او يظلم نفسه) ^{٢٨} ، وقال تعالى :
(ومن يتعد حدود الله فقد ظلم نفسه) ^{٢٩} .

“ Eğer denirse : İnsan kendine değil de bilakis başkasına zulmettiği halde , Yüce Allah nasıl (... haram aylar içinde kendinize zulmetmeyin ...) diye buyurmuştur ?

Deriz ki : İnsanın kendine zulmetmediğini kabul edemeyiz Zira Yüce Allah : (... artık kim kötülük yapar yahut kendine zulmederse ...) ve (....kim Allah'ın sınırlarını çiğnerse kendine zulmetmiş olur...) buyurmuştur.

Değerlendirme

Râzî bu eserini , Kâdı ‘Abdulcebbâr’ın “ *Tenzîhu'l-ku'ân 'ani'l-metâ'în* “ adlı eserinin metodunda kaleme almıştır.Kadı ‘Abdulcebbâr gibi her âyeti değil müşkil bulduğu âyetleri tefsir etmiştir.

Eserde müellifin luğatçı ve edebiyatçı kişiliğini görmek mümkündür.

Müşkilu'l-Kur'ân konusunda istifade edilecek kıymetli bir eserdir.

Eser 1990 senesinde bir cilt olarak (590 sahife) , *Dr. Muhammed Rıdvân*

²⁷ et-Tevbe : 9/ 36.

²⁸ en-Nisâ : 4 / 110.

²⁹ et-Talak : 65 / 1 .

ed-Dâye'nin tahkikiyle, *Dâru'l-fikr* tarafından Beyrut'ta yayınlanmıştır.

C- Sadrüddîn el-Konevî (606 - 673 H./ 1210 - 1275 M.)

(صدر الدين القنوي)

Ebu'l-Ma'âlî Sadrüddîn Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali el-Konevî, er-Rûmî.³⁰

Tefsir ve hadis âlimidir. Sûfî-Filozof 'tur.

606 (1210) tarihinde *Malatya*'da ³¹ doğdu. Babası *Mecduddîn b. İshâk* , *Anadolu Selçukluları* yanında İtibarlı ve yüksek bir mevkiye sahip bir bilgindi.Küçük yaşta babasını kaybetti.Klasik tabakât kitapları ³² annesinin *İbnu'l-'Arabî* ile evlendiğini ve *Konevî*'nin onun yanında büyüdüğünü yazıyorsa da *Prof Ahmet Ateş* ve *Konevî* üzerine tez yazan *Dr.Nihat Keklik* ,bunu mümkün görmemektedirler.

Ancak *Konevî* ,kuvvetli ihtimale göre 15-16 yaşlarında babasının yakın dostu olan *İbnu'l-'Arabî* 'nin yanına verilmiş, tahminen 618 ' den 638 ' e kadar yirmi yıl onun yanında kalmıştır.*Konevî*'nin hayatında *İbnu'l-'Arabî*'nin yeri büyüktür.*Konevî* ,*İbnu'l-'Arabî*'nin bir devamı sayılır.*Şa'rânî*'nin ifadesine göre *Konevî* ,ömrü boyunca inkâr görmüştür.

İbnu'l-'Arabî'nin vefatından sonra *Konevî* 640/1243'de *Halep*'te bulunmuştur.Daha sonra belki *Mısır* yoluyla hacca gitmiştir.Nihayet *Konya*'ya gelip yerleşmiş ve 673 (1274) ' de hayata gözlerini yummuştur.

Na'sının ,*Şam*'a götürülüp şeyhi *İbnu'l-'Arabî*'nin yanına gömülmesini istemişse de bu vasiyyeti yerine getirilmemiştir.*Konya* ' da kendi adını taşıyan bir mescidin avlusunda etrafı açık ,üstü çatılı bir türbede yatmaktadır. ³³

³⁰ez-Ziriklî,a.g.e., VI , 30;Kehhâle,a.g.e., IX ,43;Bilmen,a.g.e, II , 525-526.

³¹Köprülü ,*Konevî*'nin Konyada doğduğunu söylüyor ki yanlıştır.Bkz.Ateş Süleyman , *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara,1974,s.192,Dipnot -2.

³²Bkz.Ateş, a,e, (Dipnot -12)

³³Ateş,Süleymân,a.g.e.,s.192.

Bilmen,Celâluddîn er-Rûmî 'nin *Konevî*'den 'ulûm ahzettığının mervi olduğunu kaydetmektedir.

Eserleri nden bir kısmı şunlardır:

___ *İ'câzu'l-beyân fî tefsîri Ummi'l-Kur'ân* ³⁴

___ *Mevâridü zevi'l-ihtisâs ilâ makâsıdı sûreti'l-İhlâs* ³⁵

___ *en-Nusûs fî tahkîki't-tûri'l-mahsûs*

___ *Miftâhu'l-ğayb*

___ *er-Risâletu'l-mufsihâ*

___ *Tefsîru'l-besmele*

___ *Berzehu'l-berâzih*

Konevî'nin eserleri , ilk ikisi müstesna , tasavvufa dairdir.Kaldı ki, ilk ikisi de her ne kadar tefsire dair ise de tasavvufî yaklaşımla kaleme alınmış eserlerdir.Vâkıa böylesi bir yoğunlukta tasavvufla haşır-neşir olan bir insanın tasavvufun etkisinden sıyrılıp bir eser kaleme alması düşünülemezdi.Bu itibarla yazdığı tüm eserlerinde sûfî-filozof kimliğini görmek mümkündür..

Tefsiri ve Metodu :

³⁴Bu eserin tam adı : کتاب اعجاز البيان المشتمل على شرح کلیات اسرار ام القرآن şeklindedir. Bkz.Ateş,Süleyman,a.y.

Bilmen, eserin matbu olduğunu ,Atpazârî Osman Fazlı İlâhî (v.1102 H.) 'nin bu tefsire » « مرآت اسرار الفرقان على اعجاز القرآن adında bir haşiye yazdığını kaydetmektedir.B.kz.a.y.

Ayrıca eser ,Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa, 126;Fatih,293,294,295 numaralarda kayıtlıdır.

³⁵Bu eserin zikri sadece el-Bağdâdî'nin *Hediyyetu'l-ârifin* 'inde geçmektedir.Bkz.*Hediyye* , II ,130-131.Yaptığımız etüd sonucu bu eserin Süleymaniye Ktp. Ayasofya blm. no:79 'da kayıtlı olduğunu tespit ettik.

Biz bu başlık altında Konevî'nin *İhlas Sûresi* tefsirini inceleyeceğiz. Ancak daha önce Prof.Dr. Süleyman Ateş'in müellifin *Fatihâ Sûresi* tefsiri dolayısıyla yaptığı değerlendirmeyi aktaralım:

“ Konevî , tasavvufî -felsefî açıdan Fâtiha'yı tefsir etmiştir...Kitap iki kısımdan meydana gelmiştir.Birinci kısım genel mahiyetteki meselelere aittir.İkinci kısımda Fâtiha Sûresi tefsir edilmiştir.

İbnu'l-'Arabî 'den sonra sûfîler arasında orjinal olma davası da tefsirle uğraşan mutasavvıflar tarafından sık sık tekrarlanmıştır. İbnu'l-'Arabî'nin talebesi olan Sadruddîn Konevî'de de bunu görmekteyiz. Tefsirinin dibacesinde kendisine açılan esrâr hazinelerinden birazını işaret ve ima yoluyla keşf ve ifşa arasında bir dille söyleyeceğini , kitabına önceki müfessirlerin ve düşünürlerin sözlerini almayacağını , ancak lisan gereği kelimeler ve manalar arasındaki bağlantı icabı hariç, kimsenin sözünü nakletmeyeceğini , yazdıklarının tamamen Allah 'ın zatından kendisine hediyeler olduğunu kaydeder.

Konevî tefsirine başlamadan , cedel hakkında , fikir ve deliller hakkında uzun bir mukaddime yapar. Fikirlerin derecelerini , cedellerin kurallarını ,insan düşüncesinin nereden geldiğini , gerçeğin kişilere göre değiştiğini açıklar. Peygambere tabi olmanın gerekliliğini anlatır. Çünkü ancak Allah'ın nurundan taşan peygamberlerin getirdikleri bilgilerde gerçek vardır.

Konevî de İbnu'l-'Arabî gibi harfler üzerinde çok durur: “ ilk meydana çıkan isim ,birlik ismidir. Tanrısal mutlak gayb (gizli) den ilk ayrılan odur.Bu, isimler mertebesinin anahtarıdır. Bunun harfler dünyasında benzeri hemze ve eliftir... Elife en yakın harf bâdır. Her meydana çıkan şey aslına delâlet eder. Birlik isminin Hakk'a delâlet ettiği gibi . Bunun harfler dünyasındaki benzeri elif , hemze ve bâ da Hakk'a delâlet eder.

Konevî'ye göre Allah yüzdört kitap indirmiştir. Yüz kitabı dördün içine koymuştur. Bu dört kitap da Kur'ân'ın içine konmuştur. İşte bunu izah için Konevî , besmelenin sadece harflerinin ihtiva ettiği manalara temas eder ve Kabbalizm tarzında izahlar yapar.

Konevî Harfler hakkında tefsirler yaptıktan sonra bunları kendisinin düşünmediğini

, tamamen Allah'tan geldiğini yeminle söyler: “ Allah'a andolsun ki, bunu isteyerek söylemedim. Bu söz ve tertip , hiç çalışmadan ve fikir yormadan geldi. Ben bu fikirlere uyarıldım...

Fatiha kelimesiyle ilgili olarak, Kitabun Kebir ve Kitabun Sağir ile bunlar arasındaki kitaplara has genel fatihaları izah eden bir bab ayırır. Daha sonra tefsire geçer. Her kelimeyi uzun ve güç anlaşılır bir tarzda tefsir eder.”³⁶

Konevî İhlâs Sûresi tefsirinin mukaddimesinde de özetle şunları söyler: “Kur'an'ın bütün sûreleri,faidelerinin makâsıdını tamamen ihtiva eder, düşünenleri, biri bile insanı mutlu kılan esrârının inceliklerine vâkıf kılar,ben bütün ayetlerde bunu buluyorum, hatta prensip haline getirdim.

Bil ki, insanlar O'nun hakikâtlarının künhünü ihata edemez. Fâtiha tefsiri üzerine yazdığım notlarda Kur'an'ın hâkikatlarının yedi olduğuna işaret ettim.

İhlâs Sûresi üzerinde tefekkürde bulunmuştum. Derken onun Kur'an'ın bütün maksadlarını kendilerinden çıkarmak mümkün olan makâsıdını ihtiva ettiğine şahit oldum. Özetle o maksatlara işaret etmeyi düşündüm. Bununla düşünce sahiplerine onun ayetleri üzerinde düşünme kapısını açıyorum...”³⁷

Görüldüğü gibi *Konevî* , *Fatiha Sûresinin* tefsirinde olduğu gibi orijinal olma iddiasından vazgeçmiyor. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu husus *İbnu'l-'Arabî*'den sonra tefsirle uğraşan mutasavvıflar tarafından sık sık tekrarlanmaktadır. Kaldı ki, *Konevî* , *İbnu'l-'Arabî*'nin devamı ve ilminin vârisi kabul edilmektedir.³⁸

Konevî'nin *İhlâs Sûresindeki* metodu ,baş tarafta Sûrenin faziletine dâir kaydettiği hadis-i Şerifleri hariç tutarsak, *Fatiha*'da olduğu gibi, Sûfi müfessirlere has olan metoddur.

Bunu daha iyi görebilmek için tefsirin muhtevasını arz edelim.

³⁶ Ateş, Süleyman ,a.g.e., s.192-193.

³⁷ Konevî , *Mevârid* , vr. 1b.

³⁸ Ateş,a.g.e., 192.

Muhteva şöyledir:

_____ *Mukaddime*

_____ *Surenin faziletine dâir fasıl*

_____ *Kıraâtının müstehap olduğu hususlar hakkında fasıl*

_____ *İbret nazarıyla düşünölmek süretiyle güzelce tazim edilsin diye "sülüsü'l-Kur'ân " diye adlandırılmasının sırrına dâir fasıl*

_____ *Sebeb-i nuzülüne dâir fasıl*

_____ *Bu sürenin makâsıdına dâir fasıl*

Şimdi de tefsirin özeti mesabesindeki son fasılın girişini aynen aktaralım.

(فصل في بيان مقاصد هذه السورة)

اعلم انها من حيث الاجمال متعددة ، وقد يشتمل بعض كلماتها على عدة من تلك المقاصد . فرأيت ان افرد كلماتها كلمة كلمة منبها على ما تشير اليه كل كلمة من المقاصد على وجه الاختصار ، ثم ابسطه نوع بسط على وجه التقريب والتقريب لذوي الاعتبار .

وقد اعتبرت جملة ما ظهر لي من مقاصدها المهمة فاذا هي ثلاثة وثلاثون مقصدا ، مثل عدد تلك الاسماء الحسنی ، ثم رأيت كل مقصد منها يتضمن مقصدين آخرين ، تحت كل مقصد منها عدة احكام وحكم ولطائف من التعاريف والتكاليف ، فاذا جمعت المقاصد مع المقاصد الثانية بلغت تسعا وتسعين مقصدا على عدد اسماء الله الحسنی .

وذلك ان جميع ما في القرآن الكريم يرجع عند التأمل الى احكام الصفات المدلول عليها بالاسماء الحسنی كما تقدم . فمن وجه ظاهر اجمالها ومهمات مقاصدها هي ثلث القرآن ، ولكنها من حيث تضمنها والتزامها يمكن استخراج مقاصد جميع القرآن منها .

ومن فتح له باب الفهم وصل الى ما قسم له من اسرار القرآن والله سبحانه المنان .

القول على المقصد المهم باختصار وهي ثلاثة وثلاثون مقصدا .

(قوله تعالى : قل)

فيه ستة مقاصد :

احدها : اثبات رسالته صلى الله عليه وسلم ونبوته

الثانى : اثبات عبديته صلى الله عليه وسلم

الثالث : امكان بعث الانبياء والرسل عليهم الصلاة والسلام

الرابع : اثبات كلام الله سبحانه وتعالى

الخامس : اثبات الوحي

السادس : المطالبة بحقوق هذا الرسول وحقوق مرسله وحقوق ما ارسل به .

(قوله : هو الله)

فيه اربعة مقاصد :

احدها : اثبات الالهية

الثاني : تعظيم هذا الاسم على سائر الاسماء الحسنی

الثالث : المطالبة بما يجب للاله من الاعتراف بالالهية

الرابع : الاشارة الى انه سبحانه المعبود في الازهان

(قوله تعالى : احد)

فيه اربعة مقاصد :

احدها : اثبات الاحدية

الثاني : بيان الالهية لا يكون الا بها

الثالث : نفي الشركاء

الرابع : المطالبة بحقوق الاحدية

(قوله تعالى : الله الصمد)

فيه اربعة مقاصد :

احدها : اثبات الصمدية ، و يذكر فيه تفسير معانيها

الثاني : بيان الصمدية العظمى خاصة بالله سبحانه ولهذا اعاد اسمه الله

الثالث : بيان ما يقتضيه الاسم من التعلق دون التخلق

الرابع : ما يقتضيه من التخلق .

(قوله تعالى : لم يلد ولم يولد)

فيه عشرة مقاصد :

احدها : نفي الولد من حيث الجملة عن الله سبحانه

الثاني : اثبات تقدسه سبحانه عن الصاحبة

الثالث : نفي التجسيم في حقه تعالى

الرابع : تقدسه سبحانه عن مشابهة المخلوقات

الخامس : التنبيه على اوليته سبحانه

السادس : التنبيه على انه سبحانه الاخر الذي له دوام البقاء

السابع : سلب الالهية عن كل ما يستند وجوده الى سبب

الثامن : الايماء الى عبودية كل ما لم يكن الها

التاسع : الحث على اظهار شعار العبودية بطلب التوالد

العاشر : الايماء الى انه سبحانه لا يجب عليه شئ

(قوله تعالى : ولم يكن له كفوا احد)

فيه خمسة مقاصد :

احدها : نفي المساعد والمعاضد

الثانى : نفي المعارض والمعاند

الثالث : الاشارة الى انه سبحانه لا يحاط بمعلوماته

الرابع : المطالبة باعتقاد ما اخبر الله تعالى به عن نفسه من ذلك

الخامس : مطالبة الخلق بالمكافاة بينهم³⁹

(*Bu surenin maksatlarının beyanına dâir fasıl*)

Bil ki, Bu maksatlar icmalen bir çotuktur. Bazı kelimeleri, bu maksatların bir çoğunu içermektedir. Bundan dolayı özetle, her kelimenin işaret ettiği maksatlara tenbih için (bu surenin) kelimelerini tek tek, Sonra da akıl sahibleri için takrir ve takrip tarzı üzere bir şekilde tafsilen açmayı düşündüm.

Bu surenin bana zahir olan mühim maksatlarını düşündüm ve onları Esmâ-i Hüsnâ adedince otuz üç olarak buldum. Daha sonra her maksadın ayrı olarak başka iki maksadı daha ihtiva ettiğini, bu maksatların her birinin altında da bir çok hüküm, hikmet, ta'rif ve tekliflere dâir nükteler bulunduğunu, mühim maksatları, tali maksatlarla topladığımda sayılarının Esmâ-i Hüsnâ adedince doksan dokuz olduğunu gördüm..

Bunun sebebi şudur : Daha önce de geçtiği üzere, Kur'an'da bulunan her şey derinlemesine düşünüldüğünde Esmâ-i Hüsnâ'nın delalet ettiği sıfatların hükümlerine racidir. Bundan ötürü, bu sure, icmâlinin zâhiri ve mühim maksatları itibariyle Kur'an'ın üçte biridir. Fakat, tazammunî ve iltizâmî delâletleri itibariyle Kur'an'ın tüm manalarını kendisinden istinbat mümkündür.

Kendisine anlayış kapısı açılan herkes, Kur'an'ın sırlarından payına düşene ulaşır. Münezzeh olan Allah Mennan(sınırsız lutuf sahibi)'dir.

Özetle mühim maksatlar otuz üçtür :

³⁹Konevî, a.g.e., vr. ,8 ab.

(Yüce Allah'ın قل kavli):

Bunda altı maksat vardır:

Birincisi : Peygamberimizin (s.a.v.), risalet ve nübüvvetinin ispatı,

İkincisi : Peygamberimizin (s.a.v.), kulluğunun ispatı,

Üçüncüsü :Nebi ve resullerin (salat ve selâm üzerlerine olsun) gönderilmesinin imkanı,

Dördüncüsü : Münezzeh ve Yüce Allah'ın Kelâmı'nın ispatı ,

Beşincisi : Vahyin ispatı,

Altıncısı : Bu Resul'ün , O'nu gönderenin ve gönderilen Kitab'ın haklarının istenmesi ,

(Yüce Allah'ın هو الله kavli):

Bunda dört maksat vardır :

Birincisi : Uluhiyyetin ispatı,

İkincisi : Bu ismin sâir isimler üzerine olan üstünlüğü,

Üçüncüsü : İlâh için zorunlu olan uluhiyyetin i'tirafı hususunun istenmesi ,

Dördüncüsü : Münezzeh olan Allah'ın zihinlerde ma'bud olduğuna işaret,

(Yüce Allah'ın احد kavli):

Bunda dört maksat vardır :

Birincisi : Ahadiyyetin ispatı,

İkincisi : İlahlığın ancak bununla olduğunun beyanı,

Üçüncüsü : Ortakların nefyi ,

Dördüncüsü : Ahadiyyet hukukunun istenmesi ,

(Yüce Allah'ın الله الصمد kavli):

Bunda dört maksat vardır :

Birincisi : Samadiyyetin ispatı, (ayrıca burada manalarının tefsiri zikredilecektir.)

İkincisi : Samadiyyet-i uzmâ 'nın Allah'a ait oluşu ve bundan ötürü Allah isminin tekrarlanışının beyanı,

Üçüncüsü : Bu ismin , tahalluk (تخلق) 'dan ayrı olarak gerektirdiği , te'alluk (تعلق) 'un beyanı,

Dördüncüsü : Bu ismin gerektirdiği tahalluk (ahlakî donanım),.

(*Yüce Allah'ın لم يلد ولم يولد kavli*) :

Bunda on maksat vardır :

Birincisi : Allah Subhanehu'dan evladın topyekün nefyi,

İkincisi : Allah Subhanehu'nun zevceden beri oluşunun ispatı,

Üçüncüsü : Yüce Allah hakkında tecsim'in nefyi,

Dördüncüsü : Allah Subhanehu'nun mahlukata benzeyiştten beri oluşu,

Beşincisi : Allah Subhanehu'nun evveliyetine işaret,

Altıncısı : Allah Subhanehu'nun bekâsı dâim olan Âhir oluşuna işaret,

Yedincisi : Varlığı bir sebebe istinad eden herşeyden ilahlığın selbi,

Sekizincisi : İlâh olmayan herşeyin kulluğuna işaret,

Dokuzuncusu : Çoğalma talebiyle kulluk şiarını izhar etmeye teşvik,

Onuncusu : Allah Subhanehu için hiçbirşeyin zorunlu olmadığına işaret,

(*Yüce Allah'ın ولم يكن له كفوا احد kavli*) :

Bunda beş maksat vardır :

Birincisi : Yardımcı ve muavinin nefyi,

İkincisi : Muhalif ve muarızın nefyi,

Üçüncüsü : Allah Sübhanehu'nun malumatıyla ihata olunaayacağına işaret,

Dördüncüsü : Bu konuda Yüce Allah'n zatından haber verdiği hususlara itikadın istenmesi ,

Beşencisi : Mahlukattan aralarındaki müsavatın istenmesi.

Tefsirinden örnek bir bölüm :

Konevî'nin bu eserindeki metodunu daha yakından tanıyabilmek için قل kavlinin tefsirine dair yazdığı altı maksattan birincisini orijinali ve tercümesiyle aşağıya alıyoruz.

« المقصد الاول من قوله تعالى : « قل » : اثبات نبوة نبينا محمد صلى الله عليه وسلم ورسالته .
و تقريره : أن « قل » ، امر بالتبليغ عنه سبحانه ، بواسطة وحي الملك . وهذا معنى النبوة والرسالة ، إذ حقيقة النبوة : نبى عنى ، و حقيقة الرسالة : بلغ عنى .
فالنبوة والرسالة في اصل المعنى متحدان . وإنما امتازت الرسالة عن النبوة من حيث وصفها لا من حيث ذاتها ، فإن الرسالة : تبلغ شرع جديد ، والنبوة : تقرير شرع سابق التقرير ، على احد الاقوال .

و يلزم من النبوة العلم بالشرائع المتقدمة ليقرر منها ما تقرر. فمدلول « قل » : اخبر عني . وهو اعم من ان يكون اخبارا تقريريا ، او تبليغياتشريعيا ، فدخلت منه النبوة والرسالة .

وقد اختلف العلماء : هل نبى نبينا صلى الله عليه وسلم و ارسل معا في وقت واحد لما جاء جبريل بالوحي وهو في غار حراء ، وقال : « اقرأ باسم ربك الذي خلق » ؟ او نبى في ذلك الوقت ثم ارسل بعده حين نزل عليه : « يا ايها المدثر ! قم فانذر ؟

فالآكثرون على الاول ، وهو بعث بالنبوة والرسالة معا على رأس الاربعين سنة .

فان قلت : هذا تقرير سمعي للنبوة والرسالة ، فهل معه تقرير عقلي ؟

قلت : نعم ، وهو قيام المعجزة مع قيام الدعوى بالتحدي . وذلك : ان « قل » ، امر بالقول ، وفي ضمنه التحدي بايراد ما بعده من الكلام المعجز الناس على صفات المعبود من قوله « هو الله احد » الى آخره ، معجزة واقعة طباق التحدي .

اذا تقرر هذا ، فمدلول « قل » : بلغ عني فانت نبىي ورسولي . وقد تقدم هنا : يلزم على النبوة من العلم بالشرائع وكذلك يلزم في هذه الرسالة - اعني رسالة نبينا صلى الله عليه وسلم - الاستفادة من « قل » ، ان تكون عامة ، لاطلاق « قل » من غير تقييد بطائفة ولا بزمان .

وهذان مقصدان آخران مستنبطان من هذا المقصد الاول الذي هو اثبات النبوة والرسالة .

فالمقصد الاول : اثبات علم النبي صلى الله عليه وسلم بالشرائع ،

والثاني : اثبات عموم رسالته صلى الله عليه وسلم .

ولا يخفى ما يستخرج من ذلك من كونه صلى الله عليه وسلم خاتم الانبياء وسيد الخلق ، وغير ذلك . فيدخل تحت « قل » كل آية دلت على نبوته صلى الله عليه وسلم كقوله تعالى : « يا ايها النبي قل لازواجك » ، « يا ايها النبي انا احللنا لك ازواجك » ، « يا ايها النبي اذا طلقت النساء » ، « يا ايها النبي لم تحرم » ، « نبى عبادي انا الغفور الرحيم » ونحو ذلك .

وكذلك كل آية دلت على رسالته صلى الله عليه وسلم ، كقوله : « انا ارسلناك بالحق بشيرا ونذيرا » ، « يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك من ربك » ، « يا ايها الرسول لا يحزنك الذين يسارعون في الكفر » .

وكذلك كل آية دلت على النبوة والرسالة ، كقوله تعالى : « يا ايها النبي انا ارسلناك » ، وما كان في معاني ذلك ، كقوله : « انما انت منذر » ، « انما انت نذير » ، « ثم جعلناك على شريعة من الامر » ، « انا اوحينا اليك كما اوحينا الى نوح والنبين » الآية ، « وانك لتهدي الى صراط مستقيم » .

وكذلك كل آية ردت على منكري نبوته ورسالته صلى الله عليه وسلم ، كقوله تعالى : « والنجم اذا هوى ، ما ضل صاحبكم وما غوى ، وما ينطق عن الهوى ، ان هو الا وحى يوحى » ، « ن ، والقلم وما يسطرون ، ما انت بنعمة ربك بمجنون ، وان لك لاجرا غير ممنون ، وانك لعلى خلق عظيم » ، « وما هو على الغيب بظنين » .

وكذلك كل آية دلت على علمه صلى الله عليه وسلم ومعرفته بمن تقدمه من الانبياء ، واخباره عن قصصهم و شرايعهم ، كقوله تعالى : « و علمك ما لم تكن تعلم » ، « ما فرطنا في الكتاب من شئ » ، « وكلا نقص عليك من انباء الرسل » الآية .

و اما قوله تعالى : « ورسلا قد قصصناهم عليك من قبل ورسلا لم نقصصهم عليك » ، فمعناه : لم نقصصهم فيمن تقدمت قصصهم ، فلا يلزم من عدم تقدم وقوع ذلك ان لا يقع بعد ذلك في بقية عمره صلى الله عليه وسلم . وكذلك كل آية دلت على عموم رسالته صلى الله عليه وسلم ، كقوله تعالى : « وما ارسلناك الا كافة للناس » ، « تبارك الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيرا » ، وهذه الاية شاملة للانسان والجن . ويدخل في ذلك كل آية دلت على ايمان الجن به صلى الله عليه وسلم و انذاره لهم ، كقوله : « قل اوحى الي انه استمع نفر من الجن والاناس » .

وكذلك كل آية دلت على بقاء شرعه و انه خاتم الانبياء لا نبي بعده ، كقوله تعالى : « ولكن رسول الله وخاتم النبيين » ، « هو الذي بعث في الاميين رسولا منهم يتلوا عليهم آياته ويزكيهم ويعلمهم الكتاب والحكمة وان كانوا من قبل لفي ضلال مبين . وآخرين منهم لما يلحقوا بهم ، وهو العزيز الحكيم » اي ، بعثه في الاميين وفي الاخرين الذين لم يلحقوا بهم ، فشمل هذا كل من جاء بعدهم الى ان تقوم الساعة .

وان قلت : انما جاء في الاية « وآخرين ش » ، وهي نكرة ، فكيف يستدل بذلك على الاخرين كلهم ؟ قلت : لان ذلك في سياق المثبة فيعم .

وكذلك كل آية دلت على صفة من صفات نبوته و رسالته صلى الله عليه وسلم ، داخلة في هذا التقرير . وان اتسع مجالك في الاستحضار فاستحضر جميع ما ورد من الايات في المعاني المذكورة ، و اضف اليها ما ورد من الاحاديث في تلك المعاني بالنسبة الى هذا المقصد و الى ما بعده .

واذا تأملت ما اشتمل عليه هذا المقصد ظهر لك من نوع التعريف بافعال الله الفضلية ، و انه ذلك من مدلولات اسمه الهادي و النور و النافع و ما في معناها .

“ Yüce Allah’ın kavlinin birinci maksadı : Peyğamberimiz Muhammed (s.a.v.) ’in nübüvvet ve risaleti’nin ispatıdır.

Bunun takriri şöyledir : قل lafzı, vahiy meleği vasıtasıyla Allah Subhanehu’dan tebliği âmirdir. İşte nübüvvet ve risalet’in manası budur .Zira nübüvvet’in hakikatı , “benden haber ver”, risalet’in hakikatı ise , “benden tebliğ et “ (ifadesinden) ibarettir.

Yani nübüvvet ve risalet asıl manada birdir.Risalet , nübüvvet’ten zati itibariyle değil de ancak sıfatı itibariyle ayrıdır.Zira, bir görüşe göre : Risalet, yeni bir şeriat’ın tebellüğü, nübüvvet ise daha önce takarrur etmiş bir şeriatı tebliğden ibarettir.

Nübüvvet, takarrur etmiş olan hususları tebliğ edebilmek için , daha önceki şeriatları bilmeyi gerektirir. قل lafzının medlülü ise “ benden haber ver “ demektir.Bu ise hem takrire dayalı haber vermeyi, hem de teşrie dayalı

tebliği içine alır.Binaenaleyh قل lafzının içine hem risalet hem de nübüvvet girmiştir.

Alimler , Peyğamberimiz , Hira mağraında iken Cibril “ Seni yaratan Rabbinin adıyla oku “ diyerek vahiy getirdiği zaman , aynı zamanda hem nebi hem de resul olmuş mudur? Yoksa bir vakit nebi olmuş daha sonra da “ Ey örtüsüne bürülü , kalk ve korkut! “ ayetinin nüzülü ile resül mü olmuştur ? Konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Çoğunluk birinci görüştedir ki, o da, kırk yaşlarında iken hem nebi hem de resül olarak gönderilmesinden ibarettir.

Eğer sen, bu , nübüvvet ve risaletin naklî bir izahından ibarettir.Bunun aklî izahı yok mu ? dersen,

Ben de şöyle derim : Evet var dır.O da meydan okuma davasıyla birlikte mucizenin bulunmasıdır.Şöyle ki: “ قل ” lafzı söylemeyi âmirdir.Ve zımında , mabadinde “ O, tek Allahdır “ ilh. gibi ma’budun vasıfları karşısında insanları aciz bırakacak bir ifade getirmek suretiyle meydan okuma vardır.

Bu husus takarrur edince , “ قل ” lafzının medlülü şöyle olur : Benden tebliğde bulun , sen benim nebim ve resulumsün .

Nübüvvetin, şeriatları bilmeyi gerektirdiği geçmişti. Keza, “ قل “ lafzından anlaşılan risalet ‘in de - ki peyğamberimizin risaletini kastediyoruz - “ قل “ lafzı herhangi bir taife ve zamanla kayıtlanmadığı için , umumî olması gerekir.

Nübüvvet ve risaleti ispattan ibaret olan birinci maksattan çıkarılan diğer iki maksat ta şunlardır :

Birinci maksat : Peyğamber efendimizin şeriatlara dair ilminin ispatı,

İkincisi : Peyğamber efendimiz (s.a.v.) ‘in risaletinin umumiliğinin ispatı.

Buradan, peyğamber efendimizin son peyğamber oluşu , mahlukatın seyyidi oluşu vb. husuların çıkarılabileceği aşikardır.

Peyğamberimizin nübüvvetine delalet eden bütün âyetler ...

Keza risaletine delalet eden bütün ayetler...

Keza nübüvvet ve risaletine ve bu manalara delalet eden ayetler ...

Keza nübüvvet ve risaletini inkar edenlere cevap olan ayetler...

Keza geçmiş peygamberlere dair bilgisine delalet eden ayetler...

Keza risaletinin umumiliğine delalet eden ayetler...

Kezâ Şeriatının bekasına ve son peygamber olduğuna; kendisinden sonra hiç bir peygamberin gelmeyeceğine delalet eden ayetler ... ” قل “ lafzının altına girer.

Aynı şekilde nübüvetinin ve risaletinin sıfatlarından herhangi bir sıfatına delalet eden ayetler de bu takrire dahildir. İmkanın varsa bu manadaki bütün ayetleri topla. Buna bu konudaki hadisleri de bu ve bundan sonraki maksatlar için ilave et.

Bu maksadın ihtiva ettiği manaları düşündüğün zaman , senin için , Allah'ın fazluna ait fiillerini , bir tür tanıma zahir olacaktır. Bu da O'nun el-Hâdî , en-Nûr , en-Nâfi' ve bu manadaki isimlerinin medlülü cümlesindedir.. “.

Değerlendirme

Yazdığı *Fâtihâ Sûresi* tefsiriyle *Nazarî- Sûfî* ekole dair bir eser vererek *Muhyiddin el-'Arabî*'nin Anadolu'daki temsilcisi ve manevi mirascısı olduğunu kanıtlayan *Konevî*, *İhlas Suresi* üzerine yazmış olduğu , bizim de tanıtımını yaptığımız bu eserinde , çok farklı bir metod takip etmiştir.

Örnekler incelendiğinde de görüleceği üzere , *Konevî* bu eserinde *İşârî Tefsir'e* yeni bir boyut getirmiştir: Sûre'yi kelime kelime ele alıp, her kelime üzerinde keşfe dayalı istinbatlarda bulunmuştur.

el-Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât 'ı* , İsmâil Hakkı Bursevî 'nin *Rûhu'l-beyân'ı*, Hâîrizâde' nin *el-Mevridu'l-hâss bi'l-havâs fi sûreti'l-İhlâs* adlı eserleriyle yaptığımız karşılaştırmada⁴⁰, *Konevî 'nin* orijinal olma iddiasındaki haklılığını gördük. Gerçekten de *Konevî* bu eserinde diğer işârî tefsirlerden çok farklı metod sergilemiştir.

⁴⁰Krş. el-Kuşeyrî, Muhammed b. Hav' azin , *Letâifu'l-İşârât* , Bağdat, ts. (tahk. Dr. İbrâhim Bisiyûnî) , II , 330-332; Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-beyân* , İstanbul, ts., X, 536-540 ; Hâîrizâde Muhammed Kemaluddîn, *el-Mevridu'l-hâss bi'l-havâs fi tefsiri sûreti'l-İhlâs*, (Hazr. Yakup Çiçek) İstanbul, 1996, İFAV, s.51-153.

Kaynaklarda pek zikredilmeyen⁴¹ bu eser üzerinde en azından bir yüksek lisans düzeyinde bir çalışma yapılarak ilim âlemine kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

D- Kutbuddîn eş-Şirâzî (634-710 H./1237-1311 M.)

(قطب الدين الشرازي)

Ebû's-Senâ⁴² Kutbu'd-dîn Mahmut b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî , eş-Şirâzî.

Tefsir,Fıkıh,Felsefe ve Belağat konularında ihtisası olan, otoritesi herkesce müsellemler bir allâmedir.Şâfiî fukahasıdır.

Hicrî 634 'de Şiraz'da doğdu.

İlk öğrenimini babasından ve amcasından yapmıştır.Daha sonra *Nâsiruddîn et-Tûsî* 'nin talebesi oldu. Anadolu'ya rihlet etti.Sivas ve Malatya kadılıklarında bulundu.⁴³

Sadreddîn el-Konevî'den de istifade etti.O'ndan *Câmi'u'l-usûl'u* dinledi.

Şam'ı ziyaret etti.Akabinde *Tebriz*'e gitti.Orada ikâmet etti.Hicrî 710 'da vefat etti.⁴⁴

Ömer Nasûhî Bilmen Hoca "kudret-i ilmiyesi " sadedinde şunları söylemektedir:

"*Kutbu'ddîn nakliyât ve 'akliyâta bi-hakkın vâkıf,tab'an zarîf , hüzn ve ğamdan âzâde bir zât imiş , satranca ,mûsikiyeye, Şa'bezeye*⁴⁵ *de vukûfu varmış .Şiraz hatîbi bulunan babasından ve sonra Nâsiru'd-dîn -i Tûsî 'den ilim ahzetmiş , Sadr-ı Konevî'den de " câmi'u'l-usûl'ü rivayette bulunmuştur.Şâfiî*

⁴¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu eseri sadece el-Bağdâdî zikretmiştir.Bkz. *Hediyye*, II , 132.

⁴²Hacı Halife ,*Keşf* ,VI ,406-407.

⁴³Taşköprizâde, *Miftâh* , I , 189-190.

⁴⁴Ibn Tağrî Berdî, en-*Nucûm* , IX , 213; el-Bağdâdî, *Hediyye*, II , 406 ;Kehhâle, a.g.e., XII ,202;Nüveyhid, a.g.e., II , 667-668 ;

⁴⁵ El çabukluğu ile icrâ olunan mahâret, hokkabâzlık .Bkz.Sâmi ,*Şemseddîn,Kâmûs-i Türkî*, s.777.

mezhebinden olan bu zât ezkiyâ-yı ümmetten ma'duddur.”⁴⁶

İlgili Eseri :

— *Fethu'l-Mennân fi tefsîri'l-Kur'ân*⁴⁷

— *Müşkilâtu't-tefâsir*⁴⁸

Tefsîri ve metodu :

Şirâzî, tefsirinde rivâyet metodunu kullanmıştır.Bu hususu kendisi tefsirinin mukaddimesinde belirtmektedir:

“...İmdi,bu , hem kendim hem de diğer insanlar için tefsir kitaplarından seçip aldığım bir kitaptır.Ben nakil ve seçme dışında bir şey yapmadım.Tatvîl ve itnab'dan kaçındım.Tefsiri, isnaddan,kıraât vecihlerinden ve İhtiyaç duyulan yerler dışında kelimenin iştikakı,tasrihi ve i'rab şekillerinden tecrîd ettim.

Kelimeye ma'na vermek, âyeti tefsîr etmek, sebab-i nuzûlünü , te'vîli konusundaki âlimlerin ihtilaflarını ve ilgili hükümleri , mahlukâtın en hayırlısı Mustafa (s.a.v.) 'in hadislerini ve konuya ilişkin selefî hikâyelerini kaydetmekle yetindim.

Bununla amacım bu tefsîri dinleyen halka faydalı olmaktır.Ve ben bunu, kendim için bir öğüt,kıyâmet günü için bir azık ve ölümünden sonra da sâlih 'amel olsun diye kaleme aldım...”⁴⁹

Ancak tefsir incelendiğinde Şirâzî'nin salt nakilcilik yapmadığını , ilmî dirâyetini , yaptığı tercih ve tahlillerle ortaya koyduğunu görmek mümkündür.

⁴⁶Bilmen ,a.g.e., II ,5 21-522.

⁴⁷ Kırk ciltlik (40) bir tefsirdir.Ömer Nasûhî hocanın belirttiğine göre “Tefsîru'l-'allâmî” diye meşhûrmuş.Yaptığımız araştırma sonunda bu eserin bir nüshasını Süleymâniye ktb.,Hkm.,109 numarada,bir nüshasını da Es'ad Ef., III.140 numarada tespit ettik.

⁴⁸Bu eseri hem Bilmen hem de Hacı Halife kaydettiği halde Kütüphanelerde nüshasını tespit edemedik.Bkz.,a.y.

⁴⁹ Şirâzî,a.g.e, v.,1a-2a.Süleymaniye .ktp.,Hkm. blm.,no: 109.

Şirâzî, tefsîrini yaptığı sûrenin önce ayet, kelime ve harf sayısını verir, sonra surenin fazîletine dâir hadisleri zikreder ve varsa surenin diğer isimlerini sayar, daha sonra surenin nuzûlünü ve ahkâmını belirtir, akabinde sureyi “ قوله “ başlığı altında kelime kelime tefsir eder.

Tefsîrin muhtevâsı:

Şirâzî eserini, bir mukaddime ,*Usul-u Tefsîr* 'e dâir on sekiz baktan müteşekkil bir giriş ve akabinde Kur'ân sûrelerinin mufassal tefsiri şeklinde tertîp etmiştir.

Eserin ayrıntılı muhtevâsı şöyledir :

- ___ *Mukaddime*
- ___ *Kur'ân'ın fezâiline , teşvikine ve O'nu talep edenin, okuyanın , dinleyenin ve O'nunla âmil olanın faziletine dâir bâb*
- ___ *Allah ('azze ve celle) 'nin Kitâbının tilâvetinin keyfiyeti, Mekrûh ve Haram olan tilâvet şekilleri ve ulemânın bu husustaki ihtilafları bâbı*
- ___ *Kur'â , ilim vb. konularda riyâ'dan sakındırmaya dâir bâb*
- ___ *Kur'ân hâfızının sahip olması , ğâfil olmaması gereken hususlara dâir bâb*
- ___ *Kur'ân tecvidini öğrenmenin ve öğretmenin ve Kur'ânı tecvidli olarak okuyanın sevabına dâir bab*
- ___ *Sahabe ve Tâbiîn'den Kur'ân tefsirinin ve Kur'ân ehlinin fazileti sadedinde gelen rivayetlere dâir bâb*
- ___ *Üzerinde Kur'an taşıyan ve Kur'han okuyan kimselerin Kur'ân'a göstermesi gereken ta'zim ve hürmete dâir bâb*
- ___ *Kur'ân'ı kendi görüşü ile tefsir edenlerin tehdid edilmesi ve tefsîrin derecelerinin zikrine dâir bâb*
- ___ *Kitab ve Sünnet konusunda gelen rivayetlere dâir bâb*
- ___ *Allah ('azze ve celle) 'nin Kitabını ve Resûlünün Sünnetini bilmenin faziletine dâir bâb*

___ *Nebî (s.a.v.) 'in (انزل القرآن على سبعة احرف فاقروا ما تيسر منه)* hadisinin manasına dâir bâb

___ *Kur'n'in cem'i, Hz. Osmân'ın Mushafları yazdırmasının ve diğer mushafları yaktırmasının sebebi ve Peyğamber döneminde sahabeden hâfız olanların zikrine dâir bâb*

___ *Sûre, âyet, kelime ve harf lafızlarının manasına dâir bâb*

___ *Kur'ân'da Arap luğatı dışında kelime olup , olmadığına dâir bâb*

___ *Kur'ân'ın i'câzı, i'câzın şartları ve hakikatine dâir bâb*

___ *Tefsir ve te''vil'in manasına dâir bâb*

___ *İsti'âzenin tefsirine dâir bâb*

___ *Besmele'nin tefsirine dâir bâb*

___ *Besmele'nin fezailine dâir bâb*

___ *Fâtihâ tefsiri... ilh.*

Tefsîrinden Örnek Bir Bölüm :

الحمد لله Şirâzî'nin tefsirinde kullandığı metodu daha iyi kavrayabilmek için ayetine yaptığı açıklamaları örnek olarak alalım:

قوله عز وجل (الحمد لله) :

قال المفسرون : هذا ثناء اثنى الله عز وجل على نفسه تعليماً منه خلقه . لفظه خير ومعناه امر ، تقديره : «قولوا الحمد لله »
وروى ابو محمد عبد الغني بن سعيد الحافظ من حديث ابي هريرة وابي سعيد رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال : « اذا قال العبد الحمد لله ، قال الله عز وجل : « صدق عبدي الحمد لي »
وروى مسلم عن انس ابن مالك رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « ان الله ليرضى عن العبد يأكل فيحمده عليها او يشرب الشربة فيحمده »

وقال الحسن رضي الله عنه : « ما من نعمة الا والحمد لله افضل منها »

وروى ابن ماجة عن انس ابن مالك رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « لو ان الدنيا كلها بحذاقيرها في يد رجل من امتي ثم قال الحمد لله لكان الحمد لله افضل من ذلك »

وقال ابو عبد الله : معنى هذا الحديث انه قد اعطي الدنيا ثم اعطي على اثرها هذه الكلمة حتى نطق بها فكانت هذه الكلمة افضل من الدنيا كلها لان الدنيا فانية والكلمة باقية وهي من الباقيات الصالحات »

وروي ابن ماجه عن ابن عمران رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثهم ان عبدا من عباد الله قال : يا رب لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك ولعظيم سلطانك ، فعضلت بالملكين فلم يدريا كيف يكتبانها فصعدا الى السماء فقالا : يا ربنا ان عبدا من عبادك قال مقالة لا ندري كيف نكتبها . قال الله عز وجل - وهو اعلم بما قال عبده - : ماذا قال عبدي . قالا : يا رب ، انه قد قال : يا رب لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك ولعظيم سلطانك . فيقول سبحانه : اكتبها كما قال عبدي حتى يلقياني فأجزى بها .

قوله « فعضلت بالملكين » يقال : اعضل الامر اذا اشتد واستغلق .

عن ابي مالك الاشعري رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الطهور شطر الايمان والحمد لله تملأ الميزان ، و سبحان الله والحمد لله تملأ او تملآن ما بين السماء والارض . وذكر الحديث الى آخره .

واختلف العلماء ايا افضل ؟ قول العبد الحمد لله رب العالمين او قول لا اله الا الله ، فقالت طائفة : الحمد لله رب العالمين افضل لان في ضمنه التوحيد الذي هو قول لا اله الا الله ، ففي قول العبد الحمد لله رب العالمين توحيد وحمد وفي قوله لا اله الا الله توحيد فقط . وقال طائفة : قول لا اله الا الله افضل ، لانها تدفع الكفر والاشراك وعليها يقا تل الخلق . قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أمرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله . واختار هذا القول ابن عطية . قال : والحاكم بذالك قول النبي صلى الله عليه وسلم : افضل ما قلت انا والنبيون من قبلي لا اله الا الله وخده لا شريك له .

فقوله تعالى (الحمد لله)

قال العلماء : الحمد في كلام العرب معناه الثناء الكامل . واللام لاستغراق الجنس من المحامد ، فالله سبحانه وتعالى يستحق الحمد بأجمعه ، إذ له الاسماء الحسنی والصفات العلی .

وذهب ابو جعفر الطبري وابو العباس الميرد الى ان الحمد والشكر بمعنى واحد سواء ، وليس بمرضي . وحكاه ابو عبد الرحمن السلمي عن جعفر الصادق وابن عطاء . قال ابن عطاء : معناه الشكر لله اذا كان منه الامتنان على تعليمنا اياه حتى حمدناه . واستدل الطبري على انها بمعنى : تقول لك الحمد شكرا . قال ابن عطية وهو في الحقيقة دليل على خلاف ما ذهب اليه ، لان قولك شكرا انما خصصت به الحمد انه على نعمة من النعم .

وقال بعض العلماء : الشكر اعم من الحمد لانه باللسان و بالجوارح وبالقلب ، والحمد انما تكون باللسان خاصة .

وقال بعضهم : الحمد اعم لان فيه معنى الشكر ومعنى الحمد وهو اعم من الشكر لان الحمد يوضع موضع الشكر ولا يوضع الشكر موضع الحمد .

وروي عن ابن عباس رضي الله عنهما انه قال : الحمد كلمة كل شاعر ، وان آدم عليه السلام قال حين عطس : الحمد لله ؛ وقال الله عز وجل لنوح عليه السلام : فقل الحمد لله الذي نجانا من القوم الظالمين ؛ وقال ابراهيم عليه السلام : الحمد لله الذي وهب لي علي الكبر اسماعيل واسحاق ؛ وقال تعالى في قصة داود وسليمان ؛ وقال الحمد لله الذي فضلنا علي كثير من عباده المؤمنين ؛ وقال تعالى لنبيه سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم : وقل الحمد لله الذي لم يتخذ ولدا ؛ وقال اهل الجنة : الحمد لله الذي اذهب عنا الحزن ؛ وقال تعالى : وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين ، فهي كلمة كل شاعر .

والصحيح : ان الحمد ثناء على المدح بصفاته من غير سبق احسان . والشكر ثناء علي المشكور بما اولي من الاحسان . وعلى هذا الحد قال العلماء : الحمد اعم من الشكر ، لان الحمد تقع على الثناء وعلى التحميد وعلى الشكر . والجزء مخصوص انما يكون مكافاة لمن اولاك معروفا ، فصار الحمد اعم في الآية لانه يزيد على الشكر .

قال العلماء : ويذكر الحمد بمعنى الرضى ، يقال : بلوته فحمدته بمعنى اى رضيته . ومنه قوله تعالى : خير مقاما . وقال عليه السلام :

احمد اليكم غسل الاحليل ، اي ارضاه لكم .

وعن جعفر الصادق رضى الله عنه في قوله تعالى « الحمد لله » قال: من حمده بصفاته كما وصف نفسه فقد حمد لان الحمد حآ وميم و
دال ، فالحاء من الوجدانية والميم من الملك والدال من الديمومة ، فمن عرفه بالوجدانية والديمومة والملك فقد عرفه . وهذا هو حقيقة « الحمد لله

قال شقيق بن ابراهيم الزاهد رحمه الله في تفسير « الحمد لله » قال: هو على ثلاثة اوجه : اولها : اذا اعطاك الله شيئا تعرف من اعطاك ،
الثاني : ان ترضى بما اعطاك ، الثالث : ما دامت قوته في جسدك لا تعصيه . فهذه شرائط الحمد .

واعلم ان الله سبحانه وتعالى اثنى بالحمد على نفسه ، وافتتح كتابه العزيز بحمده ، ولم يأذن لغيره بل نهاهم سبحانه عن ذلك فى كتابه
وعلى لسان نبيه ، فقال تعالى : فلا تزكوا انفسكم هو اعلم من اتقى . وقال النبي صلى الله عليه وسلم : احشوا التراب في وجوه المداحين
التراب . وسيأتي القول فيه في سورة النساء ان شاء الله تعالى .

فمعنى « الحمد لله رب العالمين » اى سبق الحمد مني لنفسي قبل ان يحمدني احد من العالمين . وحمدي لنفسي لنفسي في الازل لم يكن بعله
، و حمد الخلق مشوب بالعلل .

قال العلماء : فيستقبح من المخلوق الذى لم يعط الكمال ان يحمد نفسه ليستجلب لها المنافع ويدفع عنها المضار .

وقال بعض العلماء : لما علم الله سبحانه وتعالى عجز عباده عن حمده ، حمد نفسه بنفسه لنفسه في الازل . فاستفراغ طوق عباده هو
محل العجز عن حمده الا ترى سيد المرسلين كيف اظهر العجز بقوله : لا احصي ثناء عليك . وانشد الشاعر : اذا نحن اثنتنا عليك
بصالح * فانت كما نثني وفوق الذي نثني .

وقال بعضهم حمد نفسه في الازل لما علم من كثرة نعمه على عباده ، وعجزهم عن القيام بواجب حمده ، فحمد نفسه عنهم
لتكون النعمة اهنأ لديهم حيث اسقط عنهم به ثقل المنة .

وقال بعضهم : ان مدحه عز وجل لنفسه وثنائه عليها ليعلم ذلك عباده . فالمعنى على هذا قولوا الحمد لله .

وقال بعض العلماء : جعل الله تعالى لفظة الحمد زينة كل خطبة ، ورأس كل مدحه ، وابلغ كلمة في قضاء شكر كل نعمه . وكل سورة
افتتح الله عز وجل بالحمد في كتابه العزيز دل على تعظيم شأن تلك السورة كسورة الانعام ، وسورة الكهف ، وسورة السبا ، وسورة فاطر .
فان قيل : لم قال تعالى : « الحمد لله » ولم يقل « الحمد لي » ولا « الحمد لي » قيل له : هذا على وجه التعظيم لنفسه سبحانه كعبادة
الملك . والله اعلم .

“ kavli (الحمد لله) ‘Azîz ve Celîl olan Allâh’ın :

*Müfessirler demişlerdir ki , : “ Bu, Allâh’ın, kullarına öğretmek için , kendi
zatına yaptığı bir övgüdür. Lafzı haberdir ama ma’nası emirdir. Takdiri
şöyledir : ” = قولوا الحمد لله “ .*

*Hâfız Ebû Muhammed ‘Abdulğani b. Sa’îd, Ebû Hureyre ve Ebû Sâ’id (r.a.
) ‘ dan Peyğamber (s.a.v) ‘in şöyle buyurduğunu rivayet eder : Kul ‘
el-Hamdu lillah ‘ dediği zaman , Allah (‘ azze ve celle) : ‘ Kulum doğru
söyledi, Hamd bana aittir .*

Müslim, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir : Peyğamber efendimiz şöyle buyurmuştur : Gerçekten Allah , yedikten sonra ve bir yudum su içtikten sonra kendisine hameden kulundan hoşlanır.

Hasan (el-Basrî) demiştir ki : Hiç bir nimet yoktur ki , el-Hamdulillah ondan daha faziletli olmasın .

İbn Mâce , Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir : Peyğamber efendimiz şöyle buyurmuştur : Dünya herşeyiyle , ümmetimden bir zatın olsa da sonra bu zat : ' el-Hamdulillah ' dese , el-Hamdulillah bütün bunlardan daha değerli olur.

Ebû 'Abdullah demiştir ki : Bu hadisin manası şudur : Allah önce dünyayı, akabinde de söylesin diye bu kelimeyi vermiştir.Ama bu kelime daha değerli olmuştur.Çünkü , dünya fâni , bu kelime ise bâkidir.Zirâ bu (kelime) kalıcı sâlih amellerdendir.

İbn Mâce , İbn 'Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullâh onlara şöyle nida eden bir kuldân bahsetmiş : 'Ey Rabbim! yüce Zatına ve yüce saltanatına yakışır hamd sanadır. ' İki melek bu durumu kapalı buldular, nasıl yazacaklarını bilemediler.Sema'ya çıkıp şöyle dediler : Ey Rabbimiz ! Kullarından bir kul bir söz etti ki, nasıl yazacağımızı bilemiyoruz. Bunun üzerine 'Azîz ve Celîl olan Allah - kulunun ne dediğini bildiği halde - şöyle buyurdu : Kulum ne dedi ? Bunun üzerine melekler : Ya Rab ! O şöyle demişti : 'Ey Rabbim! yüce Zatına ve yüce saltanatına yakışır hamd sanadır. ' dediler . Bunun üzerine noksanlıktan münezzehe olan Allah şöyle buyurdu : Kulum nasıl demişse öylece yazın. Benim katıma ulaşsınlar da ben de bunlarla onu mükafatlandırayım.

اعضل الامر بالملكين kavli(ne giline) : Bir husus kapalı ve zorlu olduğunda

Ebî Mâlik el-Eş'arî (r.a.) 'dan : Peyğamber efendimiz şöyle buyurmuştur : "Temizlik imanın yarısıdır." el-Hamdulillah " misanı doldurur. " Subhânellâh " ve "el-Hamdulillah " semâ ile arz arasını doldurur. " Hadisi sonuna kadar zikretmiştir.

Alimler, kulun " el-Hamdulillah Rabbilâlemin " sözü mü , yoksa " Lâilâheillâh

“ sözü mü, hangisinin daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf etmiştir.

Bir grup “ el-Hamdulillâhi Rabbilâlemin sözü daha efdaldır, zira bunun zımında ‘ Lâilâheillâllah ‘ sözünden ibaret olan tevhid vardır.Yani, kulun, ‘el-Hamdulillâhi Rabbilhalemin ‘ sözünde hem tevhid hem de hamd vardır.” demişlerdir.Bir grup da “ Lâilâheillâllah sözü daha efdaldır.Zira bu söz, küfrü ve şirki savar, ayrıca insanlarla bu söz yüzünden savaş yapılır.Peyğamber efendimiz (s.a.v.) de : “ Lâilâheillâllah deyinceye kadar insanlarla savaş yapmakla emrolundum” diye buyurmuştur.” demişlerdir.

İbnu Atiyye bu görüşü tercih etmiş ve “ Bu konuda hâkim peyğamberin şu sözüdür: “ Benim ve benden önceki peyğamberlerin söylediği en değerli söz ‘ Lâilâheillâllâhu vahdehu lâ şerîkeleh ‘ sözüdür “ demiştir.

Yüve Allah’ın (الحمد لله) kavli (ne gelince):

Alimler , “ Hamd Arap kelimada kâmil manada övgü manasına gelir “ demişlerdir. elif-lâm , hamd cinsinin istiğrakı içindir.Zira Yüce Allah bütün hamdlere layıktır.Çünkü, güzel isimler ve yüksek sıfatlar onundur.

Ebû Ca’fer et-Taberî ve Ebu’l-Abbas el- Müberred , ‘ Hamd ‘ ve ‘ Şükr’ün aynı manada olduğu görüşüne zâhib olmuşlardır.Ancak bu görüş hoş değildir.Ebu ‘Abdirrahmân es-Sülemî de Ca’fer-i Sâdık ve İbn ‘Atâ’dan bunu nakletmiştir.İbn ‘Atâ : “Eğer bunu bize kendisine hamd edelim diye öğretmişse onun (hamdin) manası Allah’a şükürdür.” demiştir.

et-Taberî , bunların aynı manada olduğuna “ sen لك الحمد شكرا dersin “ diyerek delil getirmiştir.İbnu ‘Atiyye ise “ Bu, hakikatte karşı görüşün delilidir.Zira sen, (الحمد) sözünü, (شكرا) sözünle, o (hamd), bir nimet karşılığında olduğu için tansis ettin.. “ demiştir.

Alimlerden bir kısmı : “Şükür hamd’den daha umumidir .Zira şükür hem lisan, hem azalar hem de kalb ile olur.Oysa hamd, sadece kalb ile olur.” demişlerdir.

Diğer bazıları ise : “ Hamd daha umumidir.Zira onda hem şükür hem de hamd manası vardır. Bunun için şükürden daha umumidir.Zira hamd şükür yerine konulur ama şükür hamd yerine konulmaz “ demişlerdir.

İbnu ‘Abbas’ ın şöyle dediği rivayet edilmiştir : el-Hamdu her şükredenim

cümlesidir.Âdem (a.s) aksırdığı zaman *el-Hamdulillah* demişti.Allâh (c.c) Nuh (a.s)'a “ Bizi zâlimler guruhundan kurtaran Allah'a *Hamdolsun* de “ buyurmuştu.İbrâhim (a.s) da : Yaşlılığında bana , İsmail ile İshâk'ı veren Allah'a *Hamdolsun* “ dedi.Yüce Allah, *Dâvud ve Süleymân kıssasında* : “ Bizi mümin kullarından bir çoğundan üstün kılan Allah'a *hamdolsun dediler* “ buyurmuştur.Yine Yüce Allah “ *Nebisi Muhammed (s.a.v .) 'e hitaben* : “ *Hamd, çocuk edinmeyen Allah'ındır* de “buyurmuştur..Cennet ehli de : “ *Hüznümüzü gideren Allah'a hamdolsun* “ dediler. Ayrıca Yüce Allah : “ *Onların son duası (sözü) , hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'adır.* “ buyurmuştur.

Netice (el-Hamdu lillah) sözü, her şükredenin sözüdür.

Sahih olan : Hamd'in , herhangi bir iyiliği geçmeksizin övülen şahsa (memduh) nitilikleri ile övgüde bulunmaktır.. Şükür ise , yaptığı iyilikler dolayısıyla teşekkür edilen şahsa (meşkûr) övgüde bulunmaktır.

Bu tanıma göre âlimler : “ Hamd, şükürden daha umumdur. Zira hamd, hem senâ , hem tahmid hem de şükür manasında kullanılır. Oysa şükür , hususidir , ancak sana bir iyilik te bulunan birisi için kullanılır. Öyleyse âyetteki hamd , şükürden daha fazla mana ifade ettiği için daha umumdur. “ demişlerdir.

Âlimer demişlerdir ki : “ Hamd, bazan rıza(seçmek, razı olmak) manasında da kullanılır. بلوته فحمدته denilir. Yani : Onu denedim ve razı oldum demektir. Yüce Allah'ın hoş makam manasına gelen مقاما محمودا sözü de bu manayadır.Ayrıca Pey gamber (a. s.) 'da : احمد اليكم غسل الاحليل buyurmuştur ki: “...sizden, tenasül uzvunuzu yıkamanızı isterim “ manasına gelmektedir.

el-Hamdulillah kavlinin tefsiri konusunda Ca'fer-i Sadık 'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir : “Kim O'na, kendi zatını tavsif ettiği gibi sıfatlarıyla hamd ederse , hamd etmiş olur. Zira hamd , “ hâ” , “ mim “ ve “ dal” harflerinden mürekkeptir. “hâ “ vahdâniyyet'ten, “ mim , mülk (hakimiyet) 'den , “ dal “ ise deymûmet(ebedilik) 'den müştaktır. Binaenaleyh kim Allah'ı vahdâniyyet, mülk ve deymûmet sıfatlarıyla tanırrsa , O'nu o zaman bilmiş olur. İşte bu el-Hamdulillah sözünün hakikatıdır.”

Zâhid Şakik b. İbrahim (r.a.) de el-hamdulillah 'ın tefsirinde şöyle

demıştır: Hamd'in üç yönü vardır : Birincisi : Allah sana bir şey verdiği zaman, sana veren zatı tanıyacaksın.İkincisi : Sana verdiği razi olacaksın.Üçüncüsü : Onun kuvveti vücudunda olduğu müddetçe , O'na asi olmayacaksın.İşte bunlar hamd'in şartlarıdır.

Bil ki,Münezzehe ve Yüce Allah , hamd ile zatına övgüde bulunmuş, 'Aziz Kitabı'nı onunla açmıştır.Bu hususta başkasına izin vermemiş hatta bunu hem kitabında hem de nebisinin diliyle yasaklamıştır .Yüce Allah şöyle buyurmuştur : "Kendinizi tezkiye etmeyin.O kimin daha muttaki olduğunu en iyi bilendir."Peygamber efendimiz de " Medihcilerin yüzlerine toprak saçın " diye buyurmuştur.Bu hususta Nisâ suresinde açıklama gelecektir.İnşallah Te'ala .

"el-Hamdu lillâhi Rabbil'âlemîn "in manası şudur : Mahlukattan hiçbirinden hamd gerçekleşmeden önce , tarafımdan kendi zatım için hamd sebkât etmiş(geçmiş)tir.Tarafımdan kendi zatım için ezelde yaptığım hamd, herhangi bir sebebe mebni değildir.Oysa mahlukatın hamdi bir takım sebeblere mebnidir.

Âlimler demişlerdir ki : Kendisine kemâl verilmemiş olan mahlukun , menfaat celbetmek ve zararları defetmek için , kendisini övmesi çirkin addedilmiştir.

Âlimlerden bazıları demişlerdir ki : Münezzehe ve Yüce olan Allah , kullarının, zatını hamd konusundaki aczini bilince , ezelde, zatını bizzat kendisi övmüştür.

Kulların takatlerinin kesildiği yer hamd"den acz makamıdır. Peygamberlerin efendisinin "Sana gereği gibi hamd edemiyorum " diyerek, nasıl aczini izhâr ettiği görülmüyor mu !.Nitekim şâir de : "Sana güzel bir surette hamd ettiğimiz zaman sen övdüğümüz gibisin, hatta övgümüzden de yücesin." demiştir.

Bazıları demişlerdir ki : Allah kulları üzerindeki nimetlerinin çokluğunu ve onların hamd vecibesini yerine getirmekteki acziyetlerini bilince , zatını övdü de minnet yükünü onlar üzerinden düşürdü.Taki nimet onlar için daha bir huzurla ve afiyetle yenilsin .

Bazıları da demişlerdir ki : Allah'ın kendi zatını övmesi ve kendisine övgüde bulunması , bu hususu kullarına öğretmek içindir.Buna göre mana şöyledir : el-Hamdulillah deyiniz .

Bazı âlimler de demişlerdir ki : Yüce Allah “hamd “ lafzını, her hutbenin süsü, her övgünün başı, her türlü nimetinin şükürünü edada en tesirli söz yapmıştır.Ayrıca Allah'ın ‘Aziz Kitabı’nda, Kehf, Sebe’ ve fâtır surelerinde olduğu gibi ,herhangi bir sureye el-hamdu ile başlaması, bu surelerin şanının yüceliğini göstermektedir.

Eğer , Allah niçin الحمد لله dedi de الحمد لله veya الحمد لله demedi ? denilecek olursa, bu kıralların adeti olduğu veçhile , münezzeh Zatını ta'zim sebebiyledir , denilir.Alahu A'lem.

Değerlendirme

Şirâzî'nin tefsirinden alıntıladığımız , الحمد لله kavline ait açıklamalar incelendiğinde , rivayet ekolünün iki dev ismi *et-Taberi* ve *İbn u'l-'Atiyye* 'nin tefsirlerini kaynak olarak ittihaz ettiğini rahatlıkla görürüz.Ancak ismini vermese de yaptığımız karşılaştırma neticesinde el-Kurtûbî'nin “*el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur 'ân* “ adlı eserinden de büyük ölçüde istifade ettiğini söylemek mümkündür.Hatta yaptığımız karşılaştırma bizde,Şirâzî'nin sanki *el-Kurtûbî*'nin eserini, bir takım takdim, tehir , hazif ve ilavelerle neşre hazırladığı intibahı uyandırmıştır.¹

Ancak karşılaştırmamız lokal kaldığı için böyle bir hüküm vermemiz mümkün değildir.

Bu husus gözardı edildiğinde Şirâzî'nin bu tefsiri, mütefekkir ve zamanının müsbet ilimleriyle mücehhez bir zat tarafından kalame alınan , kendisine kadar yapılan rivayet tefsirlerinin bir güzel harmanlanmasından meydana gelmiş bir eserdir.

¹Krş.el-Kurtûbî , Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed , *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* ,Beyrut,ts. I , 131-138.

Hâlâ mahtut olan bu eser üzerinde doktora düzeyinde bir çalışma yapıp ilim dünyasına tanıtılmasının son derece faydalı olacağı kanaatindeyiz.

E- el-Konevî (638-729 H./1270-1329 M.)

(القنوي)

'Alâuddîn 'Ali b. İsmâil b. Yûsuf el-Konevî .

Hicrî 638 senesinde Konya'da doğdu.

İlk tahsilini Konya'da tamamladı.693 senesinde ilim merkezlerinden *Dımeşk'e* gitti.*Ebu'l-Fadl Ahmed b. Hibetullah b. 'Asâkir , el-Eberkûhî , ed-Dimyâtî , İbn Dakîk el-'İd, Ebû Hafs 'Ömer b. el-Kavvâs , İbnu's-Savvâf, İbnu'l-Kayyum* ve daha bir çok âlimden istifade etti.

Tefsîr,Usûl, Fıkıh ve Tasavvuf ilimlerinde temâyuz etti. Arapçası son derece sağlamdı.İyi hat yazardı.Edebiyat sahasında da yed-i tûlâ sahibi idi.

eş-Şerîfiyye Medresesi' nde ders verdi.Bir çok talabe yetiştirdi.

Bir ara *Kâhire'*ye gitti. *Sa'îdu's-Sü'ada* meşihatini üstlendi.

Sonra *Şam'a* döndü.Oranın kadısı oldu (728 H.).

Hicrî 729 senesinde, zilka'de ayının ortalarında , beynindeki bir rahatsızlık dolayısıyla *Şam'da* vefat etmiştir.

Eserleri

___ *Şerhu'l-Hâvî*

___ *Muhtasaru Minhâci'l-Huleymî*

___ *Şerhu't-Ta'arruf*

___ *Muhtasaru'l-Me'âli*

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere *Konevî* , Fıkıh, Usûl ve Tasavvufa dair eserler vermiş, ancak tefsire dair herhangi bir eser kaleme almamıştır. ²

²ed-Dâvûdî ,*Tabakât* , I ,398;İbnu'l- 'İmâd, *Şezerât* , VII, 48; el-Bağdâdî, *Hediyye* , I , 717 ;

SONUÇ

Anadolu Selçuklularını ele aldığımız bu çalışma ile bildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinin bu dönemi ilk defa incelenmektedir.

Yaptığımız kütüphane araştırmaları ve tabakât kitaplarını taramamız neticesinde Anadolu Selçuklu coğrafyasında tespit edebildiğimiz müfessir sayısı maalesef bir elin parmakları kadar olmuştur.Sayının bu kadar az olmasını, Anadolu Selçuklu devletinin ilk zamanlarındaki çetin mücadelelere, iç huzursuzluklara , Bizans ve Haçlı ordularıyla yapılan ve uzun süren savaşlara , bir de göçebe türkmenlerin İslam'la tanışıklığının henüz yeni oluşuna,ayrıca Türklerin tefsirden ziyade fıkıh ilmine ağırlık vermelerine bağlayabiliriz.

Ayrıca Anadolu , ilim ,kültür , sanat ve ticaret bakımından diğer İslâm ülkelerine yakın bir seviyeye ancak VII./ XIII. asırda ulaşabilmişti.Konya ,Kayseri ve Sivas başta olmak üzere bir çok şehirde medreseler açılmıştı. Buna rağmen yukarıda belirttiğimiz sebeplerden olsa gerek bu coğrafyada

ez-Ziriklî,*el-A'lâm*, IV , 264; Kehhâle,a.g.e.,VII, 37; Nüveyhid, a.g.e., I , 354-355.

fazlaca müfessire tesadüf edemedik.Nitekim,Dr. Nuri Topaloğlu Selçuklu Devri Muhaddisleri adlı çalışmasında , Anadolu'ya nisbetle meşhur olmuş bir tek muhaddis bile tespit edemediğini belirtmektedir.

Bizim bu çalışmamızda tesadüf ettiklerimiz de ya başka coğrafyadan Anadolu'ya gelmiş (Şirâzî ve Kazvînî gibi) ya da bu coğrafyada doğmuş olsa bile ilmîni Anadolu dışındaki ilmî muhitlerde yapmış kişilerdi (Konevî' ler gibi).

Ancak bunun böyle olması son derece normaldi.Zira tarihin hemen bütün dönemlerinde İslâm dünyasının ilim merkezleri Bağdat,Şam,Kahire ,Maverâu'n-Nehr gibi bölgeler olmuşdu.Bu itibarla İslâm dünyasından bu bölgelere sürekli ilmî seyahatler yapılagelmiştir.Ki bu seyahatlere "Rihle " tabir edilirdi.Hatta ilim çevrelerinde şu söz darb-ı mesel olmuştu : "Rihle yapmayana rihle yapılmaz."

Anadolu'daki tefsir hareketinde ğalip vasıf tasavvuf olmuştur.Bu hareketin fikir babası Muhyiddîn İbnu'l-'Arabî'dir.Sadru'd-dîn Konevî ise bu hareketin temsilcisi ve tabir yerindeyse Anadolu'daki ayağıdır.

Bu çalışmamızda Konevî'nin şimdiye kadar pek bilinmeyen bir eserini tespit ettik.Ve geniş bir özetini sunduk.

Bir de Şirazî'nin hâlâ yazma olan kırk ciltlik eserinin de geniş bir tanıtımını yaptık.

Bu çalışmamızla Anadolu Selçukluları dönemindeki tefsir çalışmalarının fotoğrafını vermeye ve yapılacak ilmî araştırmalara malzeme ve alt yapı hazırlamaya çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

___**Abay Muhammed,**

Osmanlı Dönemi Müfessirleri , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Uludağ Üniversitesi S.B.E. , Bursa, 1992.

___**'Abdulbâki, Muhammed Fuad,**

el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul, 1982.

___ **Ahmed Asım Efendi**

Kâmus Tercemesi , I-IV , İstanbul, 1305.

___**Ahmet Rif'at,**

Luğat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye , I-VII, İstanbul, 1299/1884.

___**Ateş, Süleyman,**

İşârî Tefsir Okulu , Ankara , 1974.

___**Ayverdi, Sâmiha,**

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, I-III, Damla Yayınevi, İstanbul, 1977.

___**el-Bağdâdî, Hediyye, İzâh :**

el-Bağdâdî, İsmâil Paşa b. Muhammed Emin (v. 1339 / 1920)

Hediyetu'l-'ârifîn fi esmâi'l-müellifîn ve âsâri'l-musannifîn I-II,(*Keşf* ve *İzâh* ' la birlikte),Beyrût,1982.

İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn , I-II ,Beyrut, 1982. (*Keşf* ve *Hediye* ile birlikte)

__**Bilgin Mustafa** ,

Tefsirde Mu'tezile Ekolü , (Basılmamış Doktora Tezi),Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Bursa, 1991.

__**Bilmen , Ömer Nasûhî**,

Büyük Tefsir Tarihi ve tabakâtu'l-müfessirîn , I-II, İstanbul, 1973.

__**Brockelmann, GAL** , *Supp* :

Brockelmann, Carl,

Geschichte der Arabischen Litteratur , I-II, Leiden, 1943,

Supplementband, I-III, Leiden , 1943

__**Bursevî, İsmâil Hakkı**,

Rûhu'l-beyân , I-X, İstanbul, ..

__**Cerrahoğlu,İsmail**,

Tefsir Tarihi, I-II, Ankara, 1988.

Tefsir Usulü , Ankara (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları) ,1988,

__**Çelebi ,Ahmed**,

İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi , (Çev: Ali Yardım), İstanbul,1983.

__**Çetin,Osman**,

Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı , İstanbul, 1981,

__Çetiner ,Bedreddin,

Ebû'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri, İFAV,İstanbul,1995.

__ed-Dâvûdî ,*Tabakât* :

ed-Dâvûdî , Şemsu'd-din Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945/1538)

Tabakâtü'l-müfessirîn , I-II, Mekke,1983,

__Eroğlu, Ali ,

“ *Müfessir el-Bağavî ve Tefsirindeki Usûlü* “ , (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi) Erzurum, 1982.

__el-Hamevî , *el-Üdebâ , el-Buldân* :

el-Hamevî , Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh (v.626 / 1229)

Mu'cemu'l-buldân , I-V, Beyrut,1977.

Mu'cemu'l-üdebâ , I-XX,Dâru'l-fikr , Kâhire,1980.

__Harîrîzâde Muhammed Kemaluddîn,

el-Mevridu'l-hâss bi'l-havâs fî tefsîri sûreti'l-Ihlâs, (Haz.Yakup Çiçek) ,İstanbul,1996.

__Hasan, H.İbrahim,

İslâm Tarihi, I-VI, (Çev. İsmail Yiğit) İstanbul, 1988,

__İbnu'l-Cezerî , *Ğâye*:

İbnu'l-Cezerî , Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed (v. 833/1429)

Ğ âyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ', I-II, el-Kâhire , 1933.

__İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb* :

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v.631/ 1234)

el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb, I-III, Beyrut,,

__ **İbn Hallikân, Vefeyât :**

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. (v.681/ 1282)

Vefeyâtu'l-'e'yân ve enbâi ebnâi'z-zemân , I-VI,Kâhire, 1948,

__ **İbnu'l- 'Îmâd,Şezerât :**

İbnu'l- 'Îmâd,Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed , el-Hanbelî, (v. 1089 / 1678)

Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb, (Thk: Muhammed el-Arnaut), I-X, Beyrût,1989,

__ **İbn Kesîr, el-Bidâye :**

İbn Kesîr,Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774 / 1372)

el-Bidâye ve'n-nihâye , I-XIV, Beyrut, 1966.

__ **İbn Tağriberdî, en-Nucûm :**

İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaluddin b. Yusuf (v. 874 / 1469)

en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kâhire, I-XVI, Kâhire, 1972.

__ **İbn Kutluboğa,Tac :**

İbn Kutluboğa,Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa (v. 879 / 1474)

Tacu't-terâcim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye ,(Thk:İbrahim Sâlih),Beyrut, 1992.

__ **İslâm Alimleri Ansiklopedisi** , I-XV, (Türkiye Gazetisi Yayını),İstanbul,1986.

__ **Kafesoğlu,İbrahim,**

Selçuklu Tarihi ,İstanbul,1972

__**Kâtip Çelebi, Keşf** :

Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdillah (v. 1067 / 1657)

Keşfu'z-zunûn , I-II, (İzâh ve Hediye ile birlikte), Beyrut,1986,

__**Kayaoğlu, İsmet,**

İslâm Kurumları Tarihi II , Konya,1994.

__**el-Kehhâle, Ömer Rızâ,**

Mu'cemu'l-müellifin : Terâcimu musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye , I-XV, Beyrut,ts.

__**Keskin , Hasan**

"Tâcu'l-kurrâ el-Kirmânî ve Lübâbu't-tefâsir Adlı Eseri " (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üni. S.B.E., İstanbul, 1989.

__**Kırca, Celal ,**

İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler , İstanbul,1993.

__**Konevî , Ebu'l-Ma'âlî Sadruddîn Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali.**

Mevâridü zevi'l-ihtisâs ilâ makasidi sûreti'l-İhlâs , Süleymaniye.ktp. Ayasofya bl. no:79 .

__**el-Kurtûbî , Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed ,**

el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân , I- XX, Beyrut, 1985.

__**el-Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Havâzin (v. 465/ 1073),**

Letâifu'l-İşârât , (Thk: Dr. İbrâhim Bisîyûnî), I-II, Bağdat, ts.

__**Küçükdağ, Yusuf-Arabacı, Caner,**

Selçuklular ve Konya, (Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları),Konya,1994.

__el-Lüknevî, *el-Fevâid* :

el- Lüknevî, Muhammed b. ‘Abdulhay el-Hindî (v. 1291 / 1874)

el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye, Beyrût, 1906.

__Merçil, Erdoğan,

Müslüman -Türk Devletleri Tarihi , Tarih Kurumu Basımevi , Ankara,1993.

___ *Meydan -Larousse*, I-XII, İstanbul,1988,

__Nüveyhid, 'Adil,

Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hattâ'l- 'asri'l- hâdir, I-II , Lübnan,1988.

__Okıç, M.Tayyip ,

Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri , Nûn Yayınları, İstanbul,1995.

__Özgel, İshak,

Büyük Selçuklular Dönemi Müfessirleri ,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa, 1996,

__es-Safedî, *el-Vâfi* :

es-Safedî , Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. Âybek (v. 764 / 1263)

el-Vâfi bi'l-vefeyât , I-XXII, WIESBADEN,1983.

__Sofuoğlu Mehmed,

Tefsire Giriş, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

__Şemseddin Sami ,

Kamûs-i Türkî ,İstanbul,1989.

__Taşköprüzâde, Miftâh :

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (v. 968 / 1560)

Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm , I-III, Beyrût,1985,

__Tevfik Ali ,

Fezleke-i Târîh-i Umûmî , I-IV, İstanbul,.

__Topaloğlu,Nuri,

Selçuklu Devri Muhaddisleri, (D.İ.B.)Ankara, 1988.

__Turan ,Osman ,

Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul,1993.

Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları,İstanbul,1993.

__Turan, Refik - Ergezer,Nevin,

Genel Türk Tarihi III ,Ocak Yayınları,Ankara,1984.

__Turgut, 'Ali,

Tefsir Usûlü ve Kaynakları, İstanbul, 1991.

- Unat,Faik Reşat,

Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Cevirme Kılavuzu , Ankara ,1994.

__Ünalın,'Abdulkerim ,

"İlkıyâ el-Herrâsî ve Ahkâmu'l-Kur'an'ındaki Metodu " (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*) Dokuz Eylül Üniversitesi , S.B.E., İzmir,1990.

__Ünlü,Nuri,

Anahatlarıyla İslâm Tarihi, İFAV, İstanbul , 1984.

__Yücel, Yaşar- Sevim, Ali,

Türkiye Tarihi, I-IV, İstanbul, (Sabah gazetesi armağanı).

__ez-Zehebî ,*Siyer , Ma'rife* :

ez-Zehebî ,Şemsu'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (v. 748/ 1347)

Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-'a'sâr ,(Thk: Dr. Tayyar Altıkulaç) , I-IV, İstanbul, 1995,

Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, (Thk: Şu'ayt el-Arnaut-Muhammed el-'Arkûsî),I-XXV, Beyrût,1984,

__ez-Zehebî,Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr* :

el-İtticâhâtü'l-münharifetü fi tefsîri'l-Kur'ani'l Kerîm , Mektebetu Vehbe, Beyrût,1986,

et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, I-II,Beyrût, 1976,

__ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah,

El-Keşşâf 'an hâkâiki't-tenzîl, I-IV, Beyrut , ts.

__ez-Zerkânî, M. Abdul'azim,

Menâhîlu'l-'irfân, I- II , Beyrut,1988,

__ez-Ziriklî, Hayru'd-dîn

el-A'lâm : Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'Arabi ve'l-musta'rebîn ve'l-müsteşrikîn , I-VIII, Beyrut,1992,